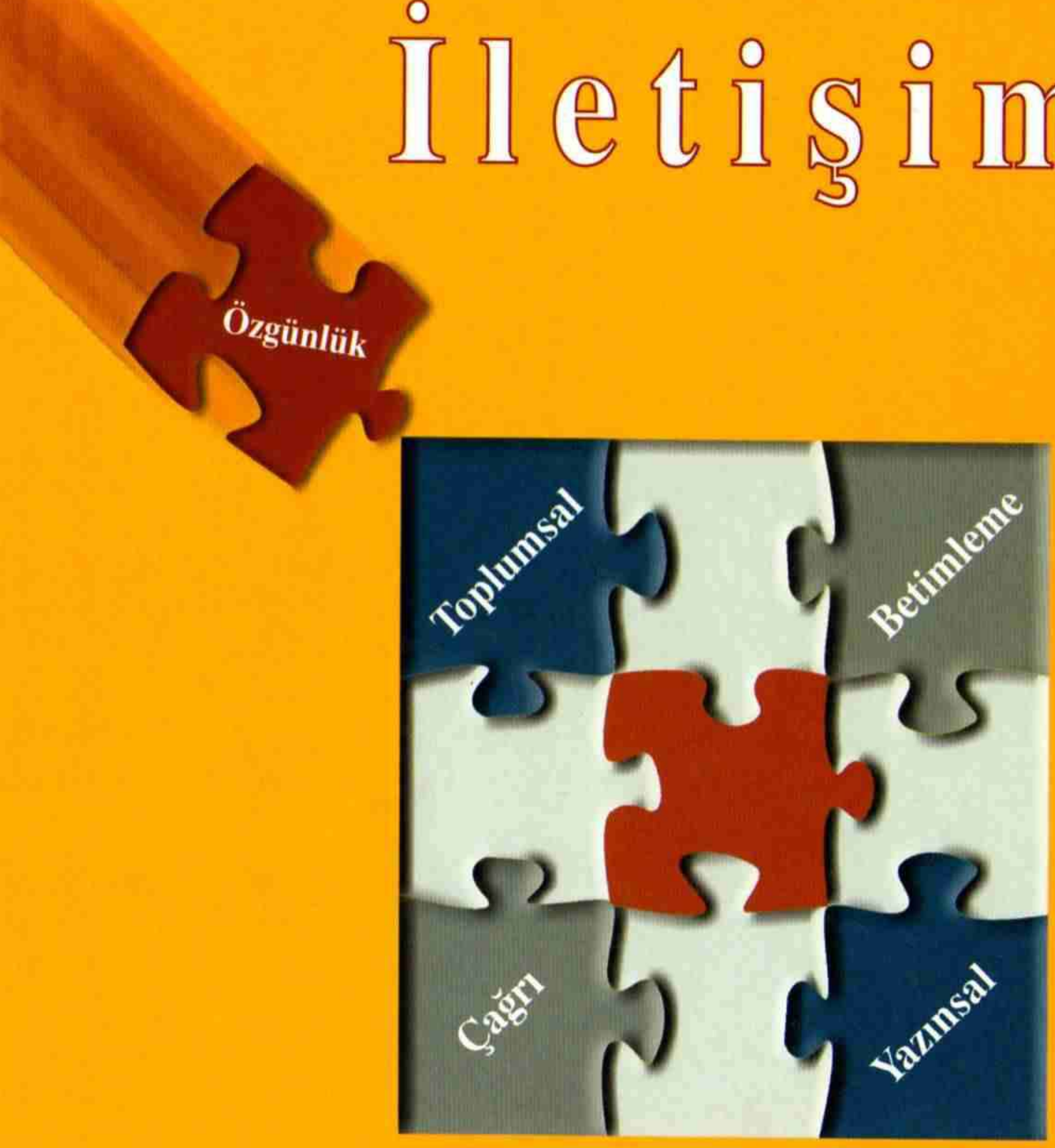
Dilin İşlevleri ve İletişim

Dr. Veysel KILIÇ

PAPATYA

DİLİN İŞLEVLERİ
VE
İLETİŞİM

Dilbilim Açısından
Kuramsal Bir Çalışma

Dr. Veysel KILIÇ

PAPATYA YAYINCILIK
İstanbul, Ankara, İzmir, Adana

© PAPATYA YAYINCILIK EĞİTİM
BİLGİSAYAR SİS. SAN. VE TİC. A.Ş.

İnönü Cad. Hacıhanım Sok. 10/6, 80090, Gümüşsuyu/İstanbul

Tel : (212) 245 37 40, Faks: (212) 245 37 41
e-mail: bilgi@papatya.gen.tr
Web : http://www.papatya.gen.tr

Dilin İşlevleri ve İletişim – Veysel KILIÇ

1. Basım Kasım 2002

Yayın Danışmanı : Yusuf ÇOTUKSÖKEN (Beykent Üniversitesi)
Sayfa Düzenleme : Papatya & Kelebek Tasarım
Çizimler: Yrd.Doç.Necati ABACI (Beykent Üniversitesi)
Kapak Tasarım : Papatya & Kelebek Tasarım
Basım ve Ciltleme: Altan Matbaacılık

© Bu kitabın her türlü yayın hakkı yayınevine aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, kısmen veya tamamen hiçbir şekil ve teknikle ÇOĞALTILAMAZ, BASILAMAZ, YAYIMLANAMAZ. Kitabın, tamamı veya bir kısmının fotokopi makinesi, ofset gibi teknikle çoğaltılması, hem çoğaltan hem de bulunduranlar için yasadışı bir davranıştır. Yayınevi, bu gibi yasadışı davranışlarda bulunan kurum ve kişilere karşı, her türlü haklarını korumakta kararlıdır.

Daha nitelikli ve kaliteli kitapların hazırlanmasına ve basılması sürecinde en büyük engeli oluşturan bu gibi yasadışı davranışlar, bilimsel çalışmaları da olumsuz yönde etkilemektedir. Emeğe saygı hepimizin ortak tutumu olmalıdır.

Kılıç, Veysel.
Dilin İşlevleri ve İletişim / Veysel Kılıç – İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2002
xvi, 160 s.; 21 cm.
Kaynakça ve dizin var.
ISBN 975-6797-35-5
1. Dil. 2. Metin. 3. Metin-Eylem. 4. Türk Dili. 5. Dilbilim.
I.Seriler
PL111. K555 2002

Papatya Yayıncılık Eğitim

Hocam
Prof. Dr. Akşit GÖKTÜRK'ün
anısına...

Teşekkür

Bu kitabın hazırlanmasında yakın desteğini ve yardımını gördüğüm Sayın Yusuf ÇOTUKSÖKEN'e, Sayın Dr. Rifat ÇÖLKESEN'e, kitabın içerisindeki karikatürleri çizen Sayın Yrd.Doç. Necati ABACI'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

Konuya ilişkin görüşlerinden ve uyarılarından dolayı Sayın Prof. Dr. Ünsal OSKAY'a en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Veysel KILIÇ
Beykent, Eylül 2002

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9

Bölüm1. **GİRİŞ: İletişim Olgusu ve İşlevsellik** 13

Bölüm 2. **İLETİŞİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ** 19
2.1. Eski Çağ 20
2.1.1. Yunanlılar 20
2.1.2. Romalılar 21
2.1.3. Hintliler 22
2.1.4. Kratilos Diyalogu 22
2.2. Çağdaş Görünüm 24
2.2.1. İnsan Dili 24
2.2.2. İnsan Dilinin Özellikleri 26
2.2.2.1. Yer Değiştirme 26
2.2.2.2. Nedensizlik 27
2.2.2.3. Üretkenlik 28
2.2.2.4. Kültür Taşıyıcılığı 28
2.2.2.5. İkilik Özelliği/ Çift Eklemlilik 29
2.2.2.6. Ayrıklık İlkesi 30

Bölüm 3. **DİLİN İŞLEVLERİ** 31
3.1. Betimleme Işlevi 32
3.2. Anlatım İşlevi 35
3.3. Toplumsal İşlevi 37
3.4. Çağrı İşlevi 39
3.5. Yazınsal İşlevi 39

Bölüm 4. **DİLİN İŞLEVLERİNİN SINIFLANDIRILMASI** 49
4.1. Gönderici Kaynaklı İşlevler 49
4.1.1. Araç-Durumsal İşlev 49
4.1.2. Kişisel İşlev 50
4.1.3. Deneyimsel İşlev 51
4.1..4. Özgünlük İşlevi 53
4.1..5. Betimleme İşlevi 55
4.1..6. Anlatım İşlevi 58
4.1..7. Toplumsal İşlev 59

4.2. Alıcı-Gönderici Kaynaklı İşlevler 60
4.2.1. Kişilerarası İlişki İşlevi 61
4.2.2. Düşsel İşlev 62
4.2.3. Düzenleyici İşlev 65
4.2.4. Etkileşimsel İşlev 66
4.3. Dildışı İşlevler 70
4.3.1. Yazınsal İşlev 70
4.3.2 Öteki Dildışı İşlevler 74

Bölüm 5. **EYLEM KÖKLERİNE GÖRE DİLİN İŞLEVLERİ** **77**
5.1. Eylemlerin Sınıflandırılması 77
5.1.2. Rica Etmek ve Bilgi Vermek 77
5.1.3. Düşünme Süreçlerini Açıklamak 79
5.1.4. Görüş Bildirmek 80
5.1.5. Yargıda Bulunmak 81
5.1.5. Insan Davranışlarını Değiştiren Eylemler 82
5.1.6. Kişisel Düşünceleri Açıklamak 83
5.1.7. Toplumsal Etkileşimde Bulunmak 84
5.2. Eylemin Kipine Göre Sınıflandırma 86
Olgusal Bilgi Vermek ve Aramak 87
Bilgesel Tavırları Dile Getirmek ve Bulgulamak 87
Duygusal Tavırları Dile Getirmek ve Bulgulamak 88
Töresel, Ahlaki Tavırları Dile Getirmek, Açığa Vurmak 88
Birisine Bir Şey Yaptırtmak 89
Toplumsal Değerleri Dile Getirmek 89
5.3. İşlevsel Birimler Olarak Söz-Eylemler 94
5.3.1. Felsefe Boyutu 94
Mantıksal Yalın Önermecilik 94
Mantıksal Deneycilik/Olguculuk 94
Gündelik Dil Felsefesi 95
5.3.2. Temel Söz-Eylemler 96
5.3.2.1. Salt Dilsel Yön 97
Sesçil Edim 98
İlişki Edimi 98
Söz-Anlamlı Edim 98
5.3.2.2. Edimsel Yön 98
5.3.2.3. Etkisel Yön 99
Karar Bildiren Eylem Türleri 100
Yaptırım Gücü Bulunan Eylem Türleri 100

Yükümlülük Bildiren Eylem Türleri 101
Davranış Bildiren Eylem Türleri 101
Açıklayıcı Niteliği Bulunan Eylem Türleri 101
5.3.3. Söz-Eylem Kuramında Uygunluk Koşulları 101
5.3.3.1. Edimlerin Sınıflandırılması 103
İşlevsel Edimler 103
Uygulayımsal Edimler 104
Buyruksal Edimler 104
Anlatımsal Edimler 104
Betimleyici Edimler 104
5.3.3.2. Yeterlik Koşulları 105
Normal Girdi/Çıktı Koşulları 105
Önermesel İçerik 105
Hazırlık Koşulları 105
İçtenlik Koşulu 105
Zorunluluk Koşulu 105
5.3.4. Söz-Eylem Kuramına Eleştirel Bir Yaklaşım 105
5.3.4.1. Uygunluk Koşulunun Kullanımı 106
5.3.4.2. Rica Etmek Edimi 107
5.3.4.3. Gönderici Kaynaklı Edim 108
5.3.4.4. Rica Edimlerinin Sınıflandırılması 109
Toplumsal Etmenler 110
Durumsal Bağlam 111
5.4. Metin-Eylem Kuramı 113
5.4.1. Metni Oluşturan İlkeler 114
Bağlaşıklık 114
Bağdaşıklık 115
Benimsenirlik 115
Amaçlılık 115
Bilgisellik 115
Yaşantısallık 116
Tutarlılık 116
5.4.2. Bağlam ve Önvarsayım 119
Sözlü Bağlam 119
Gerçekçi Önvarsayım 119
Mantıksal Önvarsayım 119
Kullanımsal Önvarsayım 119

a. Dış Koşullar 125
İçtenlik Koşulu 127
Aynılık Koşulu 127
Bir Metnin Zamanı ve Yeri 128
Kullanımsal Zaman ve Yeri 128
b. İç Koşullar 130
Kaynakça 141
Dizin 155

İlim, ilim bilmektir,
İlim kendin bilmektir.
Sen kendini bilmezsin
Ya nice okumaktır.

Yunus Emre

ÖNSÖZ

İnsanların en değerli varlıkları dilleridir kuşkusuz. İnsanoğlu tüm yaşamını, çevresini, daha doğrusu evrenini dili aracılığı ile sormuş, sorgulamış ve yaşamını sürdürmek için gerekli bilgi ve deneyimi edinmiştir. Dil yetisi ile doğan insanlar, bu yeti doğru işlendiğinde bir insan dilini edinmiş oluyorlar. İçinde büyüdükleri dilsel topluluğun dilini öğrenmiş olurlar. Kimi dilbilimcilere göre insan dışındaki yine kimi canlıların da bir tür iletişim yetileri ile doğdukları varsayılmaktadır, ancak insanın dili kadar karmaşık ve işlevsel olarak gelişmiyor bu iletişim biçimleri. Bir bakıma insana özgü olan dilin, iletişim ekseninde daha birçok işlevin olduğunu biliyoruz. Bu çalışmada dilin işlevleri evrensel dilbilgisi çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Her şeyden önce, insan dili, birden çok amaç için kullanılır. Örneğin iş yaparken keseri parmağına vuran marangoz ister istemez bir yığın küfür sıralar, bu durumda marangoz dilin *anlatımcı* işlevini kullanıyor, çünkü duygularını dışa vuruyor, ayrıca herhangi bir dinleyiciye de gereksinim duymadan yapıyor bunu. Çoğu kez insanların dil ile oynadıklarına da tanık oluruz. Özellikle çocukların dili sanki bir oyuncakmış gibi kullanmaları, örneğin, yinelemeler, dilin belli dizgelerini bozarak yeni kavramlar yaratma gibi. Kimi yazın biçimlerindeki dil kullanımında, dilin bir oyun biçimi vardır hep. Öte yandan düşünürler, düşüncelerini açık seçik söyleyebilmek ve yazabilmek için dili bir düşünce aracı olarak kullanırlar. Aslında tüm iletişim biçimlerinin en etkili aracı değil midir dil? Kapı komşusu iki bayan pencereden bir başkasını çekiştirdiklerinde, ya da hal hatır sorduklarında, ya da sokakta karşılaşan tanıdık iki kişi sohbete daldıklarında toplumsal bağları güçlendirmek amacı için kullanırlar dili. Öyle görünüyor ki, insan dili çok amaçlı bir araçtır. Ne var ki, bunların arasından dilin işlevlerinden birisi oldukça temel olanıdır; dil bizim dışımızdaki insanların davranışlarını etkilememize olanak sağlar, onları öyle çok etkiler ki, böylece de insanlar arasındaki dayanışmayı olanaklı kılar. İnsanlarda bulunan bu işbirliği ya da

paylaşma özelliklerine kimi canlılarda da rastlamak olasıdır, örneğin kimi memeliler, arı ve karınca gibi toplu yaşayan böcekler süreç içinde değişik iletişim dizgeleri kullanırlar. Ne var ki, insanlar arasındaki dayanışma ve işbirliği öteki canlıların egemenlik alanlarında görülebileceklerden daha ayrıntılı, daha kapsamlıdır. İnsanlar dışındaki hiçbir canlı topluluğunda insanlarınki ile karşılaştırılabilecek iş bölümü ya da birlikte üretim dizgesi yoktur. İnsanların bu özelliklerini, yani işbirliği ve paylaşma özelliklerini, dillerinden ayrı düşünmek olanaklı değildir, işte onu çok başarılı ve önemli kılan dilin işlevidir. Dilin öteki bir yığın işlevleri ise bu temel işlevin yan ya da alt işlevleri olarak nitelendirilebilir. Bir dil kuşkusuz bir insan topluluğunun malıdır, bireysel değildir. Belli bir dili kullanan insan topluluğu ise o dilin kullanıldığı bir dilsel topluluk olarak nitelenebilir.

Dillerin, içinde yaşamaları için dilsel topluluklara gereksinimleri vardır. Diller ancak sürmekte olan bir yaşam içinde değişir, gelişir ve iletişim özelliklerini zenginleştirirler. Bu durum ise özellikle bir ekinin (kültürün) toplumsal bağlamında yer alır. Dil ile ekin arasındaki ilişki karşılıklı bağımlılıktır, biri ötekisinin içinde yaşar ve gelişir. Çünkü dil toplumda ve dilsel toplulukta, yaratmada, var olanı korumada ve değişim sürecinde bir araçtır."Bir dilsel toplulukta, dil kendi dilsel topluluğunun toplumsal anlamını taşıyamazlık edemez" (Hasan, 1990, s. 101).

Bir metnin bağlamını oluşturmak kuşkusuz çok önemlidir. Bağlam yaratma ya da oluşturma şu açılardan değerlendirilebilir; öncelikle dil açısından, örneğin, bir şair ne kadar değişik anlatım biçimleri sunarsa sunsun, onun başlangıç noktası, içinde geliştiği topluluğun dilidir. Metinleri değerlendirirken göz önünde bulundurulması gerekli ölçütlerden biri bu olmalıdır. Buna ek olarak dilin kaynaklarına ilişkin anlam nasıl genişletilebilir? Kuşkusuz, dili kullanan hiç kimse, yazar, sözü söyleyen vd. yalnızca dil ile yaşamazlar, onlar ayrıca içinde yaşadıkları dilsel topuluğun sorunları ile kuşatılmışlardır..

Dili yaratan tek başına yazar, şair, romancı, öykücü, konuşmacı değildir. Dili kullanan kişi de kendisi gibi içinde yetiştiği dilsel topluluğun bir ürünüdür. Aslında toplumsallıkla, bireysellik, duygusallıkla, zihinsellik arasında çok kesin bir sınır yok gibidir. Bu bileşenlerin yaratma sürecindeki işbirlikleri ya da paylaşımcılıkları konusunda da çok az şey biliyoruz. Okur açısından yazar, metin içinde yaşar. Bizim günlük yaşamda yazar konusunda metinden edindiğimiz imgeler kadar, yazar metnin içindedir. Bu açıdan

bakıldığında Barthes'in söylediği gibi "yazar için ölüm yoktur, ölen yalnızca yazan eldir'.' (Barthes, 1977)

Yazınsal bir metnin bağlamını algılamak, söz konusu metnin, okur için ne anlama geldiğine bağlıdır. Bu nedenledir ki, bir metin tek okumalı değil, tersine çok okumalıdır. Her okuyuşta metin yeniden anlamlanır, bu da anlamın sonsuzluğunu gösterir.

Dilin işlevleri için işlevin, kullanımla eş değerli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü dil bir bakıma bir eylemdir, yani kullanımdır öyleyse, tüm öteki eylemler gibi bu eylem de kullanıldığı zaman ve kullanıldığı bağlam içinde anlamını sürdürebilir. Kısaca işlev kavramı kullanım kavramı ile eş anlamlıdır. Burada işlev yalnızca dil kullanımı olarak yorumlanmamalı, ayrıca dilin temel özelliği, yani anlambilimsel dizgenin değerlendirmesinin temeli olarak alınmalıdır.

Dr. Veysel KILIÇ
Beykent, Eylül 2002

Tüm hayvanlar ve kuşlar birbirlerine dostturlar, aralarında hiçbir konuda anlaşmazlık yoktur. Tümü konuşur ve tümü benimle konuşur, söylediklerinden bir şey anlamadığıma göre konuştukları başka bir dil olmalı.

Mark Twain

BÖLÜM 1

GİRİŞ

İletişim Olgusu ve İşlevsellik

İletişim kavramı için iki türlü yorumlamadan söz edilebilir kanımca. Birincisi dil dizgesinin yorumlanması, ikincisi ise göndericinin niyetidir. Edimbilimsel olarak, eğer alıcı, göndericinin niyetinden farklı bir şey anlarsa, bu durum iletişim açısından başarisızlık olarak değerlendirilir. Bir başka başarısızlık örneği de, toplumdilbilim açısından yanlış anlam seçmek, kullanılan dilsel birimlere yanlış anlamlar yüklemekten kaynaklanabilir. Öbür deyişle dünyayı başka türlü algılamaktır bu. Bunların dışında iletişim olgusunu olumsuz etkileyen değişik etmenler de vardır kuşkusuz. Bu etmenler daha çok dilsel olmayanlardır. Bir bölümünü şöyle sıralayabiliriz:

1. **Güç**: Bir iletişim bağlamında gönderici ile alıcı arasındaki güç dengesi, yani onların toplumsal konumları, toplumdaki rol ilişkileri ve aralarındaki yakınlıktır.
2. **Toplumsal uzaklık**: Gönderici ile alıcı arasındaki samimiyet, yakınlık, akrabalık, arkadaşlık tanışıklık, vd.
3. İstekte bulunma durumunda, bu isteğin yoğunluğu ya da önemi.
4. Gönderici ile alıcının toplum içinde ya da aynı dilsel topluluk içindeki hak ve ödevleri.
5. İletişim ortamının ya da bağlamının resmiyeti. Ortam, gönderici ile alıcının bulunduğu ortamdır. Aynı ortamda başkalarının olması önemli değildir.

Bir iletişimin gerçekleşmesinde en önemli rolü oynayan etmenlerin başında bağlam gelir kuşkusuz. Bağlamı en geniş anlamlıyla içinde dilsel birimlerin kullanıldığı toplumsal durum olarak almamız mantıklı olur kanımca. Bu görüşten yola çıkarak bağlamın yalnızca fiziksel bileşenlerden oluştuğunu varsaymak çok doğru bir yaklaşım olmaz. Fiziksel bileşenlerin yanında,

gönderici ile alıcının kimlikleri, insan beyninde yer etmiş olan çok geniş bir ruhsal oluşum, yani dilin sonsuzluğu. Kısacası bağlam verili değildir ancak seçilir.

Bağlamı açıklarken onu oluşturan en önemli bileşeni olan metinden söz etmemek olmaz. Bir metni de en yalın biçimiyle işlevsel olan dilsel birim diye tanımlayabiliriz. İşlevsellikle şunu demek istiyorum; bir dilsel birimin belli bir bağlamda bir iş yapıyor olması demektir, tek tek ya da birbirinden bağımsız tümceler topluğunun tersine. Anlamın iletilebilmesi için bir biçimde kodlanması (dürümlenmesi) gerekmektedir. Dilde, en büyük dilsel birimin tümce değil metin olduğu olgusundan yola çıkarsak anlamın metin içinde kodlanması gerekir, çünkü metnin kendisi de aslında anlamsal bir birimdir. Metin ile bağlam arasındaki ilişki eytişimsel (diyalekt) bir ilişkidir. Birisini ötekisine gönderme yapmadan açıklamak hemen hemen olanaksızdır. Ayrıca, metinin bağlamı ürettiği kadar, bağlam da metni üretir.

Bağlam çerçevesinde, bir metnin anlam bileşenleri, o metnin anlam bütünlüğünü oluşturur. Bu da anlam bileşenlerinin çok yönlü işleyişlerinin bir sürecidir denebilir. Anlamın nereden kaynaklandığı açısından bakıldığında da, bir söylemin yüzey yapısının bir düz öneriden oluştuğu söylenebilir. Bu tür anlambilimsel ilişkilerin kimileri açık seçik söylendiği ya da yazıldığı gibi, kimileri ise belli bağlamlara özgü olarak ya da genel bilgi çerçevesindeki yorumlama sürecinde çıkarım yoluyla anlaşılabilir.

Metinler kullanıldıkları ya da okundukları bağlama göre anlamlar yüklenirler. Okuyucunun bilgi birikimi, geçmişteki deneyimleri, konuyla ilişkisi, konuya olan ilgisi, inançları, dünya görüşü, toplumsal konumu, eğitim durumu gibi özellikler bir metnin anlamlandırılmasında önemli roller oynar. Buna okurun anlamı denebilir. Metni oluşturan dilsel birimlerin anlamlarının bileşkesi dilsel anlamdır.

> *"Bir yazın metninin anlama, çeşitli açıklama, yorum, bağıntılar kurma, çıkarımlar yapma olanakları, yorumcunun kendi kendini anlamasıyla orantılıdır".*
> (Sayın, 1999: 14)

Okur ile metin arasındaki ilişki özel bir ilişkidir. Her okur yazınsal bir metinden değişik tatlar alır ve onu değişik bir biçimde anlamlandırır. O nedenle bir metin ne kadar okunursa o derecede yorumlanır ya da anlamlan-

dırılır. Derrida'nın söylediği gibi bir metin çok okumalıdır. Bu ilişki, okurun özgür ve bağımsız olarak bir etkinliğidir, buna karşın metnin ise, bu etkinliğin üzerine eğildiği edilgin, dural değildir bir iletişim modelinde olduğu gibi. Her ikisini de karşılıklı etkileşim sürecinde oluşan bir bütünün iki temel bileşeni olarak görmek gerekir. Böylece bir metni yorumlarken, okurlar nesnel gerçekliği kişisel kişisel önyargılarının üstünde tutmalıdırlar. Bu öneriyi biraz daha somutlaştırmak için Nermi Uygur' kulak verelim.

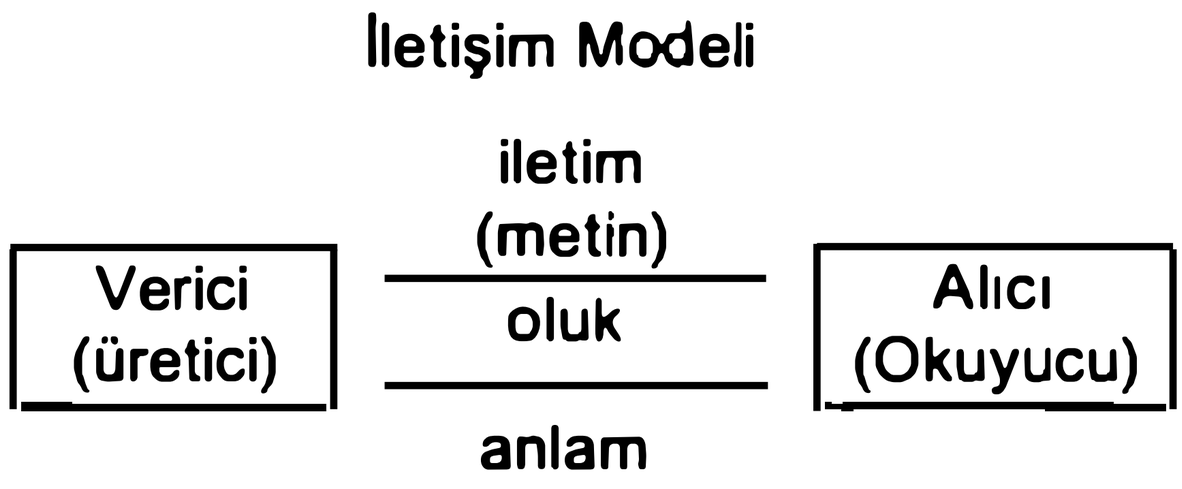
> *"Herkes kendince okur; anlar, anlamaz sever, sevmez etkilenir, etkilenmez, katkılanır, katkılanmaz. Herkesin okuması kendine. Her okuyuş kendine özgü bir okuyuş, her okuma biricik".(Uygur, 1989: 32)*

Bir metin aynı zamanda hem bir sonuç hem de bir süreçtir. Metin, şu anlamda bir sonuçtur, belli bir yapısı olan, düzenli bir biçimde sunulabilen, incelenebilen ve kaydedilebilen bir çıktıdır. Aynı zamanda bir süreçtir metin; metin anlambilimsel seçimler için kesintisiz bir süreçtir, başka bir deyişle potansiyel anlamlar yelpazesinde bir gezintidir. Her anlamsal yelpaze kendi alt birimlerini oluşturmak için çevresel seçimlere sahiptir.

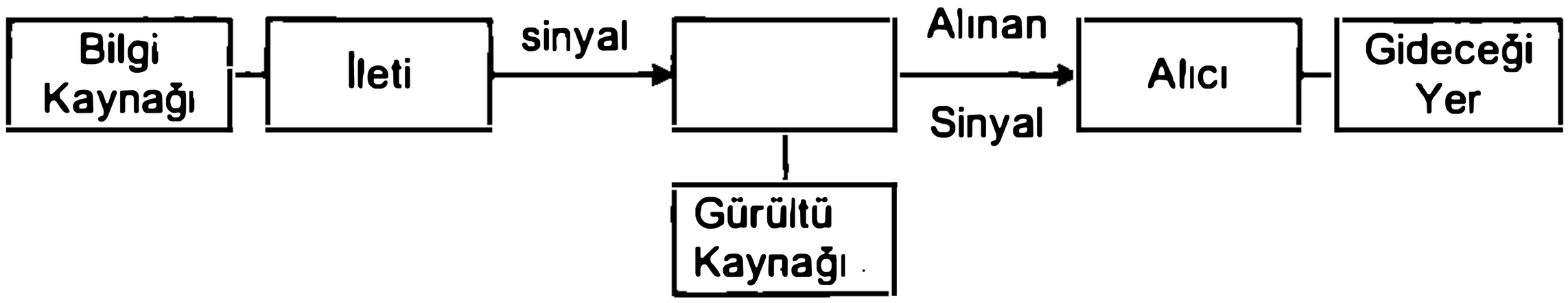
Metin bir tek sözcük olduğu gibi bağlamına göre bir tümce ya da tümcelerden oluşan daha büyük bir dilsel birim de olabilir. Son yıllarda iletişim açısından dildeki en büyük birimin tümce değil, metin olduğu konusundaki yaygın görüş dilbilimcilerin ilgilerini tümceden metne yöneltmiştir. Bir metin dilbilim açısından, temelinde yatan kuramsal birimin söylem olduğu da başka bir yaygın görüştür. Böylece bireylerin iletişimi birbirinden kopuk tümcelerle değil tersine birbiriyle bağlaşık ve bağdaşık tümcelerle sağladıklarını gözlemleriz. Başka bir deyişle dili belli bir bağlam içinde kullandıklarını görürüz. Bu anlamda bağlam kavramı, içinde dilsel birimlerin kullanıldığı toplumsal ortamın daha geniş bir biçimi olarak anlaşılmalıdır. Bağlam iletişimin ana bileşenleri arasında en önemlisi.

İletişim, kültür yaşamımızın temelidir. İletişimden yoksun bir kültürü düşünmek olanaksızdır. Böyle durağan bir kültürün var olduğunu varsaysak bile, o kültür ölmeye mahkumdur. Bu nedenle iletişim konusunda söylenecek her söz onunla iç içe olan kültürü doğrudan ilgilendirir. En yalın biçimiyle iki kişi arasındaki bilgi alış-verişi olan iletişim, bir belleğin bir başka belleği iletişim aracılığı ile etkileyerek bir eylemde bulunmasını sağlar. İleti-

şim bir bakıma anlam üretmek ve onu başkasıyla paylaşmaktır. Bunu şöyle bir çizelge ile göstermek olasıdır:

İletişimi *Shannon* ve *Weaver*'e göre şöyle şemalaştırabiliriz:

Kimi metinlerde ya da yüz yüze konuşmalarda iletişimin tam anlamıyla gerçekleşmesini sağlayacak yeterlikte bağıntısal ipuçları bulunmayabilir. Bu tür metinleri ya da konuşmaları yorumlayabilmek için daha çok ipuçlarına gereksinim var. Bunu gerçekleştirmenin en önemli yollarından birisi şudur: dilin yazınsal anlamının ötesine bakmak, yani sözü söyleyenin ya da metni üretenin niyetini ve kullandığı dilsel birimlerle ne yapmak istediğini, daha doğrusu kullanılan dilsel birimlerin işlevini anlamaya çalışmak. Öyleyse var olan bir dilsel birimden onun işlevini çıkarsama için gerekli kurallar nelerdir?

Bu tür çıkarımların nasıl yapıldıklarını bulgulayabilmek için olası dil işlevlerini incelememiz gerekir. Ayrıca insanların iletişim bağlamında kendilerine söylenenleri ya da okuduklarını doğru olarak nasıl yorumladıklarını bulgulamamız gerekir. Dilin biçimi ile işlevi arasındaki bu ilişkiyi anlamak, karşılaştığımız dilsel birimlerin, örneğin, rica etmek, şikayet etmek gibi edimlerin bağlaşık olmaksızın, bağdaşık olabilecekleri konusunda bize yardımcı olur.

Dilsel işlevler değişik biçimlerde sınıflandırılabilirler kuşkusuz. Bunlardan ilk akla geleni makro düzeyde dilsel işlevleri irdelemek olabilir. Dilin işlevinin yalnızca iki kişi arasındaki bilgi alış verişi, ya da birisinin bir başkasına ileti göndermesi, bilgi vermek ya da karşınızdakine düşüncelerinizi açıklamaktan ibaret değildir. Dilin bu sayılanların dışında da çok önemli işlevlerinin olduğunu biliyoruz. Yine de bunlara bağlı olarak dilin *bilgi aktarma* işlevi yani *göndergesel işlevi* başta gelenidir. Bu işlevin kötüye kullanılması, örneğin, yanlış bilgi göndermek gibi kimi yasal sorunların oluşmasına neden olur. Yine de dilin insan yaşamındaki birinci derecede ve en önemli işlevidir bu.

Dilin tüm işlevleri, sağlıklı ve etkili bir iletişimi gerçekleştirdikleri sürece vardırlar. Daha doğrusu dilin bir bütün olarak temel işlevi iletişimdir. Öyleyse iletişim nedir? İletişimi daha iyi anlayabilmek için onu, bileşenlerine ayırmak ya da onu oluşturan bileşenleri bulgulamak gerekir kanımca. İletişimin temel bileşenlerini şöyle sıralayabiliriz:

Gönderici: İletiyi yaratan kişi. Genellikle iletiyi gönderenle aynı kişidir, ancak her zaman değil kuşkusuz, örneğin bir topluluğun sözcüsü iletiyi götürmekle yükümlü, ya da tellallar gibi kişiler.

Alıcı : İletinin yöneltildiği kişidir. Genelde iletiyi alan kişidir, ancak böyle bir zorunluluk da yoktur, örneğin, dolaylı bağlanan telefonlar, telekukulakçılar da vardır.

Oluk : İletinin gönderildiği kanal; ses dalgaları, kağıt üzerine düşülmüş imler, telefon telleri, sözcük işlemci ekranı.

İletinin Biçimi: İletinin belli dilbilgisel ve sözcüksel seçimi.

Konu: İletinin taşıdığı bilgi, göndericinin dürümlenmiş niyeti.

Kod: Kullanılan belli bir doğal dildir.

Durum: Toplumsal ya da fiziksel bağlam.

İletişimin makro işlevlerinin her birisi yukarıda değinilen bileşenlerden birsinde yoğunlaşarak oluşur. Makro işlevleri şu biçimde özetleyebiliriz:

Duygulandırıcı İşlev: Göndericinin iç dünyasını ve duygularını açıklayan dilsel işlevdir. Örneğin, "Oh!, Hayır! Şahane, Yemin etme" gibi.

Yönlendirici İşlev: Alıcının davranışlarını etkilemeye yönelik işlev. Örnek, "Ayağa kalk!", "Buraya gel!". vd.

Kişilerarası İlişki İşlevi: Toplumsal nedenlerden dolayı iletişim kanallarını denetlemek, açık bulundurmak işlevi. Örnek, "Havalar güzel, öyle değil mi?

Göndergesel İşlev: Bilgi taşıma ya da aktarma işlevi.

Dil Dizgesi İşlevi: Kodlama biçimine odaklanarak onu açıklığa kavuşturma ya da yeniden yaratma işlevidir. Dil konusunda bilgi verme işlevi.

Bağlamsal İşlev: Belli bir iletişim yaratmak için kullanılan işlevler. Örneğin, "Evet şimdi söyleşiye başlayabiliriz", "Bu yalnızca bir oyun"

Kuşkusuz, dilin işlevi, dilin içinde var olan bir özellik değildir. İnsanlara özgü olan işlevler, yine insanlara özgü bir imler dizgesi aracılığı ile ifade edilirler. Örneğin, bir bebeğin ağlaması, onun dilin anlatımcı işlevini kullandığını gösterir. Aslında bebeğin ağlaması tek başına bir dil değildir, içgüdüsel bir tepkidir. Öyleyse işlev kavramı dilden çok insanlara özgü bir özelliktir. Halliday'e göre (Halliday, 1975: 37-41) duygusal işlev çok erken yaşlarda başlar, "İşte buradayım, sen de buradasın." *Yazınsal işlev* de erken yaşlarda başlar. Yalnızca *göndergesel işlev* biraz geç başlar. Bununla birlikte üstdil işlevi de geç başlayanlardandır.

Ne var ki, yabancı dil eğitimi her nedense *üstdil işlevi* ile başlar, bu da önemli bir yanılgı gibi geliyor bana. Bu temel işlevleri daha küçük işlevlere ayırıp, dilin işlevselliğini daha da somutlaştırabiliriz.

BÖLÜM 2

Yazının icadı insan soyunun yücelmesinde tüm öteki entelektüel kazanımlardan çok daha etkili olmuştur.
James Breasted

İnsanlar arasındaki ilişkinin köprüsü iletişimdir.
Alferd Kadushin

İLETİŞİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsan dilinin temel işlevinin iletişim olduğuna değinilmişti önceki bölümde. İnsan yaşamındaki bu birincil işlevini yerine getiren dilin iletişim kurgusundaki yerine kısaca göz atarak iletişimin bileşenlerine değinmekte yarar var kanımca. Sağlıklı bir iletişimin gerçekleşebilmesi için aşağıdaki bileşenlerin bulunması gerekir:

Gönderci : İletiyi yaratan kişi. Bu genellikle iletiyi gönderenle aynı kişidir, ancak her zaman böyle olmayabilir, bir grubun sözcüsü, iletiyi götürmekle görevli kişi, ya da tellal gibi kişiler de birer göndericidirler. Ayrıca metin yazarı da bir göndericidir.

Alıcı: İletinin yöneltildiği kişi. Bu da genellikle iletiyi alan kişidir, ancak her zaman için böyle bir zorunluluk da yoktur, örneğin, dolaylı bağlanan telefonlar, kimden geldiği bilinmeyen telefonlar, telekulakçılar gibi yasal olmayan yollardan iletiyi alan kişiler de alıcıdırlar bir iletişim sürecinde.

Oluk: İletinin gönderildiği oluk; ses dalgaları, kâğıt üzerindeki imler, telefon telleri, tv ekranı.

İletinin Biçimi: İletiyi oluşturan belli sözcüklerin ve dilbilgisel yapıların seçimi.

Konu: İletinin taşıdığı bilgi. İletinin iletişimsel değeri.

Kod: İletinin gönderilmesinde kullanılan belli bir dil ya da lehçe, Türkçe, İngilizce Arapça, vd. Alıcı ile göndericinin bildikleri ortak bir kod dizgesi.

Durum : İletişimin içinde yer aldığı toplumsal ya da fiziksel bağlam.

Bir iletişim ortamında *makro işlevler*, her birisi bu bileşenlerden birisi üzerinde yoğunlaşarak oluşurlar.

2.1. **Eski Çağ**

Dilin işlevleri açısından iletişim olgusunu incelerken, iletişimin geçirmiş olduğu aşamaları daha iyi kavrayabilmemiz için kısa bir tarih yolculuğu yapmanın yararlı olacağı kanısındayım.

Tarihsel bir yaklaşımla değişik çağlarda dil konusunda ileri sürülmüş kuramlara bakıldığında, bunların çoğunun dilin özünden, yani anlamdan çok onun biçimi üzerine odaklandıklarını görürüz. Çok eski çağlardan başlayarak insanların kendi dilleriyle, yani en etkili iletişim aracıyla ilgilenmeleri kimi zaman birbirine koşut, kimi zaman da birbirinden ayrı olarak "öz" ve "biçim" konusunda yoğunlaşmıştır. Amerikalı dilbilimci Bloomfield'in söylediği gibi " her biçim bir anlamı içerir". Bu da öz ile biçimin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmayacağının bir göstergesidir en azından. İletişimde "öz" ile "işlev" kavramları neredeyse özdeşleşmiş görünmektedirler. Bu çalışmada dilin işlevleri, bir başka deyişle, dilin işlevsel yanı vurgulanacağı için, onun işlevsel bileşeni olan öz üzerindeki incelemelerin, özellikle dilin işlevine ilişkin çalışmaların genel tarihsel bir görünümü verilmeye çalışılacaktır.

2.1.1. **Yunanlılar**

Eski Yunan'da dile ilişkin çalışmaların çoğu felsefe alanında olmuş, insan dili bir başka deyişle doğal diller felsefenin bir alt bileşeni ya da parçası sayılıyordu. Örneğin, Sokrates'ten önceki dönemde, evrendeki biçimsel dizgelerden birisi olan insan dilindeki sözcüklerin göstergeleri ile bu sözcüklerin yansıttıkları kavramlar ya da alıcı üzerinde bıraktıkları anlamsal etkiler arasındaki bağlantının doğa vergisi mi yoksa insanlar tarafından mı yaratıldığı tartışılmıştır. Sokrates dö-

neminde de aynı tartışmalar sürüp gitmiştir (Başkan, 1988: 181-186). Bu dönemin kimi düşünürlerine göre, sözcüklerle onların göstergeleri arasında doğuştan bir bağın varolduğu, bu nedenle de, her kavramın ya da gösterilenin tek bir göstergesi, yani dilsel tasarımı olduğu ileri sürülmüştü. Aynı dönemdeki kimi düşünürlere göre de böyle bir bağın doğuştan olmadığını, daha sonra o dili konuşan insanlar tarafından oluşturulduğunu, bu nedenle her kavramın ya da gösterilenin tek bir göstergesi, dilsel tasarımı olmadığını ileri sürmüşlerdir.

2.1.2. **Romalılar**

Eski çağlarda dilleriyle yakından ilgilenmiş, ona ilişkin çalışmalar yapmış bir başka ulus da İRomalılardı. Ancak Yunanlılarda olduğu gibi dile ilişkin özgün bir çalışma yapılmamıştır. (Başkan, Bildirişim, 1988: 188). Dilin işlevinden çok, dilin biçimsel yapısı ve bu yapılarla kurulan anlam ilişkileri konusunda yoğunlaşmışlardır. Romalıların yaptıkları en önemli dil çalışmalarında bir tanesi Grek dilbilgisini Latince'ye uyarlamış ve uygulamaya çalışmışlardır, daha doğrusu Latince'nin özelliklerini Grek dilbilgisi açısından ele alarak bunları daha belirgin, anlaşılır kılmışlardır. Ayrıca Latince açısından Grekçe'yi incelemişlerdir. Böylece Yunanlı dilbilimcilerin gözden kaçırdıkları kimi noktalar Romalılarca açığa çıkarılmıştır. Bu dönemde tüm bu çalışmalara karşın dil konusunda hiçbir yenilik, yaratıcılık ve kalıcı bir şey yapılmamıştır (Robins, *1967 :5-12).*

2.1.3. **Hintliler**

Eski çağlarda dil ile ilgilenen bir başka ulus da Hintliler olmuştur. Hintliler de yine dilin işlevinden çok onun yapısı ve biçimi üzerine yoğunlaştırmışlar çalışmalarını. Hintlilerin ünlü dilbilimcisi Panini, Sanskritçe'nin dilbilgisini yazmış, bu dile ilişkin olası tüm sözdizimsel kuralları dört bin dolayında kısa tümceyle anlatmayı başarmıştır (Başkan, 1988: 188). Burada her sözcüğün parçacıkları kimi imlerle gösterilmiş ve böylece dilbilgisi bir kodlama görünümü kazanmıştır. Sözcükler, kaypak olan anlam yerine gözle görülebilen biçimlere dayanılarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Panini'nin yaptığı dilbilgisi şimdiye dek yapılmış olan en ayrıntılı dil çalışmasıdır.

2.1.4. **Kratilos Diyaloğu**

Şimdiye dek özetlediğimiz, eski çağlarda yapılan dil çalışmalarının hemen hemen tümü dilin biçimine ilişkin çalışmalar ve araştırmalardır. Gerçek anlamda dilin anlamıyla yani dilin işlevi ya da işlevleriyle ilgili bir çalışma yapılmadığı gibi bu konunun insanların ilgisini çektiği konusunda da bir bulguya rastlanmamıştır yapılan çalışmalara bakıldığında.

Dilin işleviyle ilgilenme, Platon'un "Kratilos Diyaloğu"nda somutlaşır. Bu karşılıklı söyleşide yer alan kişiler Hermogenes ile Kratilos'tur. Kratilos, kendisinden önce yaşamış düşünürlerden Heraklietos'un görüşlerini savunur, Hermogenes ise kendisinden önce yaşamış Demokritos'un görüşlerini savunur. Kratilos, dildeki sözcüklerin taşıdıkları anlamları doğuştan edindiklerini, yani anlamın bir doğa vergisi olduğunu savunur. Bu durumda sözcükler ile bu sözcüklerin gönderme yaptıkları gerçek dünyadaki nesneler arasında bulunan ilişki doğuştan edinilmiştir. (Başkan, 188 :188). Bu nedenle evrendeki her nesne için ancak bir tek sözcük vardır sonucu çıkar. Bu karşılıklı konuşmanın öteki katılımcısı Hermogenes ise dildeki sözcüklerin ses düzenekleri ile gönderme yaptıkları nesne ya da kavramların yapısı arasında ayrılıkların bulunduğunu ileri sürer. Sözcükler, anlamlarını insanlar arasındaki belli bir anlaşma ve uzlaşmadan sonra kazanmışlardır. Bu nedenle sözcükler ile onları gerçek dünyadaki varlıkları arasında bulunan bağ insanlarca oluşturulmuş nedensiz bir ilişkidir.

"Kratilos Diyaloğu"nda ayrıca sözcüklerin kökenine inilerek kökenbilimsel kimi önerilerde de bulunulmuştur. Bu konuda sağlıklı verilerin varlığından söz edilemez. Onlara göre her sözcük birden çok kökten gelir. Böylece bu dönemdeki dil çalışmalarının düşünsel tartışmaların bir parçası oldukları görüşü ağırlık kazanır. Eski dönemlerde uluslararası etkileşimin günümüzdekiyle karşılaştırılmayacak kadar yaygın olmayışı da dil çalışmalarının yalnızca Grekçe ile sınırlı kaldığını gösterir.

Dil, onu konuşan her insanın yapısına bir tuğla koyduğu bir kenttir.

Ralph Waldo Rmerson

2.2. Çağdaş Görünüm

20. yy.da felsefenin dile yönelmesi, dil konusundaki çalışmalara bir ivme kazandırmıştır. Dile bilimsel olarak yaklaşım ya da dil incelemelerinde bilimsel yöntemlerin kullanılması son yüzyılda olmuştur. Doğal diller konusundaki çalışmaları çağdaş görünüm başlığı altında incelemeye çalışacağız.

2.2.1. İnsan Dili

Dile ilişkin bilimsel çalışmalar yirminci yüzyılın ilk yıllarında başlar. Bir başka deyişle, bilimsel yöntemlerden yararlanarak dilleri inceleyen bilim dalı olan dilbilimin verimliliği geçen yüzyılın başlarına rastlar. Bu yüzyılda dile ilişkin kuramların çoğunda yine dilin işlevsel yanı, yani anlam bileşeni ya dışlanmış ya da yeteri kadar incelenememiştir. Bu biraz anlamın doğasından kaynaklanmaktadır. Bu alanda çalışanların çoğu anlamı ya erişilmez ve dokunulmaz olarak görmüşler ya da biçimden yola çıkıldığında anlama ulaşılacağını varsaymış olmalılar ki, ona ilişkin doğrudan bir çalışma yapmamışlar. Daha sonraları, dilin işlevsel yanını vurgulayan kimi çalışmalar yapılmıştır kuşkusuz. Bunun dışında geçen yüzyılın başlarından günümüze değin dilbilim alanında oldukça verimli çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Burada bu çalışmaların ya da kuramların tümünden söz etmek yerine yalnızca dilin işlevsel yanını ilgilendiren temel çalışmalardan kısaca söz edilecektir.

Çağdaş dilbilimin kurucularından sayılan Ferdinand de Saussure ölümünden sonra yayımlanan *Genel Dilbilim Dersleri* adlı yapıtında dili bir dizge olarak görür. Ona göre bu dizgenin iki temel bileşeni bulunmaktadır. Bunlar *söz*, ağızdan çıkan *ses imgesi*, ötekisi ise *dil* kavramı ya da *edinci*, yani tüm insanların ortak malı olan dil dizgesi. Dilin iç gerçekçiliğinin ele alınmasını öneren Saussure *eşsürem* ve *artsürem* ayrımının yapılmasını da zorunlu görmüştür. *Eşsürem* dilin tarihsel süreçte geçirdiği evrimden, *artsürem* bağımsız olarak, sürenin bir nokta ya da kesiti içindeki işleyişi açısından ele alınan durumu. Başka bir deyişle *eşsürem*, dildeki tüm yapıların ve anlamların belli bir dil dizgesinde akan zamanın belli bir noktasında birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını gösterir. *Artsürem* ise süre içinde dil olgularının evrimidir. Saussure, *artsüremin* mantıksal olarak *eşsüreme* bağlı olduğunu savunmuştur. Örneğin, ses değişimleri *artsüremi*

bir dil olgusudur. Saussure, kişisel nitelikli sözden ayrılan ve toplumsal yönüyle tanımlanan dilin ancak *eşsürem* çerçevesinde bir dizge olarak incelenebileceğini önermiştir. Saussure ayrıca dilin bir göstergeler düzeneği olduğunu, her göstergenin *gösteren/gös*terilen bileşenlerini içerdiğini ortaya koymuştur. *Gösteren,* dilde bir ses imgesidir. Örneğin, kitap gibi ağızdan çıkan söz, bir de bu ses imgesinin, ya da ağızdan çıkan sözcüğün gönderme yaptığı, gerçek dünyada var olan, kitaplıklarda bulunan nesne, yani gösterilendir. *Gösteren* ile *gösterilen* arsındaki ilişki tümüyle rastlantısaldır. Bu ilişkinin temelinde de anlam vardır.

Saussur'e göre anlam, ilişkili olduğu yapıdan bağımsız olarak var olamaz. Dil yalnızca bir ad dizgesi değildir. Bir sözcüğün anlamı ya da anlamın görüntüsü gösterilen'dir. Saussure'ün gösterilen dediği şey aynı dil dizgesi içindeki bir sözcükle öteki sözcükler arasındaki ilişkiyi belirleyen anlambilimsel ilişkinin bir ürünüdür.

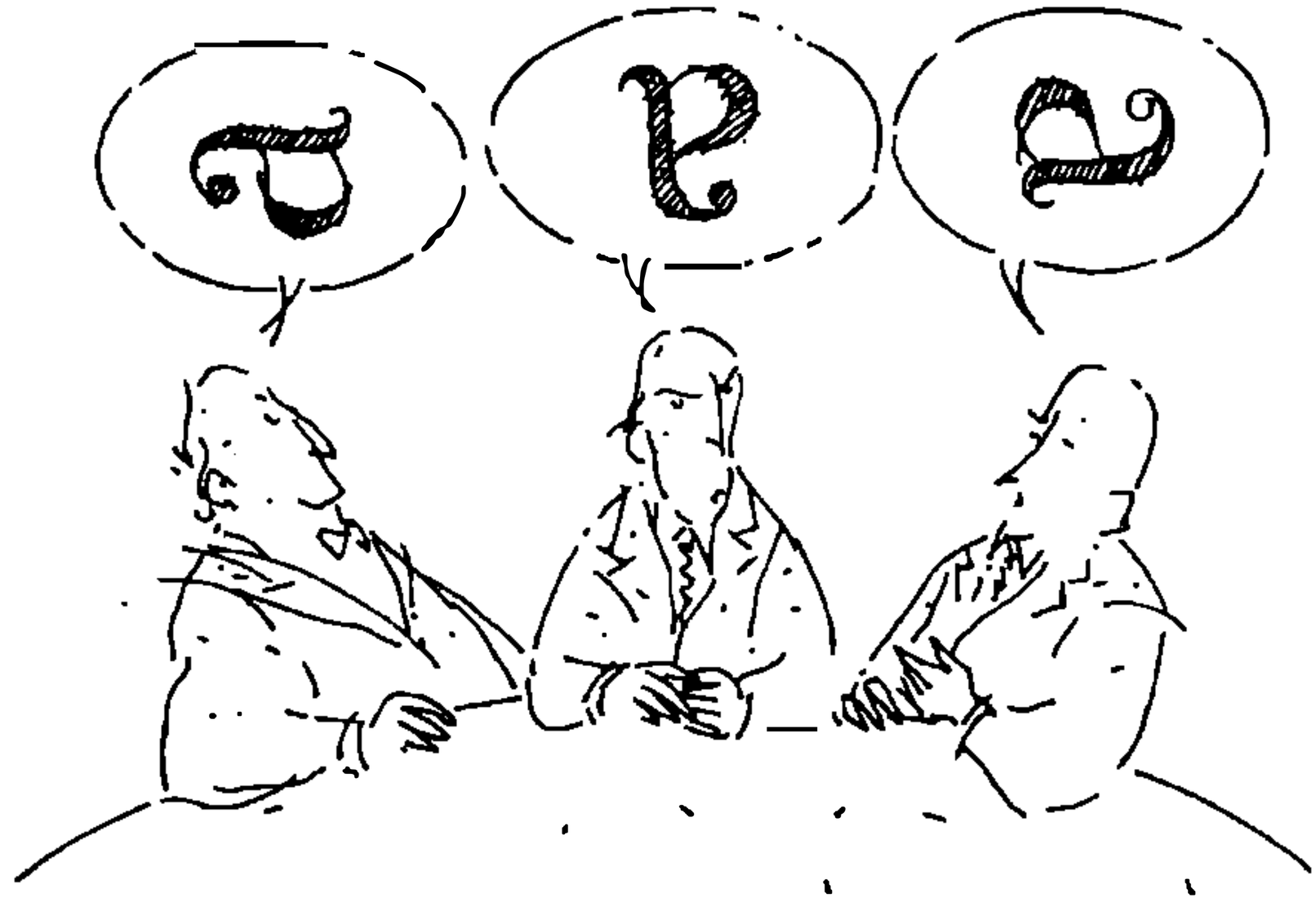
Saussure'ün bu yaklaşımı dilde *yapısalcılık* olarak bilinir. Dilde yapısalcılık kendi içinde tutarlı bir kuramdır. "Dili bir yapı olarak ele alan eşsüremli yaklaşıma ağırlık veren çeşitli dilbilim akımlarının ortak adı" (Vardar, 1988 : 227-228). Aslında dil bir dizgedir ve bu dizgede olgular tek tek değil bir bütün olarak ele alınıp incelenmelidirler. 'Dildeki her ayrıntının, dizgenin tümü içindeki yerince belirlendiği hep göz önünde bulundurulmalıdır" (Iviç, 1965, : 114). Dil temelde toplumsal bir olgudur ve karşılıklı anlayışı sağlamaya çalışır. Ses imgeleri ile onların gönderme yaptıkları nesneler arasında bağını kurar dil. Dilin toplumsal boyutu göstergebilimin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Dil ile düşünce arasındaki ilişki de çok uzun süre hem dilbilimcilerin, hem felsefecilerin, hem de ruhbilimcilerin ilgi kaynağı olmuştur. Değişik görüşler bir araya toplandığında temel olarak dil ile düşünce arasındaki ilişki üç noktada yoğunlaşır:

1) Dil ve düşünce aynıdır.
2) Düşünce dile bağlıdır.
3) Dil düşünceye bağlıdır.

Aslında dil ile düşünce arasındaki ilişki konusunda evrensel olarak üzerinde anlaşılmış bir görüş yoktur henüz. Dil, düşüncenin gelişmesinde, tanımlama, yorumlama, toplumsal normları ve değerleri zorlayarak çok bo-

yutlu bir rol oynar. Dilin toplumsal özelliğinin yanında onun bireysel olarak da bir kişinin yaşamının anlamı, kendisine özgü dili içinde bulur. Bu bağlamda dil, insanın kişisel benliğini bulma konusunda önemli rol oynar.

2.2.2. İnsan Dilinin Özellikleri

En etkili ve en gelişmiş iletişim aracı kuşkusuz insan dilidir. Doğal dillerin, yani insan dilinin dışında başka bir yığın iletişim araçları var olduğunu biliyoruz. Bu özelliğiyle yalnız insanlara özgü olan dilin benzersiz kimi özelliklerini bu bölümde incelemeye çalışacağız.

2.2.2.1. Yer değiştirme

İnsan dilinin benzersiz özelliklerinden birisidir yer değiştirme özelliği. Doğal dillerin dışındaki her iletişim dizgesi olarak içinde bulundukları zamana ve uzama gönderme yaparlar yalnızca. Örneğin bir kedinin miyavlaması hangi koşulda, yerde ve zaman diliminde olursa olsun hep aynı sestir ve yalnızca içinde bulunduğu zamana gönderme yapar. Oysa insan dili, içinde bulunduğu zamana gönderme yaptığı gibi geleceğe ve geçmişe de gönderme yapma özelliğine sahiptir. İletişim dizgeleri yalnızca bulundukları yere gönderme yaparlar. Kullanıldıkları yerin dışında bir yere gönderme yapamazlar.

Oysa insanların birbirleriyle iletişimde bulunmak için aynı mekanı paylaşmaları gerekmemektedir. Yerkürenin herhangi bir yerindeki insanla iletişim

araçları yoluyla anında iletişim kurabiliyoruz, örneğin, telefon, telsiz, internet, tek yönlü olarak radyo, televizyon vd.

Benzer bir özelliğin arıların iletişim dizgesinde var olduğu da sanılmaktadır. Örneğin, arılardan birisi bir yerde nektar bulmuşsa öteki arıları bu yer konusunda bilgilendirmek için karmaşık bir dans gösterisiyle iletisini ötekilerine aktarır. Ne var ki, bu özellik insan dili kadar gelişmiş değildir.

İnsan dilinin bu gelişmişlik özelliği tek bir yer ve tek bir zaman boyutunda iletişim kurmaktan çok daha kapsamlıdır. Dilin bu özelliği, varlıkları konusunda kesin bilgiye sahip olmadığımız kimi doğaüstü varlıklar, cinler, melekler, Hızır, Süpermen üzerine konuşmamızı olanaklı kılar. Yine dilin bu yer değiştirme özelliği insanların düş dünyasını geliştirir, gelecek için kimi öngörülerde bulunmasını sağlar. Böylece kurgu ya da bilimkurgu gibi kimi yazın türlerini insanlar dilin bu özelliğinden yararlanarak üretirler.

2.2.2.2. **Nedensizlik**

İnsan dilinin bir başka benzersiz özelliği nedensizlik. Nedensizlik, kullanılan dilsel birim ile bu dilsel birimin, kişinin gerçek ya da düş dünyasında gönderme yaptığı nesne arasında hiçbir mantıklı bağı yoktur. Ağzımızdan çıkan ses imgesi ile bu ses imgesinin gönderme yaptığı nesne arasındaki ilişki tümüyle rastlantısaldır. Bu nedenle insan dilleri (doğal diller) kuralsızlıklarla doludurlar. İnsan dilini gizemli kılan da, bu özelliği olsa gerek.

Kuşkusuz doğadaki seslere öykünülerek türetilmiş kimi sözcükler vardır. Örneğin, hayvan seslerine öykünmek ya da yağmurun yağmasını *şıpır şıpır*, rüzgârın esmesini *vuv* gibi sözcüklerle ifade etmek, doğadaki seslerden esinlenerek üretilmişlerdir. Bunlara hemen hemen tüm dillerde rastlanır, ancak sayıları bir dilin sözvarlığının içinde çok küçük bir yer tutar.

Dildeki sözcükler ses imgesi ile onların gönderme yaptıkları nesneler ya da olgularla bir bütündürler. Ses imgesinin yazılandırılmış biçiminin iki bileşeni bulunmaktadır: gösteren ve gösterilen. Gösteren, ağızdan çıkan dilsel birim ya da ses imgesini kendisidir, onun gerçek ya da düş dünyasında gönderme yaptığı nesne, insan, yer, olay ise gösterilendir. Anlam, gösteren ile gösterilen arasındaki sürtüşmeden oluşur. Çünkü bu iki bileşen arasındaki ilişki eytişimseldir. Biri, ötekisine gönderme yapılarak açıklanabilir. Anlamın soyut olması, değişik bağlamalarda değişiklik göstermesi, aynı

şeyin değişik kişilerce değişik olarak algılanmasının temel nedenlerinden birisi bu iki binleşen arasındaki ilişkinin sonsuzluğudur.

2.2.2.3. **Üretkenlik**

İnsan dilinin benzersiz özelliklerinden birisi üretkenliktir. Ancak gereksinim duyuldukça yeni sözcükler üretirler, kimi sözcükler de yine gereksinim duyulmadığı durumlarda dilde ya az kullanılmaya başlarlar ya da tümüyle yiter giderler. Üretkenlik dilin söz üretme gizil gücüyle ilişkilidir. Konuşulduğu dilsel toplulukların gereksinimleri, yeni buluşlar, teknolojik gelişmelerin insan yaşamına getirdiği yeni kavramlar, yeni tüketim maddelerinin insan yaşamına daha çok girmesi, ekin, yazın, sanat alanında yeni gelişmeler, yeni kavramlara ve yeni sözcüklere gereksinim doğurur. Bu nedenle diller bu gereksinimi karşılamak için kendi ses ve biçimleme kurallarına uygun olarak yeni sözcükler ve kavramlar üretirler. Örneğin, yeni bir deterjan ürününü tanıtmak isteyen bir firma buna Türkçe yeni bir ad vermek için *ğ, st-, sr-* gibi harf ya da harflerle başlayan bir ad önermez, çünkü bunlar Türkçe sesbilgisi kurallarına uymamaktadır.

Üretkenlik açısından bir başka özellik de şudur: ünlü dilbilimci Noam Chomsky'nin öne sürdüğü gibi, herhangi bir dilin, sözvarlığı açısından varsıl ya da yoksul olmasına bakılmaksızın, sınırlı sayıda sözvarlığı, yine sınırlı sayıda dilbilgisel kuralları vardır. Bu sınırlı sayıdaki kurallarla sınırlı sayıdaki sözcükleri bir makineye koyup o aygıtın kolunu çevirdiğiniz zaman sonsuz sayıda tümce elde edebilirsiniz. Yani, insanın belleğinde yer etmiş olan sözcükler ile bilinçsizce edinilmiş olan o dilin kurallarını birleştirerek sonsuz sayıda tümce üretmek olasıdır. Hatta kişi daha önce hiç duymadığı bir tümceyi duyduğu zaman onu anlayabileceği gibi, daha önce hiç söylememiş olduğu bir tümceyi de aniden söyleyebilir. Bu tümceler o dilin kurallarına göre benimsenebilir tümcelerdir. İnsan dilinin bu çok önemli özelliği, dilde sonsuz anlatım olanakları sunar kişiye.

2.2.2.4. **Kültür Taşıyıcılığı**

Dille kültür arasındaki ilişki de eytişimsel bir ilişkidir: Dil mi kültürü yaratmıştır, yoksa kültür mü dili yaratmıştır? Aslında her ikisi de doğru. Kuşkusuz kültürü bir insan topluluğunun yaşama biçimi olarak alırsak önceliği doğal olarak kültüre vermemiz gerekir. Kısaca insanlar topluluk biçiminde

yaşamaya başladıklarında, o topluluğu oluşturan bireylerin ortak bir biçimde uymaları, paylaşmaları gereken kimi kurallar, ilkeler, inançlar, ortak kullanılacak kamusal alanlar, ortak inançlar, görüşler vd. özellikler oluşturmuşlardır. İsterseniz bunların tümüne "uzlaşımlar" diyelim. Bu uzlaşımların içinde yer alan en önemli bileşenlerden birisi de dildir. Ne var ki, dil oluştuktan sonra kültür hep dilin egemenliğinde olmuştur. Bu nedenle dil ile kültür arasındaki ilişki eytişimseldir, çünkü bu ikisi birbirlerini hem tamamlar hem de karşılıklı etkiler. Bir başka deyişle, biri ötekisine gönderme yapılmadan açıklanamaz. Kültürün dili yarattığı kadar, dil de kültürü yaratır.

Dilin önemli özelliklerinden birisidir içinde konuşulduğu toplumların "uzlaşımlarını" nesilden nesile aktarması. İnsanlar kimi dirimsel ve fiziksel özelliklerini kalıtım yoluyla elde ederler. Örneğin, göz rengi, saç rengi vd. Ancak *dili* ebeveynlerimizden kalıtım yoluyla değil, içinde büyüdüğümüz dilsel toplulukta yani kültürde o dilsel topluluktaki insanları dinleyerek, onlara öykünerek, onlarla konuşarak, doğuştan getirdiğimiz dil yetisini işleyerek *dili* edinmiş oluruz. Yalnızca insanlara özgü olan doğuştan getirilen dil yetisi evrensel dilbilgisinin ilkelerini taşır (Chomsky, 1988). Ancak kişi içinde büyüdüğü dile denk düşen parametreleri geliştirerek o dili edinmiş olur. Bir çocuk ulusu, ırkı, rengi ne olursa olsun kendi dilsel topluğunun dışında tümüyle farklı bir dilsel ortamda büyütülürse o topluluğun dilini anadili gibi edinmiş olur.

Insanoğlu içinde yetiştiği topluluğun dilini edindikten sonra, dili aracılığı ile o dilsel topluluğun tüm uzlaşımlarını edinir. Bu uzlaşımları kendisinden sonra gelen kuşaklara dili aracılığı ile aktarır. Toplumları kalıcı kılan, işte dilin bu kültür taşıyıcılığı özelliğidir.

Dil ile kültür arasında sıkı bir ilişki vardır; ikisi birbirinden ayrılmaz bir bütün oluştururlar.

2.2.2.5. İkilik Özelliği/Çift Eklemlilik

Diller aynı zamanda iki katmandan oluşacak biçimde tasarlanmışlardır. Buna çift eklemlilik de denilmektedir. Konuştuğumuz zaman kullandığımız katmanlardan birisi fiziksel düzeydir. Bu düzeyde *a, y, v* gibi sesler üretiriz. Bu seslerin hiçbirisinin tek başına bir anlamı yoktur. Ancak bu tek tek sesleri belli bir bağlamda ve belli karışımda söylediğimizde başka bir

düzeyde de anlamlı olan *vay* sözcüğünü üretmiş oluruz ki bu söz başka bir karışım olan *yav* sözcüğünden anlam açısından farklıdır. Böylece bir düzlemde tek tek sesler üretiriz, öte yandan bir başka düzlemde de anlamlı sözcükler üretiriz aynı zaman dilimi içinde. Dilin bu ikilik özelliğinin, herhangi bir dildeki sınırlı sayıda seslerin değişik karışımlarıyla çok sayıda sözcük elde ettiğimiz göz önünde bulundurulduğunda da, ekonomik bir özellik olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Oysa hayvanların seslendirdikleri tek seslerdir. Bunların değişik karışımlarıyla anlamlı sözcükler üretmek söz konusu değildir.

2.2.2.6. **Ayrıklık İlkesi**

Dil kesintisiz bir süreçtir. Ancak bu süreci oluşturan dilsel birimlerin, sınırları bellidir ve bunlar anlam açısından tek tek birimlerdir. Özellikle sesbilgisinde kullanılan sesler sınırları kesinlikle belli olan seslerdir. Bu seslerin karışımı ile oluşturulan dilsel birimler aracılığı ile sürekli olarak iletişim sağlanır. Örneğin, Türkçe'de *k* ile *g* arasındaki ayrım belki çok büyük bir ayrım değildir. Ne var ki, bu sesler ayrı ayrı bağlamlarda değişik anlama gelecek sözcüklerin üretilmesini sağlar. Örneğin, *kel* ile *gel* sözcüklerinin sesletiminde ayrı ayrı anlamlara gelecek sözcüklerin üretilmesi *k* ile *g* arasındaki ayrımdan kaynaklanır. Dilin bu özelliği ayrıklık özelliği olarak bilinir. Dildeki her aykırılık, özelliğine göre anlamlı bir birimdir. Genelde akan bir süreçte *k* ve *g* seslerine benzeyen bir yığın ses üretmek olasıdır. Bu sözlü olarak algılanan, fiziksel olarak ayrı seslerin bir de yazıda karşılıkları bulunmaktadır: harfler.

Dilde ses imgeleri ya bir ses olarak, örneğin, *k*, *g* ya da ses olamayan bir birim olarak algılanırlar. Bir dilde ağızdan çıkan ses imgesinin izdüşümü olan bir harfi varsa, o ses dilbilimsel olarak belli, anlamlı ve bağımsız bir dilsel birim olarak yorumlanır. Bunu tersinden düşünecek olursak şöyle diyebiliriz. Dil ya da konuşma, duraksamasız bir süreçtir. O dili konuşan bireyler bu süreci, sınırları belli, yine belli sayıda yani sonsuz olmayan ayrı parçacıklara indirgeyebilirler. Bu ayrı dilsel parçacıklar da genelde dildeki sesbirime denk düşer.

BÖLÜM 3

Anlamı olmayan
söz söz değildir.
Roman Jacobson

DİLİN İŞLEVLERİ

İnsan dilinin tanımı değişik biçimlerde yapılabilir. Bu tanımların tümünün belli bir oranda örtüştükleri bir gerçektir. Dilin işlevlerine ilişkin bilenen tüm tanımların bir bileşkesi olmak üzere şunu söyleyebiliriz. Dil kullanımdır. Bir söz ancak uygun bağlamında kullanıldığı zaman anlamlıdır. Daha doğrusu dil, anlamını kullanıldığı bağlamdan alır; öteki türlü dil dizgesi tek başına anlamlı değildir. Bir başka deyişle dil ancak kullanıldığı zaman kimi işlevler yüklenir. Bu işlevler ise tüm insanların ortak özellikleridir bir bakıma. Yani insanların yaşamlarından, gereksinimlerinden çıkarılmış işlevlerdir. Dilin bu işlevlerini dilbilimciler, budunbilimciler, ruhbilimciler değişik biçimlerde sınıflandırırlar.

Bir sözcenin ya da kullanılan herhangi bir dilsel birimin amacıdır dilin işlevi. Dil içinde ya da dil öğretiminde, dilin işlevleri genellikle davranış kategorileri biçiminde algılanır: rica etmek, özür dilemek, şikâyet etmek, bir şeyi ya da kendisini savunmak, vd. Bir dilin ya da bir sözcenin işlevi/işlevleri o sözcenin yapısı incelenerek belirlenemez. Dilin işlevsel olarak kullanılmasıdır önemli olan, dil ile bir şey yapmak ya da sizi dinleyenleri etkileyerek onların bir eylemde bulunmalarını sağlamaktır. Bu durumda dilin işlevsel kullanımı söz-eylem kuramının, toplumdilbilimin ve edimbilimin konularıdır.

Dilbilimciler, budunbilimciler, ruhbilimciler dilin işlevlerini değişik biçimlerde sınıflandırmışlardır. Örneğin İngiliz dilbilimci Halliday'e göre dilin üç temel işlevi bulunmaktadır (*a. Düşünsel İşlev b. Kişilerarası İşlevi c. Metinsel İşlev*). Yine bir başka İngiliz dilbilimci Lyons dilin üç değişik işlevinden söz eder

(*a. Betimleyici İşlev, b. Anlatım İşlevi, c. Toplumsal İşlevi*). Budunbilimci Malinowski'ye göre dilin iki temel işlevi vardır (*a. Edimsel İşlev b. Törensel İşlev*). Karl Bühler ise kültür açısından dilin üç değişik işlevinden söz açar. (*a. Anlatım İşlevi, b. Çağrı İşlevi, c. Betimleyici İşlev*). Britton da dilin üç temel işlevine dikkati çeker (*a. Belgesel İşlevi, b. Yazınsal İşlev, c. Anlatım İşlevi*). Jakobson dilin işlevlerini altı ana başlıkta toplar (*a. Anlatım İşlevi, b. Çağrı İşlevi, c. İlişki İşlevi, d. Betimleme İşlevi, e. Üstdil İşlev. f. Yazınsal İşlev*). Onların dışında dilin işlevlerini değişik adlar altında toplayan başka dilbilimciler de bulunmaktadır. Yukarıda adı geçen tüm bilim insanlarının dilin işlevlerinin sınıflandırılması açısından ortak noktaları olarak dilin beş temel işlevinden söz etmek olasıdır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

3.1. **Betimleme İşlevi**

İletişim ortamında alıcıya gerçek bilgileri aktarmak için kullanılan işlevidir dilin. Gerçek dünyadaki olguları karşıdakilere aktarma işlevidir. Aynı dilsel toplulukta yetişmiş olan insanlar için belit olan şeyleri dile getirmek de dilin bu işlevini ilgilendirir. Olguların aktarılmasıdır bir bakıma.

"Dışarıda ısı on derecenin altında olmalı."

Böyle bir tümce her ne kadar göndericinin yargısını da taşıyor olsa bile gerçek olan bir durum, havanın soğuk olduğudur. Ya da doğal olaylar anlatılırken dilin bu işlevi kullanılır; örneğin, *"Dünya dönüyor"*.

Aşağıdaki gazete haberinde ağırlıklı olarak dilin betimleme işlevi kullanılmıştır. Bu haber metninde okuyucuya gerçek olan bilgiler sunulmaktadır. Burada anlatılanlar kimi okuyucular için yeni bilgi, kimileri için ise var olan bilgilerin anımsatılması olabilir.

"23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk bayramınız kutlu olsun. Egemenlik hep milletin kalsın. Yılda bir kez de olsa, bu bayram aracılığıyla ülke çocuklarının sorunlarına da projektörler çevriliyor. Cumhuriyet muhabiri Ebru Toktar, araştırmacı gazeteciliğin uzun ışıklarını yakarak arayıp bulduğu verileri dünkü gazetede sergiledi.

16 milyon okuyan çocuk:
10 milyon ilköğretimde....
1.3 milyon lisede...
1.6 milyon meslek lisesinde...
1.5 milyon üniversitede...

67 bin okulda 540 bin öğretmen tarafından 60-70 kişilik sınıflarda eğitilmeye çalışılan çocuk. Ayrıca 1.6 milyon da okul çağında iken okula gitmeyip ucuz, ağır işlerde çalışarak ailelerine omuz vermeye çalışan çocuk... En önemlisi, gördükçe, duydukça, yaşadıkça" Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" hedefine olan inancı pörsüyen, zayıflayan, yiten çocuk." (Necati Doğru, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 2002).

Bu yazının girişinde yazar okuyucusunun 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramını kutlayarak dilin toplumsal işlevini kullanmış oluyor. Yazının tümünde adı geçen bayramın önemini vurgulayarak da dilin çağrı işlevinden yararlanmaktadır. Özellikle yazının sonuna doğru çocuklar konusunda bilgi verirken dilin hem betimleme hem de çağrı işlevini kullanmaktadır. "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" tümcesini yineleyerek dilin çağrı işlevini öne çıkarmaktadır, her kim olursanız olun, yaşama koşullarınız ne kadar kötü de olsa bu ilkeye sahip çıkınız önerisiyle tüm çocuklara ve büyüklere bir çağrıda bulunmaktadır.

Yazının içeriğinde betimleme işlevi sıklıkla kullanılmaktadır. Burada yazar Türkiye'de günümüzde okul çağındaki çocukların durumunu istatistiksel bir biçimde sunarak okuyucuya yeni bilgiler sunar. Ülkemizdeki okullaşma durumunu, kaç çocuğun hangi okullarda okuduklarını, okul çağında olup da okula gidemeyen çocuk sayısını belirterek okuyucuya yeni bilgiler sunuyor, bunu da dilin betimleme işlevini kullanarak yapıyor.

Daha önce de değinildiği gibi bir metinde dilin birden çok işleviyle karşılaşmak olasıdır. Bir metinde dilin salt bir işlevinin kullanıldığı söylemek yanlış olur kanımca. Ne var ki, belli metinlerde dilin belli işlevleri ötekilerine oranla çok daha sıklıkla kullanılmış olabilir. Örneğin, aşağıdaki metinde dilin birçok işlevi iç içe kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak betimleme ve çağrı işlevleri kullanılmıştır.

'Rahmi Saltuk , Beşiktaş Kültür Merkezi'nde önceki akşam verdiği konserde şiirlere sesini, sazını ve sevgisini katıp sevenlerine sundu. Onat Kutlar'ın yıllar önce dediği gibi sıtma görmemiş' sesiyle, türküler ve şiirlerden bestelediği klasiklerini okuyan Saltuk, Ahmed Arif, Hasan Hüseyin ve Kemal Burkay'ın şiirlerinden türküleştirdiği eserleriyle salonu dolduranlara coşkuyu ve hüznü bir arada yaşattı. Saltuk 9 yıl aradan sonra başlattığı konserlerine devam edecek".

(Cumhuriyet, 2002)

Yukarıdaki metinde geçmişte vermiş olduğu konseri duyurarak okuyucuya bilgi sunduğu için dilin betimleyici işlevini kullanmıştır, öte yandan sanatçının bu konserlerini sürdüreceğini duyurarak okuyucuları bundan sonraki konserler davet etmek suretiyle dilin hem çağrı işlevini kullanıyor hem de betimleme işlevini, bir bakıma sanatçının reklamını yapıyor. Ayrıca "*...şiirlere sesini, sazını ve sevgisini katıp sevenlerine sundu.*" tümcesiyle de örtük bir kutlama var sanatçıya, burada da dilin toplumsal işlevinin kullanıldığı söz konusudur.

Dilin betimleme işlevinin yoğun olarak kullanıldığı metin türleri şunlardır; *reçete, radyo-televizyon haberleri, hava raporu, reklam, dilekçe, öğretici yazı, düşünce yazısı, kılavuz, bildiri, bilimsel* ya da *teknik inceleme yazılarıdır.*

Şimdi de bir şiir okuyalım:

.....
Sarışın bir kurda benziyordu
Ve mavi gözleri çakmak çakmaktı
Yürüdü uçurumun başına kadar
Eğildi durdu
Bıraksalar
İnce uzun bacakları üstünde yaylanarak
Ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak
Kocatepe'den Afyon ovasına atlayacaktı.

Nâzım Hikmet

Dilin betimleme işlevinin yoğunlukla kullanıldığı yukarıdaki şiirde, şair göndergeleri yaşadığımız dünyada var olan nesneleri kullanmıştır. Bu şiirde imgelerden çok sanki bir resim çizer gibi tanıdık adlardan, benzetmelerden, betimlenen kişinin Mustafa Kemal olduğu, bu şiiri ilk kez okuyan birisi tarafından da büyük bir olasılıkla anlaşılır.

3.2. **Anlatım İşlevi**

Göndericinin duyguları, düşünceleri, öncelikleri, ilkeleri, önyargıları ve geçmiş deneyimleri konusunda bilgi veren işlevidir dilin.

Örneğin, *"Bir daha Karslılara ev taşıttırmam."*

Bu örnekte göndericinin kişisel duyguları öncelenmektedir. Burada gönderici ya Karslıları sevmiyor ya da Karslılara ilişkin olumsuz bir deneyimi var. Dilin bu işlevi göndericinin kendisini yazılı ve/veya sözlü olarak ifade edebilme becerisidir.

Dilin anlatım işlevinin en iyi somutlandığı yazın türleri roman, öykü ve şiirdir. Yazar/şair kendi duygularını, düşüncelerini, inançlarını, dünya görüşünü içinde bulunduğu toplumun uzlaşımları çerçevesinde okuruna sunar ve toplumsal sorunlara çözümler getirmeye çalışır. Bunu dilin anlatım işlevini yoğunluklu kullanarak yapar. Okuyucu gözüyle baktığımızda bir romanı, bir öyküyü ya da bir şiiri okurken dilin toplumsal niteliğinden dolayı öncelikle nesneler ile olgular konusunda alışılmış bir kavrayışla yaklaşırız metnin diline. Gündelik dil bilincimiz ile algılama yetimiz içinde yaşadığımız kimi toplumsal kalıplarla biçimlenmiştir. Oysa bir yazın metninde şiir, öykü, romanın sunduğu kurmaca dünya bizim yeni bir algılama durumuna bürünmemizi gerektirir.

Bir öyküdeki bir balık adı, bir şiirdeki bir çiçek adı, bir romandaki düşsel bir sevgili bizim gündelik deneyimlerimizden tanıdığımız, balık, çiçek ve sevgili sözcüklerinin, kullandığımız dilde gösterdiği nesneler olmaktan uzaktır.

" Yaşadıklarımdan öğrendiğim bir şey var:
Yaşadın mı yoğunluğuna yaşayacaksın bir şeyi
Sevgilin bitkin kalmalı öpülmekten
Sen bitkin düşmelisin koklamaktan bir çiçeği
Insan saatlerce bakabilir gökyüzüne
Denize saatlerce bakabilir, bir kuşa, bir çocuğa
Yaşamak yeryüzünde, onunla karışmaktır
Kopmaz kökler salmaktır oraya

Ataol Behramoğlu

Bir yazın metninde öncelikle ilgi çeken dilin yazınsal işlevidir. Yazarın biçemidir, yazarın sözcüklere yüklediği yan anlamlardır, onun dil ile oynamasıdır bir bakıma. Şiir, roman, öykü gibi yazın türlerinde dilin yazınsal işlevinin yanında okuyucunun ilgisini en çok çeken işlevlerden birisi de dilin *anlatım işlevidir*. Yazar, kendi düşüncelerini, duygularını, inançlarını, dünya görüşünü, evreni algılayışını, nesneler ve olgulara karşı olan tutumunu dil içinde dürümleyerek okuyucuya sunar. Yukarıdaki şiirde şair, yazınsal işlevin yanında, yaşama bakma penceresini okuyucuya açmakla dilin *anlatım işlevinden* yararlanmaktadır.

Şair her ne kadar öğüt verir biçimde sunuyor olsa da kendisinden, yaşamı nasıl değerlendirdiğinden ve deneyimlerinden söz ederek örtük bir "ben"den söz etmektedir aslında. Bu durumda da dilin kişisel işlevinden yararlanmaktadır.

Dilin anlatım işlevinin ötekilerine oranla daha yoğun bulunduğu metin türleri şunlardır: roman, öykü, şiir, kişisel mektuplar, iş görüşmeleri, resmi görüşmeler, telgraf, elektronik posta iletileri vd.

Sayfa düzenlenmesi için boş bırakılmıştır !

... dilsel olguların
dayandığı nedenlerin
doğasında, onların toplumsal olma
gerekliliği yatar.

Antonie Meillet

3.3. **Toplumsal İşlev**

Kişiler arasında toplumsal ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi işlevidir. Günlük yaşamımızda, içinde yaşadığımız dilsel toplulukça da bir bakıma zorunlu kılınan kimi uzlaşımlar çerçevesinde kullandığımız dil bu işlevi üstlenir. Örneğin, selamlaşma, hal hatır sorma gibi işlevlerdir tanıdıklar arasında. Hiç tanımadığımız kişilerle de kimi durumlarda selamlaşma, havadan sudan konuşarak toplumsal bir ilişkiyi başlatmak durumunda da dilin bu işlevini kullanılırız.

Örneğin, bir lokantada garsonun servis yaptığı kişiye, "*Başka isteğiniz var mı efendim?* diyerek kendisi ile müşteri arasındaki belli bir ilişkiyi belirler. Aslında bu ilişki o toplumdaki uzlaşımlarca, yani gönderen ile alıcının toplumdaki rol ilişkilerince önceden belirlenmiştir .

Toplumsal işlev bir bakıma içinde kullanıldığı bağlama gönderme yapan işlevidir dilin. Karşılıklı görüş alışverişinde bulunmak ya da bilgi paylaşmaktan çok toplumsal bir bağlam ya da iklim oluşturarak ilişkilerin sürmesini amaçlayan dil kullanımıdır da denebilir buna.

Örneğin, telefonda konuşurken sıklıkla söylenen *"evet!"* sözcüğü karşıdaki kişinin söyledikleri havadan sudan da olsa, dinlendiğini ve kendisine değer verildiğini simgeler.

Kısacası bireylerarası toplumsal ilişkileri belirlemek ve oluşturmak ya da sürdürmek işlevidir. Bu işlev seslenme, birisine hitap etme, konuşma biçimi, kiplik vd özellikleri içerir. Bunlar toplumsal rollerdir kısaca, soru soran ya da soruyu yanıtlayan kişilerin rolleri gibi.

Televizyon dizilerinde dilin toplumsal işlevleri konusunda yapılan araştırmalar, bu tür dizilerde geçen konuşmaların anında, planlanmadan ya da düşünülmeden yapılan eğlendirici izlencelerin yorumlanması ve toplumsal ilişkilerin güçlendirilmesine hizmet ettiğini gösterir.

Toplumdilbilime göre dilin birinci işlevi toplumsaldır. Bu bilim dalına göre bireyin tek başına dile gereksinimi yoktur. Birey ancak bir başkası ile bir deneyim edinmeye başladığı zaman dil toplumsal bir etkileşim olarak ortaya çıkar.

Toplumsal işlevin en yoğun kullanıldığı dilsel birimler günlük konuşmalardır. Günlük konuşmaların çoğu toplumsal ilişkilerin sürmesini amaçladığı için çoğunlukla hiçbir düşünce ve duygu içermeden yapılan konuşmalardır.

" İki genç arkadaş yemekten gelmişler, matbaanın üst katında bir odada dinleniyorlar. Biri koltuğa oturmuş, ayaklarını da bir sandalyeye uzatmış, dişleri arasında sönmüş bir pipo, haftalık, aylık dergileri karıştırıyor. Öteki, arkadaşının karşısındaki kanepeye uzanmış yatmış sigarasını içiyor. Bir aralık koltukta oturan kanepede yatandan sordu:

- *Sen Hamid'i nasıl bulursun? dedi*
- *Hangi Hamid'i?*
- *Canım 'hangi Hamid'i diye sorulur mu? Abdülhak Hamid'i*
- *Ha.. Bilmem. Ben onu hiç okumadım.*
- *Hiç okumadın mı? Tuhaf! Edebiyatçı da geçinirsin ?*

(Özdemir; 1968:77)

İki yazın insanı arasında geçen bir konuşma. Dilin toplumsal işlevi kişiler arası ilişkiyi vurgulamak, onların toplum içindeki ilişkileri, rol ilişkileri, toplumsal konumları dil kullanımını belirler. Yukarıdaki yazıdan da anlaşıldığı gibi bu iki yazın adamının toplumsal konumları ve birbirleriyle ilişkileri açısından yakın arkadaş oldukları anlaşılıyor. Aralarında geçen konuşma belli bir amaç için yapılandırılmış bir konuşmadır. Bu yönüyle hem karşılıklı bilgilenme hem bir tartışma, öte yandan da bir eleştiridir. Temelde aynı meslekten olan iki kişinin karşılıklı konuşmasında dilin toplumsal işlevi öne çıkmaktadır. Kuşkusuz, dilin betimleme, anlatım, etkileşimsel ve toplumsal işlevleri de kullanılmıştır bu kısa konuşmada.

3.4. **Çağrı İşlevi**

Dilin çağrı işlevi tümüyle alıcı kaynaklıdır. Bu işlev alıcıya gönderme yapar. Gönderici tarafından söylenen ya da yazılan dilsel birimlerin alıcıda uyandırdıkları etkidir bu işlev. Gönderici kendi niyetini dil içinde dürümleyerek alıcıya ulaştırır bunu ya doğrudan ya da dolaylı olarak yapar. Alıcının bir tepkide bulunmasını sağlamak için yine kendisi ile alıcı arasındaki toplumsal konumu, o toplumdaki karşılıklı rol ilişkilerini de göz önünde bulundurarak o bağlama en uygun dilsel birimleri seçer. İşte bu etki ya da etki söz dilin çağrı işlevini oluşturur.

Çağrı işlevinin en önemli bileşenlerinden birisi tanıtmadır. Aşağıda okuyacağımız yazı hem tanıtma hem de bir anı yazısı olma özelliği taşımaktadır. Yazının tümünde dilin birçok işlevinin kullanılması oldukça doğal ancak ağırlıklı olarak bir tanıtma yazısı olduğu için dilin çağrı işlevi ötekilerine göre daha ağır basmaktadır.

" Âşık Veysel'i 1941-42 yıllarında tanıdım, yanlış hatırlamıyorsam.... Köy Enstitülerinde beraber çalıştığımız zamanlar da oldu. Düşüncesinin ve sanatının gelişmesinde Köy Enstitülerinin büyük katkısı olmuştur. Hemen en güzel türkülerini o dönem içinde söyledi. Ama bu katkıların karşılıklı olduğunu da söylemeliyim; hoşsohbet, çok efendi bir insandı, biz de kendisinden çok şeyler öğrendik. Veysel ile tanışmamız oldukça ilginçti.... sanırım 1941 yıllarıydı. Ankara'da Ahmet Kutsi Tecer Bey'in evindeydik..... "

(aktaran: Erhan Akyıldız, Milliyet Sanat Dergisi sayı; 26)

Yukarıda da belirtildiği gibi dilin çağrı işlevinin yanında öteki işlevleri de kullanılmıştır. Örneğin, '*hoşsohbet, çok efendi bir adamdı* ' derken dilin betimleme işlevini kullanmıştır yazar. Öte yandan bu tanışmayı birinci tekil kişinin ağzından öykü biçiminde aktararak da dilin anlatım işlevinden yararlanmıştır.

3.5. **Yazınsal İşlev**

İletişim sürecinde dilin yaratıcı ve sanatsal kullanımını içeren işlevidir. Jackobson'a göre dilin tüm kullanım biçimleri bu işlevlerden en azından bir tanesini seçer. Bu da şu demektir: Dil kullanımı ile dilin işlevleri kavramları birbiriyle büyük oranda örtüşürler.

Dilin kullanımının, kendi içinde anlam bütünlüğü ve tutarlılığı onun işlevselliğidir. Ancak belli bağlamlarda kullanıldığı zaman, yazılı ya da sözlü metinlerin oluşmasına olanak sağlar. Dil kendisi ile, kullanıldığı durum arasında bir bağ oluşturur. Bu aşamalardan sonra metin üretilmiş olur aslında.

Burada yazarın ya da sözü söyleyen kişinin, onu dinleyen ya da okuyan kişinin rolünden daha önemli olduğunu vurgular bu işlev. İletinin özü olarak belli bir biçim seçilir, örneğin şiir. Dilin yazınsal işlevi göndericinin ya da yazarın niyetini taşır. Bu niyet açık ya da örtük biçimde hedef alıcıya ya da okuyucuya dil aracılığı ile iletilir. İletinin türü, iletilme biçimi, kullanılan dilsel birimler, seçilen sözcükler, sözlü iletişimde göndericinin ses tonu, odaklaması, yüzündeki ifade, anlamı yani dilin işlevini belirler. Yazılı metinlerde, yine seçilen dilsel biçimler, sözcüklerin aktarım biçimi, sezdirim kavramlarının sıklığı dilin işlevselliğini gösterir. Her iki durumda da gönderici ile alıcının rol ilişkileri, toplumsal konumları, iş ilişkileri, yakınlıkları da dilin işlevinin etkisini belirler.

Dilin yazınsal işlevi her ne kadar gönderici kaynaklı görünürse de, alıcının tepkisiyle bütünleşmediği sürece bu işlev tamamlanmamış olur. Öyleyse yazar ya da konuşmacı iletisini aktarırken alıcı ya da okuyucunun gereksinimlerini, ilgilerini, deneyim ve bilgi birikimini de bir yere kadar göz önünde bulundurmalıdır. Bir eseri, bir yazıyı, bir konuşmayı yapıp bitirmekle yazarın ya da göndericinin görevi bitmiş sayılmaz. Okurun ya da alıcının olumlu ya da olumsuz tepkisiyle bu süreç tamamlanmış olur ancak, iletişim de budur aslında.

Mario Pei, "The Story of Language (1978)" adlı yapıtında, dil tüm insan paylaşımcılığının temelidir, onsuz uygarlık olanaksızdır, dil bir insan topluluğunun hem aracı hem de ürünüdür, der. İnsan paylaşımcılığının ve uygarlığının gelecek kuşaklara ulaşması dilleri, dar anlamda dillerinin yazınsal işlevlerince, geniş anlamda dillerinin aktarım işlevince gerçekleşmektedir. Çünkü hiçbir uygarlık, hiçbir bilim dalı yoktur ki bulgularını dilinin belli işlevlerini kullanmadan açıklayabilsin.

" Dost dost diye nicesine sarıldım;
Benim sadık yârim kara topraktır.
Beyhude dolandım, boşa yoruldum,
Benim sadık yârim kara topraktır .

Âşık Veysel

Bu dörtlükte ozanın duygularını açığa vurmak için seçtiği konu, onu betimlemek için özenle seçmiş olduğu sözcükler, kimi yinelemeler okuyucunun ilgisini çekmeye yöneliktir. Böylece duygularını, düşüncelerini, iç dünyasını çok daha iyi açmaktadır okuyucusuna. Kimi sözcükleri daha çok vurgulayarak, duygularının okuyucu tarafından algılanmasını amaçlar. *Dost*, *sadık yâr* gibi sözcüklerle yakınlık, içtenlik duygularını sergiler. Yukarıdaki dörtlükte altı çizili sözcükleri daha da vurgular, kimi sözcükleri ve dizeleri yineleyerek dilin yazınsal işlevini öne çıkarır, yani kendi özgün biçemini sergiler. Bu dörtlükte toprağı, kara, sadık bir dost olarak betimleyerek dilin hem anlatım hem de betimleme işlevleri kullanmıştır. Ayrıca "sarıldım, yoruldum" sözcüklerini vurgulayarak "ben"ini öne çıkartır, bu dilin kişisel işlevinin kullanılmasıdır. Burada dilsel öğeler aracılığı ile iletilen anlam önemlidir. Âşık Veysel seçtiği sözcüklerle, kimilerini yinelemesi, tekrarlar aracılığı ile duygularını yani anlamı okuyucuya sunar. Bunu Akşit Göktürk şöyle dile getirir:

" Bir yazınsal metnin okunmasından duyulan tat, her şeyden önce, metnin biçimiyle iletilen anlamın okurca kavranmasından doğar. Metin, ses, sözcük, tümce düzeyindeki en küçük biçimsel öğelerinin bile bütün yapı içindeki belirleyici özelliği, anlambilimsel işlevdir."

(Göktürk, 1989: 38)

Dilin işlevlerinin bir metinde nasıl kullanıldığını görelim. İnceleyeceğimiz metin bir fikir yazısı. Sabahattin Eyuboğlu'nun düşünce özgürlüğünü konu edinen yazısı:

Düşünce Özgürlüğü

Özgür düşünce Batı uygarlığının armağanıdır insanlara. En soylu, en güçlü yanı da budur batı uygarlığının. Doğunun kültür tarihinde zaman zaman Batıyı derinlik bakımından yaya bırakan düşünceler bulunabilir, ama donmuş, kalıplaşmış, dolayı-

sıyla insan kafasını dizginlemiş düşüncelerdir. Kaldı ki bu düşünceleri değerlendiren, Hint'in, Çin'in düşünce zindanlarına ışık tutan, Batılı özgür düşünürler olmuştur.

Özgür düşünce bütün kalıpları, altından da olsa bütün kafesleri, bütün yasakları yıkan düşüncedir. Böylesi düşünce, ancak kulluğun her türlüsünü, Tanrının kulluğunu bile hoş görmeyen bir dünya görüşüne açılmaksa; insanı, yaşamayı hor görenlerin harcı değildir.

Batının düşünce özgürlüğü insanın insanı sömürmesini, ezmesini ortadan kaldırmış mıdır henüz? Hayır. İnsan kasaplarını çıkarları için besleyen nice Belçikalılar, daha dün Montaigne'in Fransa'sında, Shakespeare'in İngilteresinde, Boccaccio'nun İtalyasında nice özgürlük düşmanı canavarlar gördük. Ne var ki, insan kasaplarıyla savaşan ve yarın bu kasaplığın kökünü kurutabilecek tek güç, aynı Batının düşünce özgürlüğüdür. Sömürücülerin Tanrıdan, Kiliseden, diktatörden çok, özgür düşünceden korkması bundandır.

Düşünce özgürlüğü insanı kulluktan kurtardığı ölçüde, tedirgin eder. Özgür düşünceyi yaratan ve geliştiren Batı, onun için, özgür düşünce uğruna en çok kurban vermiş ülkedir. Avrupa, düşünce uğruna en çok kurban vermiş dünya parçasıdır. Asya'da yaşamadan, düşünmeden ölen, öldürülen insanlara acıyanlar kadar acımayanlar da haklı olabilir. Koyun olmayı kabul eden bir insan için kurban edilmek bir şereftir olsa olsa. Bütün sorun koyun olmamakta, çobana: "Beni nereye götürüyorsun? Mezbahaya mı?", demekte.

Özgür düşünce hem tutucu hem de özgür olamaz. Nasıl olabilir ki? Düşünce özgürlüğü eski düşünce kalıplarını kırmanın ta kendisidir. Kendi aklını kullanmayan insan, kitapların en güzeline de inansa, özgür düşünemiyor demektir. Buna karşılık yalnız kendi aklını beğenen de özgür düşünemiyor demektir. Nasıl sayılsın ki, özgür düşünce, bütün akıllara başvuran, kendini beğenmeyen, durmadan gelişmek isteyen düşüncenin ta kendisidir.

Özgür düşünce ve bağımsız millet kavramları, birbirine sıkı sıkıya bağlı ve aynı kaynaktan doğmadır. Doğu tarihinde özgür düşünce olmadığı ölçüde, bağımsız millet de yoktur. Her yerden önce İngiltere, Fransa ve Amerika'da gelişen özgürlük kavramı bağımsızlık kavramıyla at başı beraber gitmiştir. Ne var ki, her üç memlekette de imparatorluk sevdaları, zaman zaman insan düşüncesinin güzelim akışını durdurup tutarsız bir kurt mantığına yönelmiştir. Bizim Atatürk'ümüz Batının karşısına, Batının en soylu düşüncesiyle çıkmış, Napolyon'un ihanet ettiği özgürlük ve bağımsızlık ilkelerini benimsemiş, özgürlük ve bağımsızlık düşmanlarının bütün dünyada ve

kendi yurdundaki elebaşılarına karşı insanca bir savaş açmıştır. Sapanı kılıçtan üstün gören bu büyük asker, tutarlı ve nice Batılılardan daha batılı bir özgürlük ve bağımsızlık kahramanıdır. Onunla övünmek yalnız özgürlüğü ve bağımsızlığı sonuna kadar savunanların hakkıdır.

Sabahattin Eyuboğlu

(Aktaran: Yusuf Çotuksöken, Uygulamalı Türk Dili , Cilt II, s.50-51, 2002, İst.)

Dilin tüm temel işlevlerinin yer aldığı bu metinde ağırlıklı olarak dilin betimleme işlevini görürüz. Çünkü okuyucuya kimi gerçek bilgiler aktarılmaktadır dilin bu işlevi aracılığıyla. "*Özgür düşünce Batı uygarlığının armağanıdır insanlara*". Yazar, "*En soylu en güçlü yanı budur*" derken kendi düşünce ve duygularını da dilin anlatım işlevi aracılığı ile söylemektedir.

"*Doğunun kültür tarihinde zaman zaman Batıyı derinlik bakımından yaya bırakan düşünceler bulunabilir, ama donmuş, kalıplaşmış, dolayısıyla insan kafasını dizginlemiş düşüncelerdir*". Bu tümceler yazarın kişisel duygularını dile getirmektedir. Yazar belli bir konuda düşüncesini, dünya görüşünü, düşünce özgürlüğü algısını, önyargılarını dilin anlatım işlevini kullanarak okuyucuya sunmaktadır.

"*Kaldı ki bu düşünceleri değerlendiren, Hint'in, Çin'in düşünce zindanlarına ışık tutan, Batılı özgür düşünürler olmuştur*". Bu tümceyle yazar kişisel duyguların yanı sıra var olan bir bilgiyi de okuyucusuna aktardığı için dilin hem betimleme hem de anlatım işlevlerini kullanmıştır. Bu türden bilgiler belirlenebilen, kimi durumlarda inkâr edilen ve doğrulukları sınanabilen bilgilerdir. Onlar da ancak dilin betimleme işleviyle aktarılırlar. "... *Hint'in, Çin'in düşünce zindanların ışık tutan, Batılı özgür düşünürler olmuştur*". Bu saptamanın doğruluğu benimsenebileceği gibi, inkâr edilebilir, çürütülebilir ve ne kadar doğru olduğu da sınanabilir. Bu nedenle burada etkili olan dilsel işlev betimleme işlevidir.

Metnin tümü göz önünde bulundurulduğunda, yazar kimi olguları okuyucusuyla paylaşmaktadır. Yazının tümünde kişisel bir gözlemle doğruluğu tartışılabilir kimi gerçekler anlatılmaktadır. Kuşkusuz kişisel duygu, düşünce, dünya görüşü, evreni algılayış, önyargılar açısından dilin kişisel işlevi kullanılmıştır hemen hemen her tümcede. Bu kişisel işleve betimleme işlevi eşlik etmiştir metnin tümünde. Çünkü yazar kendi gözlemlerini, bilgi biri-

kimini doğrudan ilk ağızdan aktardığı için kişisel işleve betimleme işlevi eşlik etmiştir. Daha önce de değinildiği gibi bu bilgilerin gerçeklikleri görecedir.

İkinci ağırlıklı işlev ise dilin anlatım işlevidir metnin tümünde. Çünkü burada yazar "düşünce özgürlüğü" kavramını kendi penceresinden aktarır okuyucuya.

" Özgür düşünce hem tutucu, gelenekçi, hem de özgür olamaz. Nasıl olabilir ki? Düşünce özgürlüğü eski düşünce kalıplarını kırmanın ta kendisidir". Bu metinde görüldüğü gibi yazar, okuyucuya yeni bilgi sunarak dilin betimleme işlevinden yararlanır, öte yandan sunduğu bilgi kendisinin kişisel görüşü, düşüncesi olduğu için - biraz da kesin bir yargı biçiminde aktararak- dilin anlatım işlevinden yararlanmaktadır.

Dil doğal kullanımında , birçok işlevinin aynı zamanda kullanmasını olası kılar, hatta gerektirebilir. Bu açıdan bakıldığında yazar bir konuda okuruna kendi görüşlerini ve algısını dilin genellikle anlatım işlevini kullanarak aktarır. Bu nedenle anlatım işlevi daha çok gönderici/yazar kaynaklı bir işlevdir. Yazar bir metni üretirken, ya da bir şey söylerken, bunu belli bir niyet ya da amaçla söyler. Bu niyet ya da amaç, okura bilgi vermek ve onu kendi düşüncesiyle etkilemek olabilir. Bu açıdan bakıldığında da yukarıda sayılan işlevlere çağrı işlevi de eşlik eder. Dilin çağrı işlevi ise, betimleme işlevinin tersine alıcı kaynaklıdır. Dilin bu işlevi kullanılarak alıcıya ya da okura gönderme yapılır; amaç da okuru etkilemektir. Bu metnin tümünde yazar, okuyucuyu belli bir konuda kendi düşüncesi doğrultusunda etkilemek istemektedir.

" Özgür düşünce ve bağımsız millet kavramları, birbirine sıkı sıkıya bağlı ve aynı kaynaktan doğmadır. Doğu tarihinde özgür düşünce olmadığı ölçüde, bağımsız millet de yoktur...."

Burada birinci tümcede ağırlıklı olarak dilin betimleme işlevi kullanılmıştır. Çünkü yazar bir gerçeği kişisel görüş olarak aktarmaktadır. İkinci tümcede ise ağırlıklı olarak çağrı işlevi dikkati çeker. İkinci tümcede yazar alıcıyı/okuyucuyu *"özgür düşünce"* konusunda etkilemek istemektedir. İlk tümceyi, geçmiş deneyim ya da eski bilgi biçiminde kullanarak, ikinci tümcedeki bilgiyi önceleyerek, yeni bilgi biçiminde sunmaktadır. Okuyucuya yeni

bilgi vererek onu belli konuda etkilemek düşüncesindedir. Bu da dilin çağrı işlevinin kendisidir.

Dilin doğal olarak kullanımında Jacobson'un da dediği gibi dilin işlevlerinden en az bir tanesi yer alır. Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi dilin birçok işlevi iç içe geçmiş ya da büyük oranda örtüşür biçimde kullanılmıştır.

Sabahattin Eyuboğlu'nun metninde dilin bir başka temel işlevi olan yazınsal işlevin büyük bir yeri var. Yazınsal işlev, metnin türü ne olursa olsun yazarın dili kullanması, sözcük seçimi, onlara yüklemiş olduğu yan anlamlar, eğretileme vd. teknikleri kullanması, tümcelerinin karmaşıklığı ya da yalınlığı, metnin dil örgüsü, kısaca yazarın biçemi olarak betimlenebilir. Bunlara ek olarak dilin yazınsal işlevini, dilin yaratıcı ve sanatsal kullanımı olarak alırsak, özgün bir metinde yazarın biçemi başlı başına dilin yazınsal işlevidir denebilir.

Yukarıdaki metinde yazar arı bir dil kullanmış. Yazar hemen hemen herkesin anlayabileceği sözcükleri seçmiş, tümceleri kısa, yalın ve kolay anlaşılır, metni, sanki karşısındakiyle konuşuyormuş gibi kaleme alarak okuyucuyu metnin içine çekerek onu adeta kuşatacak biçimde kurgulamış. Metinde okuyucunun ilgisini çekmek, onu metne katmak ya da daha çok ilgi uyandırmak için çok kırılgan noktalarda soru sorarak okuyucuyu daha çok düşünmeye yönlendirmekte ve soruların yanıtlarını sanki okuyucu veriyormuş gibi kendisi vermektedir.

"....Batının düşünce özgürlüğü insanın insanı sömürmesini, ezmesini ortadan kaldırmış mıdır? Hayır".

Tüm bu özellikler dilin yazınsal işlevinin metindeki kullanımını gösterir. Bu işlevin kullanımı iletişimde alıcının/okuyucunun rolünün önemini vurgular. Dilin yazınsal işlevi açısından bir iletişim ortamında alıcının/okuyucunun rolü, yazarın/gönderenin rolünden daha önemlidir. Aynı zamanda bu işlev söz konusu olduğunda alıcının/okuyucunun rolü ne kadar önemliyse, yazarın/göndericinin de sorumluluğu bir o kadar önemlidir. İletişim ortamında bir söz söylenip bitirildiğinde ya da bir metin üretilip bitirildiğinde, göndericinin ya da yazarın görevi sona ermiş sayılmaz. Çünkü buna iletişim ya da bildirişim demek olası değildir. Olsa olsa tek yönlü "iletim" denebilir. İletişim ya da bildirişim olabilmesi için, söylenen

söz ya da üretilen metnin okurun, ya da alıcının tepkisiyle ya da tepkisizliğiyle bütünlenmesi gerekir.

Yukarıdaki metinde dilin toplumsal işlevi hemen hiç yoktur. Ancak yazarın, yazınsal işlev çerçevesinde okuyucuyla sohbet eder gibi anlatması, ara ara soru sorup yanıtlaması bir bakıma toplumsal işlevden yararlanmak gibi düşünülebilir. Ancak yüz yüze bir etkileşim olmadığı için sanal bir sohbet biçiminde sürmektedir iletişim. Sanal da olsa yazar okuyucusunu metne kattığı için okuyucuyla bir tür iletişim kurarak onunla toplumsal ilişkisini sürdürmektedir. Burada da dilin toplumsal işlevinden yararlanmaktadır.

Dilin toplumsal işlevi, yazar ile okuyucu, gönderici ile alıcı arasındaki rol ilişkileri açısından çok önemlidir. Gündelik dil kullanımında toplumsal düzeneğin çarkının dönmesini sağlamak için, yaşamımızda her gün karşılaştığımız kişilerle klişeleşmiş dilsel birimler kullanarak ilişkilerimizi sürdürüz. Bunların çoğunun belli bir amacı yoktur. Hatta sorulan sorulara yanıt beklenmez çoğu durumda. Örneğin, birisine "Nasılsınız?" diye sorulduğunda soru gibi kısa yanıt beklenir çoğunlukla. Bu anlamıyla "Nasılsınız?" bir soru da değildir aslında, bir tür selamlaşmadır. Bu soruya karşılık az tanıdığınız birisi, size uzun uzun sağlık sorunlarından söz ederse belki de dinlemezsiniz. Bunun dışında selamlaşma, hal hatır sorma, havadan sudan konuşma bu tür dilsel işlevlerin kullanıldığı kimi iletişim durumlarıdır. Bu tür iletişim ortamlarında kullanılan dil, iletişimi kuran kişilerin toplumsal konumları, birbiriyle olan rol ilişkileri ve ast-üst durumları, cinsiyetleri, akrabalık derecelerince belirlenir.

Toplumsal işlev yazar ile okur, gönderici ile alıcı arasında toplumun onlara yüklemiş oldukları ödev ve sorumluluk açısından da çok önemlidir. Bu ödev ve sorumluluklar gündelik dil kullanımını belirler. Öyleyse dilin toplumsal işlevi dil dizgesinin kurgulanmasından çok hangi dilsel birimlerin ya da kurgulanmaların, hangi bağlamlarda kullanılmasıyla yakından ilgilidir. Aynı edimi dile getirmek için değişik dilsel birimler kullanılır. Bu edimler, kime, nerede, ne zaman, hangi dilsel birim kullanılarak iletişimde bulunacağımız konusunda belirleyicidir.

Örneğin, " kapıyı açmak" edimi iki kişi arasındaki rol ilişkilerine bağlı olarak değişik biçimlerde söylenebilir:

- *Kapıyı aç.*
- *Kapıyı açar mısın?*
- *Kapıyı açar mısınız?*
- *Lütfen kapıyı açar mısınız?*
- *Kapıyı açabilir misiniz?*
- *Kapıyı açmanızda bir sakınca var mı?*
- *Rica etsem kapıyı açar mısınız?*
- *Kapıyı açabilecek misiniz?*
- *Zahmet olmazsa kapıyı açar mısınız?*
- *Kapı lütfen.*
- *Kapı*

Bu liste kuşkusuz daha da uzatılabilir. Dilin yaratıcılığı açısından sonsuz sayıda tümce üretilebileceği için belli bir edimi yerine getirmek bir ya da birkaç dilsel birimle bunu sınırlandırmak ya da öyle olduğunu söylemek dilin doğasına aykırıdır. Dilin toplumsal işlevi dil örgüsünün ötesinde kişiler arası anlamı paylaşmada ortaya çıkar.

"Bir adam yer belliyordu. Belin demirine basıyor, kırmızıya çalan bir toprak altını, üste aktarıyordu.

- *Merhaba hemşerim !- dedi*
- *Ooo! Merhaba!- dedim.* Tekrar işine daldı
- *Hişt hişt* dedim....." –Sait Faik Abasıyanık

(aktaran: Çotuksöken, 2002 : 2, 97)

Bu karşılıklı konuşmada ağırlıklı olarak dilin toplumsal işlevi öncelenmiştir. Bu işlevin yanında dilin öteki işlevleri de kullanılmıştır:

Dilsel birim	Dilsel işlev
Bir adam yer belliyordu.	Betimleyici
Belin demirine basıyor,	
Kırmızıya çalan.....	
-Merhaba hemşerim!	Toplumsal
-Ooo... Merhaba!	

Dilin yazınsal işlevi, göndericinin ya da yazarın geniş bir dilsel alandan seçtiği öğeleri birleştirmesi, bir metni oluşturan ilkeler çerçevesinde onları birbiriyle bağlaşık, bağdaşık, amaçlı, benimsenir, bilgilendirici, kendi dışındaki metinlerle ilintili özellikleri olan bir örgüye dönüştürmesinde görülür. Kısaca Jacobson'un dediği gibi, "yazarın geniş bir dilsel alandan seçtiği dilsel öğeleri birleştirmesi, anlamsal eşdeğerlilik ilkesini- seçme ekseninden birleştirme eksenine yansıtması" ile doğar. (Jacobson, 1964:358)

BÖLÜM 4

Dil yetisi, tümümüzü genetik olarak belirleyen, yaşamın tüm öteki yönlerinden ayıran tek insan özelliğidir.

Lewis Thomas

DİLİN İŞLEVLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

4.1. Gönderici Kaynaklı İşlevler

İletişim ortamında göndericinin rolünün alıcının rolünden daha önemli olduğu durumlarda, daha çok dilin gönderici açısından önemli olan işlevleri kullanılır. Bunları şu biçimde sınıflandırabiliriz.

4.1.1. Araç- Durumsal İşlev

Burada dil iletisinin, iletişimin iletisinin işlevi, göndericiye ya da yazara dönüktür. Genellikle gönderici ya da yazar bir şeylerin yapılmasını gerçekleştirmek için dilin bu işlevinden yararlanır. Bir edimi yerine getirmek, ya da alıcı/okuyucuyu etkileyerek onun bir tepkide bulunmasını sağlamak için başvurulan dilsel işlevdir. Göndericinin belli gereksinimlerini karşılamak için kullandığı işlev dilin araç- durumsal işlevidir. Bir tur konusunda ya da bir müze konusunda bilgi edinmek için yazılmış bir mektupta dilin araç- durumsal işlevi kullanılır çoğunlukla.

" *Bir fincan kahve istiyorum.*"

tümcesi göndericinin bir gereksinimini karşılamak amacı ile kurgulandığı için iletinin işlevi göndericiye yöneliktir. Öte yandan bu edimin gerçekleştirilmesi için kullanılan dilsel birim ise bu tümceyi söyleyenin kime söylediğine bağlı olarak onun toplumsal işlevinin göstergesidir. Bir fincan kahveyi kuşkusuz dilin yaratıcı özelliklerinden yararlanarak değişik biçimde isteyebilir gönderen.

4.1.2. **Kişisel İşlev**

Kişinin kendisini yani "ben"i belirlemek için kullanılan işlevdir. "Ben"i konu alan işlevdir.

"İşte geldim"

Karşısındakinin duygu ve düşüncelerini anlamak için kullanılan işlevdir.

"Ben hep böyleyim."
"Ben biraz sakarım"

Kişinin kendisini, deneyimlerini, dünyaya nasıl baktığını konu alan, dilin kişisel işlevinin çok yoğun olarak kullanıldığı aşağıdaki şiire baktığımızda, içinde 'ben", "bana", "elimi" gibi sözcüklerin çok sık geçtiğini görürüz.

Gece yarısı. Son otobüs.
Biletçi kesti bileti.
Beni ne bir kara haber bekliyor evde,
ne rakı ziyafeti
Beni ayrılık bekliyor.
Yürüyorum ayrılığa korkusuz
ve kedersiz
İyice yaklaştı bana büyük karanlık.
Dünya telaşsız, rahat
seyredebiliyorum artık.
Artık şaşırtmıyor beni dostun kahpeliği,
elimi sıkarken sapladığı bıçak.
Nafile, artık kışkırtmıyor beni düşman.
Geçtim putların ormanından
baltalayarak
ne de kolay yıkılıyorlardı.

Nâzım Hikmet

Kişinin kendisini belirleme ve ifade etme işlevidir. Konuştuğu konuda tavrını açıklamak için bu işlevi kullanır gönderici ya da yazar. Sonuçta kendi kişiliğini alıcıya açıklar bu işlev aracılığı ile.

Düğün olur bayram olur
Dostlar beni hatırlasın
Veysel gider adı kalır
Dostlar beni hatırlasın

Âşık Veysel'in bu dörtlüğünde doğrudan kendisini yani "ben"i öncelemektedir. Dörtlüğün hemen hemen her dizesinde kişisel işlev ağır basmaktadır. Ayrıca dostlarının kendisini hatırlamasını isterken de dilin çağrı işlevini kullanmaktadır ozan.

Kadılar müftüler fetva yazarsa
İşte kemen işte boynum asarsa
İşte hançer işte kellem keserse
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan
Pir Sultan Abdal

Bu dörtlükte ozan özgün bir dil kullanarak kendisini yani "ben"i anlatmaktadır. Bu nedenle dilin kişisel işlevinden yararlanmıştır. Söz konusu olan ozanın kişilik özellikleridir burada. Bu işlevin yanı sıra betimleme işlevini kullanarak olası durumlar karşısında ne tür davranış sergileyeceğini anlatmaktadır okura. Kimi koşullu tümceler aracılığı ile toplumun değerler dizgesini sezdirirken de dilin toplumsal işlevinden yararlanmaktadır. Yine aynı ozanın şu beytinde kişisel işlev öncelenmiştir.

Eksikliğim çoktur ben de bilirim
Eksikliğimle kabul eyle gel beni

4.1.3. **Deneyimsel işlev**

Kişinin içinde bulunduğu ve çevresindeki dünyayı bulgulamak için kullandığı işlevdir. Bu işlevin de iletisi göndericiye yöneliktir, çünkü gönderici kişisel bir gereksinimini karşılamak istemektedir. Çoğunlukla bir şeyin nedenini bulmaya yönelik işlevidir dilin.

" Bana nedenini söyle".

Deneylerimiz aracılığı ile edindiğimiz bilgiyi aktarmak ya da daha çoğunu bulmak için kullandığımız dilsel işlevdir.

Siz daha çok hangi konularda çalıştınız?

Her konuda. 2500 yıllık bir arşiv. Var mıdır böyle bir arşiv? Sümerce, Hititçe, Akadca. Hititler az. Edebiyat, hukuk, iktisadi belgeler, matematik, astronomi, tıp, bilim konuları. Büyük bir edebiyat var. Şiirler, ilahiler, söylenceler, öyküler... Okullar var. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde aşağı yukarı dört bine yakın okul tableti var. Nereden anlıyoruz okul tableti olduğunu? Çocukların ders yaptıkları tabletler var. Bir yanda çocuğun yazısı var, öbür yana da öğretmenin güzel bir yazısı. Bir de bakıyorsunuz, çocuk onu taklit etmiş. O tabletlerden okul müfredatını anlıyoruz. Hoca tutmuş bir tablet yazmış. İlk başlayan çocuklar için: a demiş, ba, bu, bi, bu..... böyle bütün hecesini yazmış çocukların eline vermişler. Birisi on satırı kopya etmiş. Öbürü dokuzuncu satırdan başlamış, yirminci satıra değin kopya etmiş.....

(Türk Dili Dergisi Cilt 14, Sayı 84 Mayıs-Haziran 2001, s. 24).

Bu yazının tümünde dilin deneyimsel işlevinin yoğunluğunu duyarız. Yazar çevresindeki kimi olguları nasıl bulguladığını dilin bu işlevini kullanarak anlatmaktadır. Bu bilgileri nasıl bulguladığını dilin bu işlevinden yararlanarak okuyucuya aktarır. Metin içinde kullanılan soru tümceleri bunların en güzel örnekleridir. Kimi tümceleri önceleyip yeni bilgi biçiminde aktararak çevresindeki dünyayı nasıl bulguladığını, bu durumda Hititlere, Sümerlere, Akadlara ilişkin bilgileri nasıl elde ettiğini anlatır. Örneğin, *O tabletlerden okul müfredatını anlıyoruz*. Bir önceki tümce geçmiş deneyim ya da eski bilgi olarak verilmekte. Bu metinde kuşkusuz dilin betimleme, anlatım, çağrı gibi işlevleri de, kullanılmaktadır.

Dilsel birimler	**Dilsel işlev**
2500 yıllık arşiv	betimleme
Büyük bir edebiyat var	anlatım
Nerden anlıyoruz okul tableti olduğunu	deneyimsel
Var mıdır böyle bir arşiv	deneyimsel
Bir şiir, bir söylence	çağrı

Yazar, son bölümde, çağrı işleviyle, okurun adı geçen yapıtı okumasını istemektedir.

4.1.4. Özgünlük İşlevi

Kişinin kendisine özgü dünyasını yorumlamak için kullandığı dilsel işlevdir. Tümüyle sözü söyleyenin kendi kişisel özelliklerini açıklamak için kullanıldığı için bu işlevin iletisi de göndericiye yöneliktir. Bir bakıma özel dil kullanımıdır bu işlev.

Haydi yapar gibi görünelim.

Yazarın ya da göndericinin içtenlikle kendi dünyasını anlatmak için kullandığı özgün bir dil. Bir anı yazısı, bir düşünce, kişisel yorum gibi metinler ya da tümceler dilin özgünlük işlevini içerirler.

Ben yedi yaşında okula başladım.

İlk öğretmen bir oğlanı cetvelle dövdü; kıpır kıpır yerinde duramayan, bugünkü bilgiler çerçevesinde büyük bir olasılıkla hiperaktif tanısı konacak olan Şükrü adında ufak bir oğlan çocuğu.

Çok korktum. Ertesi gün hastalandım. Sıtma oldum. Sarhoş iğnecinin iğnesi sinire geldiği için ayağım kurudu, zayıfladı ve topal oldum. O yıl okula gidemedim.

Rahmetlik annem bacağıma aylarca sıcak kepek lapası sardı, geceler boyunca kan yürüsün diye bacağımı ovdu. Ve ayağıma kan yürüdü, can geldi, dokuz ay sonra topal aksak ben yine yürümeye başladım.

Ertesi yıl sekiz yaşında korkarak okula gittim. İlk günü güler yüzlü, sıcak bakışlı bir öğretmen bizimle beraber çocuk şarkıları söyledi, "Aferin çocuklar, ne güzel söylediniz," dedi. Ve benim başımı okşadı. Gözümün içine baktı, gülümsedi.

Son dersten sonra eve koşarak gittim, yolda coşkuyla şöyle bağırdığımı hatırlıyorum: "Ben okulumu seviyorum, ben okulumu seviyorum".

İki yıl sonra annem öldü. Okula gittiğimde aynı öğretmenim başımı okşadı, gözleri nemliydi.

Şimdi ben altmış bir yaşındayım. Ve bu satırları yazarken gözlerim nemli. Öğretmenimi özledim.

Ne mutlu bana ki öğretmenimin sağlığında ona bu kitabımı armağan etme fırsatını buldum.

(Cüceloğlu, 1999:''Sunuş")

Bu metinde yazar bir anısını aktarırken dilin özgün işlevinden yararlanmaktadır. Anı, yalnızca yazara özgü bir deneyim. Bu deneyimini kişisel duygularını aktarmak için belli dilsel birimleri seçmesidir onu özgün kılan. Kısa tümceler kurması, gündelik dildeki sözcükleri yeğlemesi, karşındakiyle sohbet eder gibi bir biçem kullanması dilin hem özgünlük işlevini hem de yazınsal işlevini içermektedir. Özgünlüğün daha ağır basması onun, kişisel duygularını ve geçmiş deneyimini yaşamdan küçük bir kesit olarak anlatmasındandır.

Özgünlük işlevi, özgün anlatım, kişinin kendi öznel bakış açısından dünyayı ya da bir durumu yorumlarken kullandığı dil ve bu dilin dinleyici ya da okuyucuda uyandırdığı etkide kendini gösterir. Aşağıdaki şiir şairin tümüyle özgün bakış açısından iyi bir örnek sayılabilir.

Bu ne acayip bilmece
Ne gündüz biter, ne gece
Kime söyleriz derdimizi
Ne hekim anlar, ne hoca.

Kimi işinde gücünde
Kiminin donu yok kıçında
Ağız var, burun var, kulak var
Ama hepsi başka biçimde.

Orhan Veli

Kuşkusuz bir metinde yalnızca tek bir dilsel işlevden söz etmek, dilin işlevlerini sınırlandırmak anlamına gelir. Ne var ki, kimi metinlerde dilin bir ya da bir kaç işlevi daha baskın olur ancak bunların yanında öteki işlevler de yer alır, kimi durumlarda dilin birden çok işlevi örtüşür ya da birbirine karışmış olabilir. Bu şiirde aslında ikinci baskın olan işlev dilin toplumsal işlevidir. Şairin anlatımını özgün kılan kendi eytişimsel anlayışıdır. Örneğin., *Ne gündüz biter, ne gece.* Toplumsal eşitsizliği çok yalın ve oldukça maddi bir biçimde şu dizeyle anlatır:

Kimi işinde gücünde
Kiminin donu yok kıçında.

4.1.5. **Betimleme İşlevi**

Gerçek bilgiler aktarmak için kullanılan işlevdir. Bilgi verme ve okurun ya da alıcının tepkisini ölçmek bakımından iletisi göndericiye yöneliktir.

Gerçek dünyadaki nesnel durumlar arasındaki ilişkilerle ilgilidir, betimleme, tanımlama, gösterme işlevi her dilin temelinde vardır.

Ülkeler ve toplumlar birbirine benzemez. Benzese de, çoğu zaman o benzeyişleri yaratan nedenler farklıdır. O bakımdan, ülkeler ve toplumlar arasında başatlıklar kurup birtakım sonuçlara varmak genellikle yanıltıcı olur.

Ama yine de, kendi toplumunuzla ilgili bazı şeyleri düşünmeye götürür sizi; o düşünceler de bazı davranışları ve uyarıları akla getirir.

Ayrıca öbür ülkelerde ortaya çıkan durumların sizin ülkenizi dolaylı olarak etkileyecek gelişmeler konusunda bazı ipuçları verdiği de olur.

Kaldı ki, Fransa gibi bir ülkedeki gelişmelerin başka herhangi bir ülkedekinden farklı bir yanı vardır Türkiye için: Cumhuriyet, büyük ölçüde, bir yüzyıl öncesinden gelen bir Fransız etkisinin izlerini taşır: En başta, ulus kavramı, devlet felsefesi, cumhuriyetçilik ve özgürlük alanlarında.

(Mümtaz Soysal, Cumhuriyet, 24 Nisan 2002)

Yazar Türkiye'deki Cumhuriyetin nereden esinlendiği ya da Fransız etkisinin izlerini taşıdığından söz ederken okura yeni bilgi sunmaktadır, bunu dilin betimleme işlevini kullanarak yapmaktadır. Ayrıca ülkelerin ve toplumların neden birbirlerine benzemedikleri konusunda da yeni bilgiler sunar okuyucusuna, bu da yine dilin betimleme işleviyle ilgilidir. Kuşkusuz dilin öteki temel işlevlerinden de yararlanmaktadır yazar bu yazısında.

Dilin betimleme işlevi için Atilla İlhan'ın şu şiirini örnek verebiliriz.

Mustafa KEMAL

dağ başını efkâr almış
gümüş dere durmaz ağlar
gözyaşından kana kesmiş gözlerim:
ben ağlarım çayır ağlar çimen ağlar

ağlar ağlatır cihan ağlar
mızıkalar iniler ırlam ırlam dövülür
altmışüç ilimiz altmışüç yetim
yıllar gelir geçer kuşlar gelir geçer
her geçen seni bizden parça parça götürür
mustaf'm mustafa kemal'im!

Atilla İlhan

Yukarıdaki şiir, dilin betimleme işlevinin yanı sıra, özgünlük işlevi, yazınsal, hatta çağrı işlevini de kapsayacak bir metindir. Burada metin sözcüğü şiiri de kapsayan kavram olarak alınmaktadır. Buradaki betimlemeler daha çok imgelerle yapılmaktadır, böylece dilin betimleme işlevi yazınsal işlevine dürümlenerek sunulmaktadır. Yazınsal işlev aracılığı ile bir olay betimlenmektedir.

Yine bir başka şiire baktığımızda yukarıdakinden farklı olarak dilin betimleme işlevi daha somut nesnelere gönderme yapılarak kullanılmıştır. Kuşkusuz bir metinde dilin öteki işlevlerini de görmek olasıdır. Bu şiirde de dilin yazınsal, toplumsal, özgünlük ve anlatım işlevleri vardır. Ancak ağırlıklı olarak dilin betimleme işlevi vardır, şair sözcüklerle önümüze bir resim çizer. Burada kullandığı göndergeler, seçtiği sözcükler, betimlemelerin tümü metin içinde dilin betimleme işlevini oluştururlar.

SİVAS YOLLARINDA

Sivas yollarında geceleri
Katar katar kağnılar gider
Tekerlekleri meşeden.
Ağız dil vermeyen köylüler
Odun mu, tuz mu, hasta mı götürürler?
Sivas yollarında geceleri
Ağır ağır kağnılar gider

Ne, yıldızlar kaynaşır gökyüzünde,
Ne, sevda sevda yola dolar taşar gönüller
Bir rüzgâr eser ki bıçak gibi
El ayak şişer.
Sivas yollarında geceleri
Ağır ağır kağnılar gider.

Kamyonlar gelir geçer, kamyonlar gider
Toz duman içinde,
Şavkı vurur yollara,
Arabalar dağılır şoförler söver.
Sivas yollarında geceleri
Katar katar kağnılar gider.

Cahit Külebi

Dilsel birimler	Dilsel İşlevler
Ağız dil vermeyen köylüler	Yazınsal/betimleme
Odun mu, tuz mu, hasta mı götürürler	Toplumsal/anlatım
Ne, yıldızlar kaynaşır gökyüzünde	Betimleme
Bir rüzgâr eser ki bıçak gibi	
El ayak şişer	Betimleme
Sivas yollarında geceleri	
Ağır ağır kağnılar gider	Araç-durumsal/betimleme
Arabalar dağılır şoförler söver	Deneyimsel
Sivas yollarında geceleri	
Katar katar kağnılar gider	Betimleme/yazınsal
Tekerlekleri meşeden	

4.1.6. **Anlatım İşlevi**

Gönderici kaynaklı, göndericinin duyguları, düşünceleri, öncelikleri, önyargıları, ve geçmiş deneyimleri konusunda bilgi veren dilsel işlevdir.

Bunu bir örnekle açıklayalım:

" Bir daha sinemaya gitmem."

Bu tümcede gönderici bir daha sinemaya gitmeyeceğini söylerken kendi başından geçmiş olumsuz bir olayı ya da olumsuz bir deneyimini dile getirerek kişisel görüşünü ve duygusunu açığa vurmaktadır. Göndericinin asıl amacının alıcıyı sinema konusunda olumsuz etkilemek değildir. Yalnızca kendisini anlatmaktadır. Bu nedenle dilin anlatım işlevinin iletisi göndericiye ya da yazara dönüktür. Bu işlevin en sık rastlandığı metinler anı türü metinlerdir.

Bir seçici kurulda, bir ressamın yapıtlarını savunurken, seçici kurul üyesi bir başka ressam ' Ama bunlar sizin özel düşünceleriniz' dedi.
Bir an hiçbir şey anlamadım bu karşılıktan. (saçmayı algılamak her zaman daha güç gelmiştir bana).
Algıladıktan sonra, şöyle dedim: Doğru. Şimdi de sizin düşüncelerinizi dile getireceğim.
Ve, ben, kendi düşüncelerimi dile getirmekle suçlayan ressamın ağzından konuşmaya başladım. (Edgü, 1991 :11)

Yazar bu metinde kendi kişisel duygularını iletmektedir okura. Ancak salt anlatım işlevini değil yararlandığı, dilin betimleme, toplumsal ve yazınsal işlevlerini de ustalıkla kullanmıştır bu kısa metinde. Yazar ile bir seçici kurul üyesi arasındaki konuşmayı, yaşanmış deneyim olarak aktararak dilin anlatım işlevinden yararlanır. Öte yandan, bu konuşma iki kişi arasındaki bir tartışma ya da eleştiri niteliği taşıdığı için dilin toplumsal işlevini içerir. Yine aynı metinde yazar ayraç içinde "saçmayı algılamak her zaman daha güç gelmiştir bana" tümcesiyle okuyucuya bilgi vermekle dilin betimleme işlevini kullanmaktadır, yine aynı tümceyle kişisel görüş belirtmekle de dilin anlatım işlevini kullanmaktadır. Öyleyse dilin işlevlerini tümceler ya da dilsel birimler temelinde sınırlandırmak yanlış olur. Görüldüğü gibi bir tümce dilin birden çok işlevini içerebilmektedir.

4.1.7.**Toplumsal İşlev**

Kişiler arasında toplumsal ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi için kullanılan dilsel işlevdir.

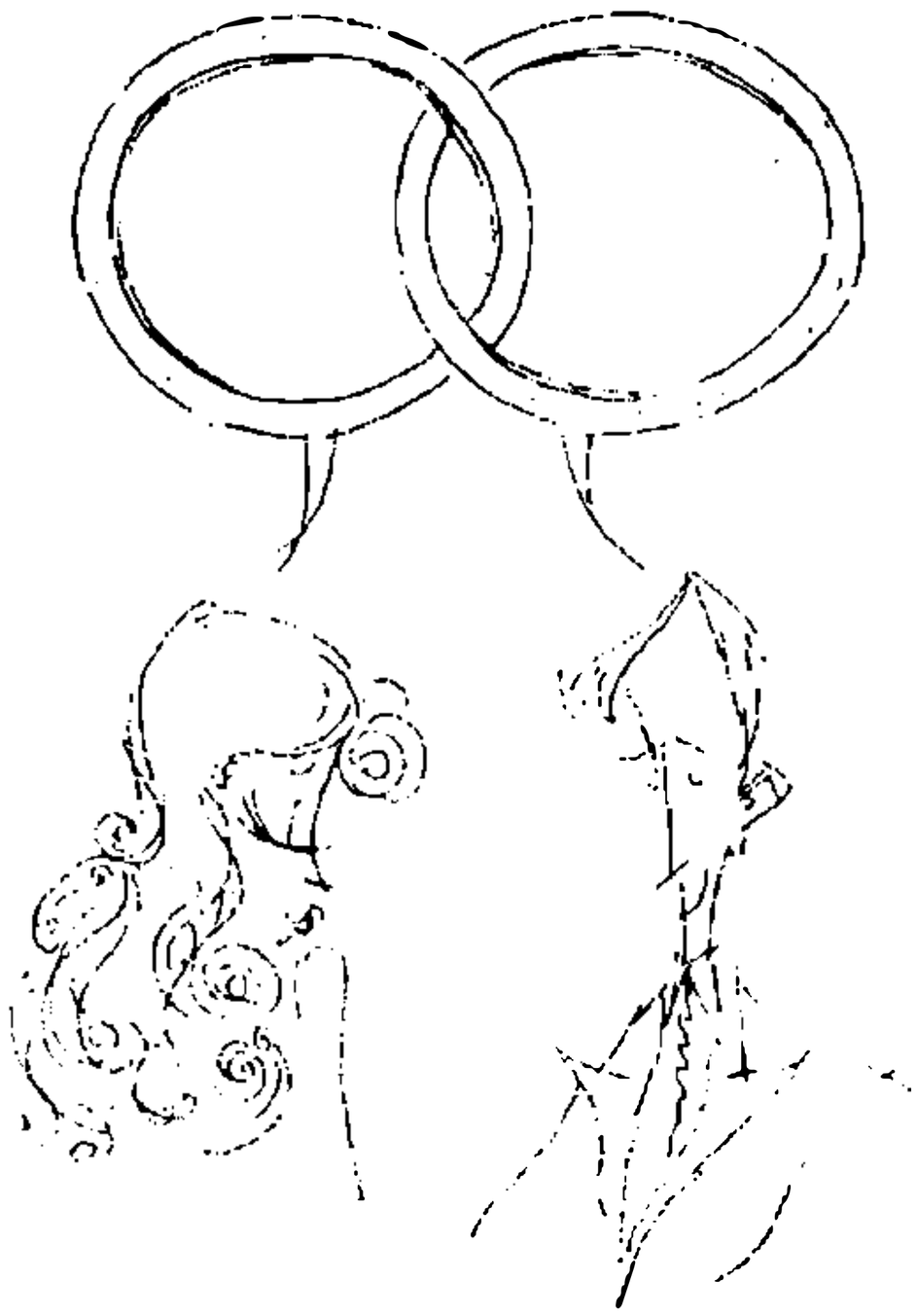
Kişiler arasındaki rol ilişkileri, onların toplumsal konumları neyi gerektiriyorsa ona göre kullandıkları dil, dilin toplumsal işlevini öne çıkarır. Karşılıklı konuşma ortamında sözü söyleyen kişi, dinleyen ya da alıcı ile belli şeyleri paylaşmaktadır. Paylaşılan şeyler her iki bireyin ortak alanlarıyla ilgilidir. Toplumsal uzlaşımların bulunmadığı ortamlarda iletişim ya zorlukla sağlanır ya da hiç sağlanamaz. Bunların başında aynı dili konuşmak, aynı toplumsal gelenek, alışkanlık, değerler dizgesi gibi özellikler gelir. Bunların tümüne yukarıda da değinildiği gibi toplumsal uzlaşımlar demek doğru olur. İletişim bu toplumsal uzlaşımlar gözetilerek sağlandığı zaman iletilerin işlevi toplumsal ilişkilere yönelik olur. Bu nedenle dilin toplumsal işlevinin iletisi toplumsal uzlaşımlara yöneliktir diyebiliriz.

Bu işlevlerin hemen hemen tümünde göndericinin ya da yazarın rolü ve etkisi, alıcının ya da okurun rolünden çok daha önemlidir. Bu nedenle bu bölümde değinilen dilsel işlevler gönderici/yazar açısından önemlidir; çünkü onun öznel görüşlerini , düşüncelerini, duygularını yansıtır çoğunlukla. Söz-eylem kuramı açısından etki- söz ağırlıklı tümcelerle dile getirilir bu işlevler.

4.2. Alıcı-Gönderici Kaynaklı İşlevler

İletinin hem alıcı hem de göndericiyi yaklaşık olarak eşit oranda ilgilendirdiği ya da her ikisine de yönelik olduğu dilsel işlevlerdir. Bu bölümdeki işlevlerin hemen hemen tümünün ortak paydası toplumsal işlevdir denebilir. Bir iletişim ortamında hem alıcıyı hem de göndericiyi ilgilendiren işlevlerin toplumsal bir özelliklerinin olması oldukça doğaldır. Örneğin: *Bizimle çalışırsanız siz de kazançlı çıkarsınız.*

Daha önce de değinildiği gibi dilin en temel işlevi göndericinin varsayımını dürümleyerek dil aracılığı ile alıcıya ya da okura ulaştırmasıdır. Alıcının bu varsayımı dil aracılığı ile algılamasıyla iletişim sağlanmış olur. Bu nedenle iletişim sözcüğü ya da kavramı toplumsal işlev ile eşanlamlıdır bir bakıma. Bu süreç tamamlanmazsa iletişimsizlik olur, bu da yanlış anlaşılmalara yol açar. İletişimsizlik ya da yanlış anlaşılma durumunda söylemin egemenliğini, göndericinin ya da yazarın aklından/gönlünden geçenlerle dışsal etkilerin karışımı tarafından belirlenir. Bu nedenle dilin asıl işlevinin, göndericinin ya da yazarın kendi düşüncesinin varsayımsal içeriğini alıcıya ulaştırmasını olanaklı kılmasıdır.

Bu işlev hem alıcıyı hem de göndericiyi eşit oranda etkilediği için iletinin işlevi, hem alıcıya hem de göndericiye yönelik olur, bu nedenle kimi işlevler alıcı-gönderici işlevlerdir.

4.2.1. **Kişilerarası İlişkiler İşlevi**

Dilin toplumsal işlevidir. Toplumsal işlev daha geniş anlamda alındığında salt iki kişi arasındaki ilişkiden daha geniştir. Kişilerarası ilişki birebir ilişki ya da iki kişi arasındaki ilişkiyi dile getiren işlevlerdir. Karşılıklı konuşma, atışma, münazara, tartışma gibi iletişim ortamlarında iletinin işlevi hem alıcıya hem de göndericiye yöneliktir. Çünkü bu tür bağlamlarda alıcı ile gönderici sırasıyla yer değiştirdikleri için iletinin işlevi her ikisine birden yönelir.

Salt alıcı/gönderici tek boyutluluğundan daha geniş bir toplumsal etkileşmeyi içeren, dilin toplumsal işlevinin yoğun olduğu şu metne bakalım.

.....

Irgat başı güneşe baktı. Çoktan paydos vermesi gerekiyordu. Biliyordu bunu ama, mahsustan ağır alıyor, işi uzattıkça uzatıyordu.
Patoz ustasının yanına gitti. Kısa boylu, kalın biri, su varillerinin gölgesine yan üstü uzanmış, makine yağıyla kirli yaprakları yıpranmış bir "Motor" kitabına uykulu uykulu bakıyordu. Irgat başı yaklaşınca, doğruldu:

- *Gel bakalım ağa, dedi*
- *Irgat başı sordu:*
- *Paydos verek mi?*
- *Usta güldü:*
- *İnsafına kalmış bir şey ...*

Irgat başı yeniden güneşe baktı, ağlamayı hatırlatarak güldü. Gülünce de güneşten meşine dönmüş yüzünde derin kırışıklıklar belirdi. Olduğundan çok daha çirkinleşmişti. Patoza, insan gücünün üstünde iş görmekte olan insanlara bakıyordu görmeden. Görüyordu belki ama, kafasında tarlalarla harmanın sahibi, çok iş görüp önce aferin, sonra da bahşiş almayı düşündüğünden, ırgatlar umurunda değildi. Birden dikkat etti: desteleri taşırken itişip kalkışıyor belki de birbirlerine söğüp sayıyorlardı gene.

Düdüğünü çıkarıp hırsla öttürdü. Düdük sesi de harman makinesinin yuttuğu öteki gürültüler gibi günün aşırı sıcağıyla birlikte makinenin şakırtısı arasında eridi.

- *Hele bir az daha işlesin dümbükler! dedi ustaya bakarak*

Usta kızmıştı bu insafsızlığa:

- *Allah size kel versin de tırnak vermesin! dedi. Elinize fırsat geçti mi Firavun'dan farksızsınız!*

Irgat başı gene sinirli sinirli güldü, sonra:

- *Peki öyleyse, dedi. Hatırın için paydos edek!*
- *Benim hatırım için ne kıymeti var?*
- *Ne olacak ya?*
- *Heriflerin hakları olduğu için vereceksin paydosu. Ağır işçi bunlar. İnsafsızca, çok çalıştırmakla daha fazla mı randıman alacağını sanıyorsun?*

Kara cahil ırgat başının anlayacağı sözler değildi.

- *Ne bileyim ben?*
- *Bilmediğin işin başına ne geçiyorsun?*

*(*Aktaran: Ş. Kurdakul, Çağdaş Türk Edebiyatı, 1987 : 447,Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'den)

İki kişi arasında karşılıklı konuşma, kimi yerlerde atışma ya da tartışma biçiminde geçen bu metinde aslında iletişime doğrudan katılmayan ancak iletişim ortamında varlıkları her an duyumsanabilen başkalarının olduğunu biliyoruz. Ayrıca iletişime sözlü olarak katılmayan kişilerin duygularını iletişimde yer alan kişilerden birisi ifade etmektedir. Metin yüzeyinde görülmemesine karşın art alanda iletişimin birden çok kişi arasında gerçekleşmektedir. Genelde bununla da dilin toplumsal işlevi yani kişilerarası ilişki işlevi salt iki kişi arasında değil, alıcı ve göndericiyi de içine alan daha çok kişi arasında işlerlik kazanmaktadır .

4.2.2. **Düşsel İşlev**

Yeni bilgileri bir iletişim ortamında kullanmak için başvurulan dilsel işlevdir. Dilin yaratıcı, daha çok fantastik düşünceleri ifade etmekte devreye giren işlevlerdir.

-Sana söyleyeceğim bir şey var.

Bu tümceyle yazar ya da gönderici yeni bilgileri sunmak için dilin bu işlevinden yararlanmaktadır. Özellikle alıcının ya da okurun ilgisini çeke-

rek bir iletişim ortamı oluşturmaktadır. Bu ortamı oluşturmak için kullanılan işlev dilin düşsel işlevidir.

Çocuğun dilinin biçimlendiği dönemde çok daha etkindir düşsel işlev. Bu dönemde çocuk dilin yapılarını ayrımsamaya ve değerlerini anlamaya başlamıştır.

Bir de birisini kendi düş dünyasını yansıtmak için dilin bu işlevinden yararlanır. Yukarıdaki tümcede kişinin hem içinde yaşadığı hem de düşsel dünyasındaki nesneler, olgular ve olaylarla onların nitelikleri konusunda kimi göndergeleri vardır. Özellikle bireylerin düşsel dünyalarındaki göndergeleri değişiktir, özneldir ve kimi fantastik özellikler taşırlar. Özgün, sıra dışı düşünceleri dile getirir bu işlev. Daha çok şiirimsi tekerleme türü dilsel birimlerde görülür.

Şu geniş dünyaya sığmayan gönül,
Şimdi bir odaya kapandı kaldı
Bir dakika bir yerde durmaz iken
Oturduğu yerden kalkamaz oldu.

Hani o gençlikte çağlayan gönül,
Kâhi gülüp kâhi ağlayan gönül,
Güzeller köşkünde yaylayan gönül,
Gönül yaşar ama ümitler öldü.

Elveda gençlikte geçen günüme,
Azrail el atıyor canıma,
Yanarım gençlikte, o zamanıma
Acı tatlı günler hep hayal oldu.

Nerde gençlikteki geçen çağlarım,
Sustu bülbül, gazel döker bağlarım,
Her gün hatırlarım her gün ağlarım,
VEYSEL ağlamanın zamanı geldi.

Âşık Veysel

Âşık Veysel'in kendisine ilişkin kişisel, özgün, biraz da fantastik tatlar içeren bu şiirinde sıkça kullandığı işlev düşsel işlevdir. Kendisine özgü dünyasını, deneyimlerini, geçmişini, şimdiki durumunu ve gelecek kaygılarını

okuru ile düşsel bir bağlam yaratarak paylaşır. Özellikle altı çizili tümceler eğretileme özelliklerinin yanında kimi düşsel tatlar da sunmaktadırlar. O-zan dilin birçok işlevini bir arada kullanmıştır. Daha önce de değinildiği gibi her tümcenin salt bir dilsel işlevinin olduğu yanılgısına düşmememiz gerekir. Burada verilen örnekler tümüyle bir metin çözümlemesinden çok, o metinde en çok hangi dilsel işlevlerin kullanıldığını göstermeye yönelik-tir

Fantastik öğeler taşıyan düşsel işlevlerin en çok rastlanıldığı metinler masal türü olanlardır:

Suyu geçti, bu sefer bir kurda rastladı. " Kurt yüzü mübarektir, kurtla bir haberleşe-yim" dedi. Görelim nasıl haberleşti. Kazan söyledi:

Karanlık akşam olunca günü doğan,
Karla yağmur yağınca er gibi duran,
Kara koç atlar görünce kişneten,
Kızıl develer görünce bağrıştıran
Akça koyun görünce kuyruk çarpıp kamçılıyan,
Arkadan vurup sağlam ağılın ardını söken,
Kavrayıp semizini alıp tutan.
Kanlı kuyruğu koparıp çap çap yutan,
Avazı kaba köpeklerle kavga eden,
Ateşli çobanları geceleyin koşturan !
Sarayımın haberini bilir misin? Söyle bana.
Kara başım kurban olsun kurdum sana.

dedi. Kurt nasıl haber versin? ..... (Cevdet Kudret, 1986)

Göndericinin ya da yazarın düş dünyasını başkalarıyla paylaşmak için kul-landığı işlevlerdir bunlar. Her bireyin gerçek dünyadaki nesneler, olgular, olaylar ve onların niteliklerine ilişkin göndergeleri olduğu gibi, düş dünya-larında da bu tür nesnelerin, olayların, olguların ve onların nitelikleri konu-sunda göndergeleri vardır kafalarında. Bu da toplumdan topluma değiştiği gibi, kişiden kişiye de değişir. Örneğin, her bireyin kafasındaki cennet kavramının göndergesi aynı değildir.

Bu masalda yazar kişisel görüş olarak kurt ve onun niteliği konusunda, abartılı, fantastik öğeler taşıyan bilgiler sunmaktadır okura. Bu şiirimsi

anlatımda betimlenen kurt, daha doğrusu nitelikleri anlatılan gözlem ürünü bir kurdu, yazarın düş dünyasındaki kurdu anlatmaktadır. Bunu yaparken dilin düşsel işlevinden yoğun olarak yararlanmaktadır yazar. Ayrıca dilin betimleme, anlatım işlevleri de kullanılmıştır bu metinde. Bu işlevler bu bağlamda düşsel işlevlerin alt bileşenleri olarak değerlendirilebilirler.

4.2.3. **Düzenleyici İşlev**

Alıcının ya da alıcıların davranışlarını denetlemek için kullanılan dilsel işlevlerdir. Bu işlevlerin temelinde yine toplumsal işlev yatmaktadır. Buradaki ilişki, kişilerarası ilişkidir, yani onların toplumsal konumları açısından hak ve ödevleri bağlamında başka kişilerle olan ilişkileri söz konusudur. Bu ilişkileri düzenleyen işleve verilen addır. Ast-üst ilişkisi, amir-memur ilişkisi, öğretmen-öğrenci ilişkisi, yargıç-sanık ilişkisi . Bu ilişkiler bağlamında kullanılacak dilsel birimler, dilin düzenleyici işlevini belirler.

-Size söylediğim gibi yapın.

Bu tümce büyük olasılıkla toplumsal konumu açısından daha üst düzeyde olan birisince daha alt düzeyde olan birisine söylenmiştir. Burada tümcenin iletisinin işlevi belli toplumsal normları yerine getirmeye yöneliktir. Buna *yönlendirici işlev* de denebilir.

Alıcı ve gönderici kaynaklı olan bu işlev aracılığı ile iletişime katılan kişilerin davranışlarını denetlemektedir. Buna yalnızca onların bir şey yapmalarını ya da konuşmalarını sağlamak için değil, aynı zamanda iletişime katılanların haklarını korumak ve toplumsal güçlerini denemek için başvurulur. Daha çok yasa yönetmelik, tüzük, sözleşme, kira sözleşmesi gibi metinlerde dikkati çeker.

Örnek : *Zümre Toplantıları*

Zümre toplantılarının birinci ve ikinci kanaat dönemi başında, ders kesimi sonunda olmak üzere en az (3) defa yapılması gerekli görülmektedir.

a. Ders yılı başında yapılacak zümre toplantısı gündemi :
1. Bir önceki öğretim yılına ait zümre kararlarının incelenerek değerlendirilmesi;

2. Müfredat programlarının, derslerle ilgili yönetmelik emirlerinin ve bakanlık genelgelerinin ders yılı başı zümre toplantılarında okunmasının usul haline getirilmesi;
3. Yıllık ve günlük planların yapılmasında dikkat edilecek ortak esasların belirlenmesi; Atatürk İlke ve İnkılapları Öğretim Esasları Yönergesine uygun konuların tespiti ve dağılımı;
4. Öğretim metot ve tekniklerinin tesbiti;.....

(Celal Ural, 1987)

Yukarıdaki metinde kullanılan tümcelerin hemen tümünde dilin düzenleyici işlevi bulunmaktadır. Alıcının ya da başkalarının davranışlarını denetlemek ya da denetlemeyi amaçlamak için dilin düzenleyici işlevini içeren tümceler, sözceler ve söz öbekleri seçilir. Dilsel birim olarak kimi kesin yargıları ve buyurganlıkları içerirler. Bu özellikler de dilin düzenleyici işlevinin alt bileşenleri olarak alınabilir. Örneğin, ... *usul haline getirilmeli* ile biten tümce bir zorunluluğu bildirdiği için bir emir tümcesidir. *Ders yılı başında yapılacak zümre toplantısı gündemi;* tümcesi okuyucuyu hem bilgilendirmekte hem de uyarmaktadır. Bu tümcede betimleme işlevi ile düzenleme işlevi iç içe geçmiş ya da örtüşmüşlerdir. Bu da bir tümcenin aynı anda birden çok işlevi içerebileceğini göstermektedir. Bir başka özellik de, dilin belli işlevlerinin belli bağlamlarda başka işlevlerin bir alt işlevi ya da bileşeni olabilmesidir.

4.2.4. **Etkileşimsel İşlev**

Toplumsal ilişkileri sürdürmek için kullanılan işlevdir. Göndericinin toplumda kendi dışındaki insanlarla uyum içinde olmasına hizmet eder.

Toplumsal ilişkiler kurma ve onları sürdürme işlevi kimi toplumlarda çok önem kazanır. Örneğin, "teşekkür etme" sıklığı Amerika ile Britanya İngilizce'sinde farklıdır. Britanya İngilizce'sinde genellikle teşekkür etmeye karşılık verilmez, Amerikan İngilizce'sinde ise teşekkür etmeye genellikle karşılık verilir.

Toplumsal dayanışmayı sağlamak için kullanılan bu işlevde dile mimikler, fiziksel dokunma, yüz karakteri ve yüksünme gibi eylemler eşlik eder İlişki kurmak, ilişkileri sürdürmek, iyiniyet ve arkadaşlık duygularını yükseltmek için dilin bu işlevleri kullanılır; tören, selamlaşma, ayrılma, havadan sudan

konuşma, sağlık ve aile konusunda bilgi alışverişinde etkileşimsel işlevin önemli bir yeri vardır kullanılır.

Dilsel işlevler kullanıldıkları topluluğun kültürlerine göre değişirler. Hatta küçük dilsel toplukların dilsel işlevleri aynı dili konuşan başka toplulukların dilsel işlevlerinden farklı olabilir. Ayrıca kimi tümceler birden çok işlevi içinde taşır.

Şu kitabı bana getir.

Bu tümce birden çok işlevi aynı anda içermektedir. Dilsel işlevler ancak o dilsel birimlerin kullanıldıkları bağlamlara göre biçimlenir. Bir tümce kullanıldığı bağlama göre, iletişimin bileşenlerinin rol ilişkilerine göre, kısaca yerine göre bir saptama, yerine göre bir emir ya da rica olabileceği gibi bu tümcenin bir de göndergesel işlevi bulunmaktadır.

Dildışı işlevlere geçmeden önce şimdiye değin tartıştığımız dil işlevlerinin genel bir değerlendirmesini şu biçimde yapabiliriz: Öncelikle şu soruya yanıt aramakta yarar var kanımca: Acaba dildeki her tümcenin bir tane mi yoksa birden çok işlevi mi var? Ayrıca her tümcenin işlevi bağlamına göre nasıl değişir?. Daha önce dilin işlevlerini tek tek incelediğimizde bir tümcenin aynı anda birden çok işlevi üstlenebildiğini görmüştük. Aynı tümcenin değişik bağlamlarda değişik anlamlar ya da göndergesel anlamının dışında da yan anlamlar yüklendiği bir gerçektir. Dilin işlevselliği, yaratıcılığı, sonsuzluğu da bu özelliğinden dolayıdır.

Kuşkusuz dilin işlevi, dilin içinde var olan bir özellik değildir. İnsanlara özgü olan işlevler yine insanlara özgü bir göstergeler dizgesi aracılığı ile ifade edilirler. Örneğin, bir bebeğin ağlaması,bir tür anlatım işlevidir. Aslında bebeğin ağlaması bir dil değildir, içgüdüsel bir tepkidir. Bu durumda işlev dilin değil insanların bir özelliğidir. Halliday'e göre (Halliday, 1975: 37-41) bir çocuk, dil ediniminin ilk devrelerinde dilin kimi temel işlevlerini edinir. Bu işlevlerin her birisine eklenmiş anlamlar vardır. Bunları dilin *gelişimsel işlevleri* olarak adlandırılır. Erken yaşlarda edinilen dilsel işlevler şunlardır Halliday'e göre: Araç-durumsal işlev, düzenleyici işlev, etkileşimsel işlev, kişisel işlev, deneyimsel işlev, özgünlük işlevi ve düşsel işlev. Bu çocuğun duygusal dünyasını ilgilendiren bu işlevler erken yaşlarda kimi işlevler ise daha ileri aşamalarda gelişir. Erken yaşlarda gelişen işlevler aracılığı ile çocukların daha çok kendilerini anlatmalarını kolaylaştırır. Söz

gelimi "İşte buradayım" gibi tümceler kurarlar. Bunun yanında yazınsal işlev de erken yaşlarda gelişen işlevlerdendir. Dilin göndergesel işlevi görece olarak yukarıda değinilen işlevlerden biraz daha geç başlar. Belki aynı dönem olmayabilir ama ona yakın bir dönemde de üstdil işlevi gelişir.

Doğrudan konuyla ilgisi olmayabilir ama özellikle ülkemizde yabancı dil eğitiminde her nedense dil öğretimine hep üstdil işleviyle başlanır ve öyle sürdürülmeye çalışılır. Çünkü üstdil işlevi dil dizgesine ilişkin bir işlevdir. Dilin işlevinden/anlamından çok onun biçimi üzerine odaklanır, o biçimi açığa çıkartma ya da yeniden yaratmaya yol açar. Dilin kendisini öğretmekten çok onun hakkında bilgi verilir. Dil öğretimi sürecinde insanın gelişim doğasına aykırı bir tutumdur üst dil işlevinden başlamak. Bu, dil öğretimi adına önemli bir yanılgı bence.

Yukarıda sıraladığımız ve sınıflandırdığımız işlevleri daha küçük ya da daha alt bileşenlerine ayırıp, dilin işlevselliğini daha da somutlaştırabiliriz. Örneğin, düzenleyici işlevi şu biçimde daha alt bileşenlere ayırmak olasıdır:

Düzenleyici işlev:

Buyruk: Bir şeyin yapılması için ricada bulunmak

Rica: Yardım istemek için ricada bulunmak
Yalvarma, acıma için ricada bulunmak
Yakarma, bir eylemde bulunmayı rica etmek

Bunun gibi öteki işlevlerin çoğunu bu biçimde daha alt işlevlere ayırmak olasıdır. Bu temel işlevlerin alt bileşenlerinden oluşacak dil işlevlerinin listesi, dil öğretimi için bir temel olabilir. Bunu işlevsel dil öğretiminden ayırmak gerekir kuşkusuz. Çünkü işlevsel dil öğretiminde genelde bir edimin nasıl yapılacağına odaklanılır. Örneğin, kimi kavramların (nosyonların) birden çok dilsel birim aracılığı ile nasıl söyleneceği işlenir: selamlaşma, telefonda konuşma vd.

Dilin işlevlerini olabildiğince ayrıntılı bir biçimde belirlediğimiz zaman, bir söylemi bir arada tutanın ne olduğu sorununu da çözeriz bir yere kadar. Burada özellikle bir söylemi oluşturan bağlaşıklık ve bağdaşıklık kavramla-

rına açıklık kazandırmamız gerekir. Örneğin, *Lambalar yanıyor* tümcesi, söyleyene, söylenene, yere, zamana, bağlama, kişiler arasındaki rol ilişkilerine göre değişik işlevler üstlenir ve bunun doğal sonucu olarak değişik anlamlara gelebilir:

a. Bir kaygıyı ifade etmek için kullanılır.
b. Birisini inandırmak için kullanılır. ("Kaygılanmayın ben kapatırım.")
c. Özür belirtmek için kullanılır. ("Özür dilerim.")
d. Bir durumu açıklamak için kullanılır. ("Evde olduğunuzu gördüm.")
e. Rica etmek için kullanılır. ("Elektrik düğmesini kapatın.")

Göndericinin ya da yazarın kendi dışındaki kişilerle uyum içinde olmak, uyum içinde olup olmadığını öğrenmek, karşısındaki kişiyi tanımak, karşılıklı etkileşmede bulunarak toplumsal gereksinimlerini sağlamak gibi amaçlarla kullandığı işlevlerdir.

- *"Adın ne ?" dedim.*
- *"Mustafa" dedi.*
- *"Nerelisin?"*
- *"Çankırılı."*
- *"Nereliyim dedin baba? Haaaa?'*
- *"Çankırılı oğul. Çankırı'nın Apsarı köyünden."*
- *"Çok güzel kürek çekiyorsun."*
- *"İşimiz."*
- *"Ben Karadenizli sanmıştım seni.'*
- *"Herkes öyle sanır."*
- *Burada kayıkçılar içinde senden başka Orta Anadolulu yok herhalde. Sen de nasılsa...."*

(Yaşar Kemal, 1974, : 67-68)

Yukarıdaki konuşmada karşılıklı bir etkileşim var. Kullanılan dilsel birimlerin tümünde dilin etkileşimsel işlevi kullanılmıştır. Öncelikle kişisel bir ilişki başlamıştır. Bu iki kişi karşılıklı ve dönüşümlü olarak hem gönderici hem de alıcı konumundadır. Kendi dışındaki birisiyle uyum içinde olmak, toplumsal ilişkide bulunmak, kişisel bilgi edinmek için soru ve yanıt biçimini yeğlemişlerdir. Bu bakımdan kullanılan tüm sözceler dilin etkileşimsel işlevini taşımaktadırlar. Bu işlevin yanında kişisel bilgi verdikleri için dilin

betimleme işlevini, kişisel işlevini, yaptıkları iş konusunda bilgi verdikleri için dilin deneyimsel işlevini içermektedir bu karşılıklı konuşma metni.

4.3. **Dildışı İşlevler**

Dilin dolaylı olarak eşlik ettiği kimi etkinlikler vardır. Bunları dildışı işlevler olarak nitelemek doğru olur kanısındayım. Örneğin, yazınsal bir metin okunduğunda ondan alınan tat, dilin eşlik ettiği bir etkinliktir. Bunun dışında, dilin şiddet işlevi, devrimci işlevi, psikomatik işlevi gibi dildışı işlevler de bu bölümde incelenmeye çalışılacaktır.

4.3.1. **Yazınsal İşlev**

Özdemir İnce " Yazınsal yapıt her şeyden önce bir dilsel üründür" der. (İnce, 1993:66)

Yazınsal yapıt denince ilk akla gelen türler, şiir, öykü, roman, denemedir. Yazınsal yapıtların ya da herhangi bir yazı türünün kendi başına bir iletisi yoktur. Başka bir deyişle dil dizgesinin kendi başına bir iletisi yoktur, ancak bir işlevi vardır. Bu işlev daha sonra tartışılacaktır. Bir yapıtı yazınsal yapan özelliklerin en önemlisi onun taşıdığı iletidir, yani anlamdır. Bu ileti ya da anlam ise dilin işlevinin ta kendisidir. Daha önce açıklanmaya çalışılan dilin kimi temel işlevleri ve bu temel işlevlerin alt bileşenlerinin yanında dilin bir de yazınsal işlevi vardır. Her türlü yazı ya da dil bir yazınsal yapıt oluşturmaz, yazınsal yapıtların içeriği birçok değişkene ve bileşene bağlı olarak çok özel durumlarda oluşur. Burada iletişimde yer alan kişiler, onların birbirleriyle olan ilişkileri, zaman, yer, iletinin amacı, yazarın dil kullanımı dilin bu işlevi açısından önemlidir. Başka bir deyişle, dilin kullanıldığı bağlamda, onu biçimlendiren, ona yüklenmiş olan anlamdır, bu anlam dilin işlevidir. Öyleyse bir yazın yapıtında dilin yazınsal işlevini, dil kullanımı, dilin kullanıldığı bağlam, tarihsel, bireysel, toplumsal, ekonomik, insansal nedenler oluşturur ya da oluşmasına katkıda bulunur.

Edebiyat, varlığın tekniğine borçlu, başka bir şey değil ... Bu gerçeği anlambilim terimleriyle söylersek şu sonuç ortaya çıkar: Eserin özelliği sakladığı anlamlar değil, bu anlamlara verilmiş biçimlerdir.

(Barthes, 1987:75)

Barthes'in dediği gibi her anlamın bir biçimi var, her biçimin de bir anlamı vardır. Aynı şeyi Amerikalı dilbilimci Bloomfield de 1933 yılında yazdığı *Language* adlı yapıtında söylemiştir.

Dilin yazınsal işlevinin iletisi doğrudan bildiriye yönelik olduğu için bir tür dildışı işlev denebilir. Bir başka deyişle, iletinin salt kendisine dönük olduğu, yazınsal yapıtlar ve onların dışındaki yapıtlarda rastlanılan dilsel işlevlerdir. Söylemsel yanı daha ağır basan tüm iletilerde bulunur bu işlev. Bu işlevin yoğun olduğu metinlerde ve söylemlerde ileti kendisine yöneliktir, kendi üzerinde odaklanır. Daha önce tartışılan anlatım, betimleme, toplumsal, çağrı gibi işlevlerle karşılaştırıldığında, bu işlevin bunlardan ayrı olduğunu söyleyebiliriz. Burada ileti kendinde odaklaşmasına karşın ötekilerde işlev ya da ileti metin dışına yöneliktir, yani ya alıcı, ya gönderici, ya da alıcı-gönderici kaynakları ve bunlara yöneliktir. Bu bakımdan bu işlevler bir bakıma edimbilimsel işlevlerdir. Metin bu işlevlere yani iletilere yalnızca eşlik eder.

Yazınsal metinler kişisel görüşlerin dışa vurumu olarak benimsenirse, bunların iletisi yani işlevi de sanatın özerkliğidir bir bakıma. Her türlü baskıdan toplumsal dayatmalardan uzak, ama toplumun kendi tarihsel ve siyasal koşulları içinde toplumsal konulara değinen tüm yazın türleri dilin öteki işlevlerinden yararlanırlar, ne var ki, en çok yararlandıkları işlev, yazınsal işlevdir.

Sanat toplumsal yapının bir parçası ise (ki öyledir), yazın toplumsal yapının içinde yer alıyorsa, yazar kendisine " Nasıl yazmalı?" sorusunu da, " Niçin yazmalı?" sorusunu da sorabilir. (İnce,1993:77)

Yolda yürürken, birisi size , 'Hey!' arkanızda köpek var, ısırabilir" derse, hemen geriye döner, köpeğin ısırma olasılığını düşünür, korkuya kapılırsınız, ürkersiniz. Bu tümcenin iletisinin işlevi bağlama yönelik, göndergesel bir işlevdir. Bu nedenle okuyucuyu metin dışına, nesnel dünyaya gönderir. Bu nedenle bu işlev edimbilimsel bir işlevdir.

Buna benzer bir olayı değişik bir bağlamda yaşadığınızı varsayalım. Örneğin, parkta kitap okuyorsunuz, okuduğunuz öyküde ya da romanda bir köpeğin, romanın ya da öykünün kahramanını ısırmak üzere olduğunu okuduğunuzda, irkilip geriye dönüp bakmazsınız, yani metin dışı-

na, nesnel dünyaya göndermez sizi metnin işlevi. Okuduğunuz yazınsal bir yapıt olduğu için, metnin iletisi yani işlevi kendisine dönüktür, kendi üzerine odaklanmıştır. Bu tür olayları, daha önce okuduğumuz başka metinlerdeki olayları, ya da izlediğimiz filmlerdeki aynı ya da benzer olaylar aracılığı ile kafamızda canlandırırız. Sonuçta bu tümcenin anlamı ve göndergesi nesnel dünyada değil, okuduğumuz yazılı metindedir. Bu özelliği ile dilin yazınsal işlevi öteki temel işlevlerinden ayrılır. İletisi yani işlevi kendisine dönük olmayan, işlevi kendi üzerine odaklanmayan metin ya da tümce yazınsal değildir, dolayısıyla bu metnin ya da tümcenin işlevi yazınsal değildir.

Hemen hemen her dilde yazılmış yazınsal yapıtların tümü açık ya da örtük bir biçimde toplumsal konuları içerir, onları eleştirir, irdeler, över ve çözüm önerileri sunar. Her yapıtta bu özelliklerin tümü olmasa da bir bölümünü görmek olasıdır. Yazınsal metinler, toplumsal dinamiğin bir yansımasıdır. Kısacası yazınsal metinler, toplumsal etki, felsefi ve siyasal iletiler taşırlar. Bunlar da dilin yazınsal işlevi aracılığı ile dile getirilirler.

Örneğin, Yaşar Kemal'in *İnce Memet* romanında ağalık düzeni eleştirilirken, Nâzım Hikmet'in *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nda toplumsal, insansal ve siyasal iletiler bu metnin yazınsal işlevinden yararlanmaktadır. Başka bir örnek olarak Alan Paton'un *Cry, the Beloved Country* romanında Güney Afrika'daki ırk ayrımı, insansal, toplumsal, siyasal ve ekonomik boyutlarıyla eleştirilirken dilin iletisi yazınsal işlevden yararlanır, ya da bu iletiyi dilin yazınsal işlevi aracılığı ile paylaşır okurla.

Yazınsal metinlerde dilin iletisinin, işlevinin kendisine dönük olması, kendisinde odaklanması, kendi dışındaki anlamları dışladığı, toplumsal, düşünsel, siyasal ve etki ileti işlevi içermediği anlamına gelmez kuşkusuz. Yazınsal bir yapıt üretildiği toplumun koşullarını, sorunlarını, tarihsel ve kültürel birikimini, kendi dışındaki öteki yazınsal metinlerle ilişkilerini, içinde üretildiği dilsel topluluğun gelenek-göreneklerini, kurallarını, kısaca uzlaşımlarını içerir. Tüm bunları dilin yazınsal işlevi ile gerçekleştirir. Yazınsal işlev estetik kavramını da içerdiği için ayrıca dilin estetik işlevi adı ile bir işlevden söz etmeye gerek duyulmamaktadır burada.

Yazınsal metinler okurca algılanır, alımlanırsa tamamlanmış sayılırlar, öteki türlü bütün bir yapıt olarak sayılmamaları gerekir, çünkü okurca alımlanmayan metinler statik ve durağandırlar. Başkalarınca alımlanan

yani okuyucu ya da dinleyici üzerinde bir etki yaratan metin dilin yazınsal işlevini kullanmıştır. Bunun dışında yazınsal metin iletişim açısından yani iletisini iletmek ve okuyucu üzerinde bir biçimde bir etki bırakmak açısından eksik, tamamlanmış sayılmaz.

Kullanılan dilin özellikleri, yani dil kullanımı, sözcükler, tümce yapıları, özel terimler, özel meslek dallarının kullandıkları dilsel birimler kimi durumlarda okuyucuyu dışlar. Bir metnin kolayca alımlanabilmesi için dil kullanımına özen gösterilmelidir.

Almanya'da son yıllarda geliştirilen "alımlama estetiği"ne göre, yazın aynı zamanda bir iletişim etkinliğidir. Yazın iletişim etkinliği olarak yalın bir ürün olmaktan çok, aynı zamanda toplumun bir üretim etkinliğidir. Toplumu hep iyiye, doğruya, olumluya doğru geliştirmeye çalışır. Bir yazınsal metnin sadece estetik değerlere indirgenmesi doğru olmaz. Yazınsal metin estetik değerlerin yanında bir yığın başka işlevleri de taşır. Ne var ki, yazınsal metinlerde yazınsal işlevler daha egemendir, estetik değerler de yazınsal ilkelerin alt bileşenleri değil midir?

Yazınsal işleve ilişkin Özdemir İnce'nin şu gözlemine katılmamak elde değildir.

Bir yapıtın mesajı ile masaj arasında ilişki kurmak ciddiyetten uzak bir davranıştır; bir yapıtın içeriği, biçimi ve dili aynı şeyler değildirler, birbirlerinin yerine geçmezler ve bir yapıt bunlardan birine indirgenmez; bir yazınsal yapıtın dili anlatım düzleminde (söylem düzleminde) yer aldığı, içerik başka bir düzlem (anlatı düzlemi) oluşturduğu için, dil bir romanın toplumsal içeriği olamaz.

(İnce, 1993:89).

Yazınsal yapıtlar içinde tiyatro için yazılmış yapıtlar incelendiğinde dilin işlevleri açısından kimi farklılıklar görülür. Dilin yazınsal işlevinin yanında yine onun alt bileşenleri olarak alınabilecek kimi başka işlevler de gözlemlenebilir.

Dilin yazınsal işlevini, "belli zihinsel sözcükleri anlam olarak yorumlamak" biçiminde aldığımızda tiyatro yapıtında buna eylemi de katmak gerekir. Öyleyse tiyatro açısından yazınsal işlev şu alt işlevleri de içinde taşır:

Yorumlama işlevi: Bir konuşma ortamında niyet olarak belirtilen nesnellikler-dir. Burada nesnellik gönderge ile eşdeğerdir.

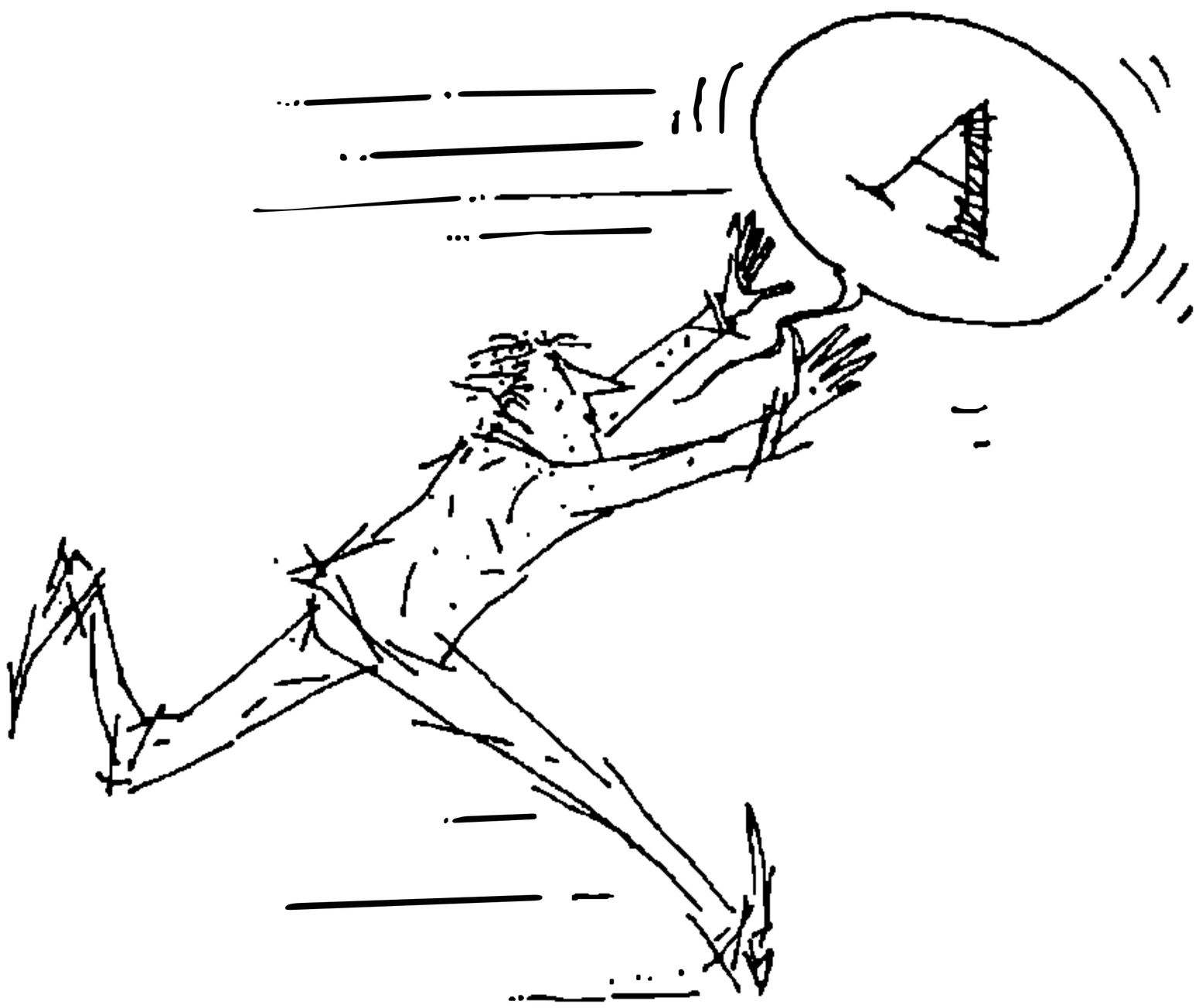
Anlatım işlevi: Değişik deneyimlerin ve ruhsal durumların anlatımı için kullanılan işlevdir. Örneğin, konuşma sürecinde, odaklama, tonlama, tiyatroda jestler, mimiklerle ifade edilen durumlar anlatım işlevidir.

İletişimsel işlev: İki kişi arasında geçen konuşmada dilin iletisi üzerine odaklanır yani ileti kendisine dönüktür, bu da dilin iletişim işlevinde yoğunlaşmak anlamına gelir.

Eylemsel işlev: Belli bir durumu betimlemek yerine, bir işi yaparken dilin kullanımına ağırlık vermek dilin eylemsel işlevini kullanmaktır, sözcüklerle eylemde bulunmaktır. Bu açıdan bakıldığında tiyatro söz eylemleri taklit eder. Bir başka deyişle tiyatro dili söz eylemlerden oluşur. Bu konuya ileride değineceğiz.

4.3.2. Öteki Dildışı İşlevler

Yukarıda sayılan işlevlerin dışında insanların gelişen teknoloji ve değişen dünyada kendilerini ifade etmek için değişik yollar bulurlar. Burada kullanılan işlevlerin göndergesi çoğunlukla iletişimde yer alan kişilere değil dildışı bileşenlere yöneliktir.

Bu işlevleri şu biçimde sıralayabiliriz:

a. Dilin şiddet işlevi

İnsanlar şu tür bağlamlarda dilin şiddet işlevine başvururlar: Zor bir durumdan zarar görmeden kurtulmak için bu işleve baş vururlar. Uygarlık, insanların barbarlığını bastırdığı gibi, ani duygusal tepkilerini de düzenler ve onları sadakate zorlar. Bu durumda şiddet işlevine istekli görünür insanlar.

b. Dilin psikomatik prestij işlevi

Dil ayrıca insanın kendi kişisel benliğini bulması konusunda önemlidir. Dilin en önemli işlevinin iletişim olduğu defalarca vurgulandı. Bu, kanımca tüm dilcilerin benimsediği bir olgudur. Ancak dilin bu işlevinin yanında göndergesi metin dışına yönelik bir başka işlevi de *psikomatik prestij işlevi*'dir. Bu açıdan bakıldığında dil, belli bir öbek insan kalıtının ve benzersizliğinin bir dışa vurumudur, anlatımıdır. Bu özellik dilin birleştirme özelliğini yani işlevini güvenli kılar. Bir topluluk oluşturma anlamını üretir. Dilin bir bakıma katılımcı diye nitelenebilecek bu işlevi, bireylerin toplum tarafından ne kadar dışlandığına ya da toplumca ne kadar kapsandığına gönderme yapar. "*Bir halkın dili onların kulaklarına ve zihinlerine giden en kısa en anlaşılır yoldur*".

(Osundare, N, 1988:104)

c. Dilin devrimci işlevi

Göndergesinin metin dışına yönelik olduğu bir başka işlev de *dilin devrimci işlevi*'dir. Dilin devrimci işlevi tüm baskılara, yasaklara, asimilasyona, sömürüye karşın yazını (edebiyatı) geliştirmiştir.

Dilin işlevlerinin tümünü adlandırmak kavram kargaşasına yol açabilir. Şimdiye kadar değinilen işlevler makro düzeyde bir öbeklendirme olarak alınmalıdır. Bunlar dilin anlam boyutunun yani işlevinin dilin biçiminden daha önemli olduğunu benimseyen dilcilerin, dilbilimcilerin, ruhbilimcilerin, budunbilimcilerin, ekin adamlarının ortak görüşlerinden oluşmuştur. Örneklemek gerekirse, Jakobson'a göre dilin işlevleri altı öbekte toplanabilir. Onun en çok vurguladığı alan dilin biçemi ve şiirsel yanına ilişkin işlevler-

dir. Öte yandan Searle, dilin işlevlerini beş öbekte toplar. Dilin söz-eylem boyutunu vurgular çoğunlukla. Öte yandan Halliday, dilin işlevlerini yedi öbekte toplar. Robinson'a göre dilin işlevlerini on dört öbekte toplamak olasıdır. Bu çalışmada daha önce de değinildiği gibi makro düzeyde bu alanda çalışma yapmış kişilerin de öngördüğü işlevler incelenmeye çalışılmıştır. Kimi durumlarda mikro düzeyde dilin bu bileşenlerinin alt bileşenleri sayılabilecek ayrıntılar üzerinde de durulacaktır.

Bölüm 4

BÖLÜM 5

Kuşların nasıl kanatları varsa
İnsanların da dili var.

George Henry Lewes

EYLEM KÖKLERİNE GÖRE DİLİN İŞLEVLERİ

İletişim ortamında dilin hangi işlevinden yararlandığımızı kimi durumlarda tümcede kullanılan eylem belirler. Örneğin, rica etmek edimi için belli eylemler kullanırız. Buyruk vermek için daha başka eylemleri kullanırız. Bunun için şöyle bir örnek verebiliriz:

- *Bir kahve daha ikram edebilir miyim?* ... öneri
- *Bir kahve daha ikram etmeli miyim?*... soru ya da alay

5.1. **Eylemlerin Sınıflandırılması**

Eylem köklerine göre dilin işlevlerini mikro düzeyde öbeklendirmek olasıdır. Wilkins (1972) dilsel işlevleri eylem köklerine göre yedi öbekte toplamıştır. Özellikle dil öğretiminde gözetilmesi gereken dilsel işlevler aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir. Kuşkusuz her eylem değişik bağlamlarda değişik anlamlar yükleneceği için tek bir dilsel işlev yüklenmesi söz konusu olamaz. Hatta aynı tümcenin kullanıcıları ya da alıcıları, hatta her ikisi değiştiği zaman onun anlamı, dolayısıyla işlevi değişir.

5.1.2. **Rica Etmek ve Bilgi Vermek**

Rica etmek ve bilgi vermek için tümcede şu eylemler kullanılır: Sormak, merak etmek, rica etmek, sorgulamak, yanıtlamak, açıklamak, anlatmak, bilgilendirmek, söylemek, yalvarmak, tanımlamak, istemek, yönlendirmek,

bilgi aktarmak, irdelemek, araştırmak, belirtmek, ısrar etmek, aydınlatmak, yol göstermek, soruşturmak, savunmak, istirham etmek,

Sana karşı olan sevgimi anlatmak olanaksız.
Sultanahmet'te karşılaştığım iki yabancıya kaldıkları otele nasıl gideceklerini tarif ettim.
Doktor hastalığım konusunda beni bilgilendirdi.
Babam her konuda yönlendirir beni.
Israr etmeniz sonucu değiştirmeyecektir.
Bu konuyu belirtmek istedim.
Yapması gereken tek şey tüm olup biteni açıklamaktı.
Bir dahaki gelişinizde kitabımı getirmenizi çok istirham ediyorum.
Bu konuda herhangi bir talebim yok.

Bu başlık altındaki işlevlerden özellikle bilgilendirmek, yönlendirmek, ısrar etmek ve yol göstermek işlevleri için Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun "Üç Dil" şiiri çok güzel ve yalın bir örnektir.

(...)

En azından üç dil bileceksin
En azından üç dilde düşünüp rüya göreceksin
En azından üç dil
Birisi anadilin
Elin ayağın kadar senin
Ana sütü gibi tatlı
Ana sütü gibi bedava
Ninniler, masallar küfürler de caba
Ötekiler yedi kat yabancı
Her kelime aslan ağzında
Her kelimeyi bir bir dişinle tırnağınla
Kök sökercesine söküp çıkaracaksın
Her kelimede bir tuğla boyu yükselecek
Her kelimede bir kat daha artacaksın

En azından üç dil bileceksin
En azından üç dilde
Canımın içi demesini
Canım ağzıma geldi demesini
Kırmızı gülün alı var demesini
Nerden ince ise oradan kopsun demesini
Keçiyi yardan uçuran bir tutam ottur demesini
İnsanın insanı sömürmesini
Rezilliğin dik alası demesini
Ne demesi be
Gümbür gümbür gümbürdemesini becereceksin.

5.1.3 **Düşünme Sürecini Açıklamak**

Düşünme sürecini açıklayan tümcelerde şu eylemler kullanılır: düşünmek, bilmek, inanmak, duymak (hissetmek), anlamak, göz önünde bulundurmak, ayırdına varmak, var saymak, tahmin etmek, düşlemek, hayret etmek, karar vermek, sezinlemek, sezmek, düşlemek, kararsız kalmak, dile getirmek, sanmak, incelemek, algılamak, idrak etmek, benimsemek, fark etmek, şaşırmak, sakınmak, hesaba katmak, tartışmak, özümsemek, çözümlemek, aklı karışmak, değerlendirmek,

Bu işin sonuçlarını hesaba kattınız mı ki böyle çıkışlar yapıyorsunuz?
Şu anda tatilde olmayı düşlüyorum.
Yola koyulduğunda nereye gittiğini kendisi de bilmiyordu.
Gülme komşuna, gelir başına.
Düşünüyorum, öyleyse varım.
Varsayalım ki kar yağdı...
Başbakan ekonominin giderek düzeldiğini dile getirdi.
Böyle boş şeyler düşleme.
Tartışarak bir yere varamayız.
Duyduğu onca farklı görüşten sonra aklı tümüyle karıştı.
Hakkımdaki olumlu ya da olumsuz düşüncelerinizi değerlendirmeye alacağımdan hiç kuşkunuz olmasın.
Onun geleceğini tahmin etmemiştim.

5.1.4 **Görüş Bildirmek**

Bir görüş bildirirken bağlamına göre yeğlediğim eylemler şunlardır: tatmin olmak, emin olmak, kesin olmak, olumlu olmak, gönülsüz olmak, sürdürmek, mutlu olmak, vurgulamak, altını çizmek, ısrar etmek, aynı görüşte olmak, benimsemek, dışlamak, reddetmek, tartışmak, karşı çıkmak, imaetmek, istekli olmak, kararsız kalmak, saçmalamak, karşı çıkmak, onaylamak, belirtmek, öne çıkarmak, bağımsız kalmak, hemfikir olmak, istekli olmak, yetkin olmak, savunmak, sürdürmek, ileri sürmek, fikir vermek, neşelenmek, terslemek, ikna etmek, belirtmek, söylemek, demek, küçümsemek, karar vermek, ifade etmek, itiraz etmek, arz etmek, fikrini söylemek, benimsemek, doğruluğuna inanmak,

Düşüncelerinizi açık yüreklilikle söyleyebilirsiniz.
Rakibini hiçbir zaman küçümseme.
Gerçeği söyleyip söylememe konusunda karasız kalmıştı.
Sınav sonucu beklediğimden düşük geldiği için itiraz ediyorum.
Konferansta çalışanların çoğu gönülsüzdü.

5.1.5. **Yargıda Bulunmak**

Bir yargıda bulunmak için geliştirdiğimiz söylemlerde şu eylemlere yer veririz: doğru olmak, yanlış düşünmek, haklı çıkarmak, yargılamak, onaylamak, kabul etmek, itiraf etmek, özür dilemek, af dilemek, affetmek, söz vermek, eleştirmek, azarlamak, ayıplamak, kınamak, dışlamak, çamur atmak, paylamak, razı etmek, beğenmek, ayrım yapmak, inkâr etmek, azat etmek, aşağılamak, suçlamak, taraf olmak, anmak, kızmak, hakaret etmek, onaylamak, yorumlamak, kınamak, önemsemek, hatalı bulmak, kuşkulanmak, reddetmek, cezalandırmak,

Böyle bir öneriyi onaylamanızı anlamak mümkün değil.
Konu üzerinde yorum yaparak görüşlerinizi bildirebilirsiniz.
Son olayda senin davranışını doğru bulmuyorum.
Bu ödevlerin önyargılı değerlendirildiğinden kuşkulanıyorum.
Mezuniyet balosu için kesin bir yargıda bulunamadı.
Bu günün işini yarına bırakma.
Herkesin geçtiği köprüden sen de geç.
Ne ekersen onu biçersin.
Çaydan geçip derede boğulma.
Büyük lokma ye, büyük söz söyleme.
Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.
Çayı görmeden paçayı sıvama.
Öp babanın elini.
Ağzından baklayı çıkar.
Avucunu yala.
Can kulağıyla dinle.
Dilini eşek arısı soksun.
Havada bulut sen bunu unut.
Sen onu külahıma anlat.
Dilini tut.
Dişini tırnağına tak.
Elinden geleni ardına koma.
Elinin körü.
Aklını başına devşir.
Ölür müsün, öldürür müsün?
Anlarsın ya.
Artık çok oldun.
Alacağın olsun.
Sen bunu hak ettin.

5.1.6. İnsan Davranışlarını Değiştiren Eylemler

İnsan davranışlarını değiştiren eylemlere de şunlar örnek olarak verilebilir: inandırmak, tatmin etmek, salık vermek, önermek, öğüt vermek, davet etmek, uyarmak, yalvarmak, emir vermek, ısmarlamak, zorlamak, yönlendirmek, istemek, yasaklamak, izin vermek, salıvermek, sezmek, üstelemek, vazgeçirmek, vazgeçmek, yasaklamak, kısıtlamak, mutlu etmek, umutlandırmak, baskı yapmak, fikir değiştirmek, teşvik etmek, yüreklendirmek, özür dilemek, ısrar etmek, esirgemek, engellemek, sınırlamak, ket vurmak, tembih etmek, eleştirmek, uyarmak, inkâr etmek.

İnsanların düşüncelerin sınırlamayın ki dünya görüşleri sürekli gelişsin.
Bir uzmanla görüşüp ona göre davranmanı salık veririm.
Beni çok eleştirdiniz ama benim için çok yararlı oldu.,
Oğüdünüze ihtiyacım yok.
Ayağını yorganına göre uzat.
Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.
Bin bilsen de, bir bilene danış.
Güvenme varlığa düşersin darlığa.
Herkesi nasıl bilirsin, kendin gibi.
İmamın dediğini yap, yaptığını yapma.
İki dinle, bir söyle.
İki ölç bir biç
Sakla samanı gelir zamanı.
Tırnağın varsa başını kaşı.
Üzümü ye de, bağını sorma.
Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur.
Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma hırsız edersin.
Düşmanın karga ise de hor görme.
Elmayı say da ye, armudu soy da ye.
Bu günün işini yarına bırakma.

Bu başlık altında özellikle öğüt vermek ve inandırmak için ünlü yazarlarımızdan Rifat Ilgaz "Türkçemiz" adlı şiirinde dilin bu işlevlerinin en güzel örneklerini veriyor.

Annenden öğrendiğinle yetinme
Çocuğum, Türkçe'ni geliştir.
Dilimiz öylesine güzel ki
Durgun göllerimizce duru,
Akan sularımızla coşkulu...
Ne var ki çocuğum
Güzellik de bakım ister!

Önce türkülerimizi öğren,
Seni büyüten ninnilerimizi belle
Gidenlere yakılan ağıtları...
Her sözün en güzeli Türkçemizde
Diline takılanları ayıkla,
Yabancı sözcükleri at!

Bak, devrim ne güzel!
Barış ne güzel!
Dayanışma, özgürlük ...
Hele bağımsızlık!
En güzeli, sevgi!
Sev Türkçe'ni çocuğum,
Dilini sevenleri sev!

5.1.7. **Kişisel Düşünceleri Açıklamak**

Kişisel düşüncelerimizi açıklamak istediğimizde yeğlediğimiz eylemler şunlardır çoklukla: düşkün olduğunu belirtmek, hoşlanmak, sevmek, hoşlanmamak, ters düşmek, nefret etmek, mutlu olmak, neşelenmek, üzgün olmak, acı çekmek, pişman olmak, kıvranmak, rahatlamak, zevk duymak, hoşnut olmak, haz duymak, tiksinmek, kederlenmek, etekleri zil çalmak, suçluluk duymak, huzur bulmak, tatmin olmak, âşık olmak, acı çekmek, ağlamak, gülmek, fikir vermek, sevinmek, zıtlaşmak, zorlamak, sıkılmak, benimsemek, ciddiye almak, özlem duymak, minnetle anmak, onaylamak,

bıkmak, rahatsız olmak, dargın olmak, acı çekmek, kin gütmek, pişmanlık duymak, katılmak, sempati duymak, iğrenmek, rahatsız olmak.

Kin gütmek insan ilişkilerini zedelemekle kalmaz ayrıca bundan kendi kişiliğiniz de yara alır.
Yeniden düşündüğüm zaman daha önce söylediklerimden pişmanlık duydum.
Bana o kadar çektirdiğin halde yine de sana alınmıyorum, gücenmiyorum.
Ondan hoşlanıyorum.

Özellikle üzgün olmak, acı çekmek, kıvranmak gibi işlevleri en yalın anlatan, aynı zamanda dilin toplumsal işlevini de içeren şu ağıta (halk türküsüne) bir göz atalım.

Ben niye yaşayım gardaşlar,
Oğul uşak olmayınca ...
Ben niye yaşayım gardaşlar,
At üstünde şahanım olmayınca ...
Ben niye yaşayım gardaşlar,
Çimende yayılan kuzum olmayınca ...
Ben niye yaşayım gardaşlar,
Su başında kekliklerim ötmeyince ...
Ben niye yaşayım gardaşlar, sekip sekip yuvasına dönen
Cerenlerim olmayınca

Başıma toprak, oyyy ..oyyy...
Kara gönlüm, oyyy ...oyyy...

5.1.8. **Toplumsal Etkileşimde Bulunmak**

Toplumsal etkileşim sürecinde yeğlediğimiz eylemlerden bir bölümü şunlardır: selamlaşmak, allahaısmarladık demek, tanıtmak, tanıştırmak, şükranlarını bildirmek, iğnelemek, yalan söylemek, övünmek, dalga geçmek, ad takmak, gülünç duruma düşürmek, fısıldamak, bağırmak, kibarlık, saygı bildirmek, kuralcılık, alay etmek, rezil etmek, küçük düşürmek, tavır almak, görüşmek, dışlamak, hatır sormak, üzüntü bildirmek, ağır takılmak, kaynaşmak, yardımlaşmak, etkileşmek, başına kakmak, hor görmek, hoş tutmak, yere göğe sığdırmamak, abartmak, hayranlık duymak, küfür etmek, sevgi göstermek, yermek, alay etmek, küçümsemek, el sallamak, eğlenmek, utandırmak, paylaşmak, denemek, tokalaşmak, kıskanmak, teklif etmek,

buluşmak, sevmek, sevilmek, kavga etmek, kibirlenmek, ağlamak, küstahlık etmek, minnettar olmak, şakalaşmak, teşekkür etmek, takdim etmek, ayağını kaydırmak, alay etmek, isyan etmek, ilişki kurmak, gönül vermek.

Selam verdim rüşvet değildir almadılar.
Okul ortamının iş ortamından çok farklı yanı yok.
Her ikisinde de insanın ayağını kaydırmaya çalışıyorlar.
İki yaramaz çocuk gibi gülüp şakalaştılar.
Yaptığınız bağışlardan dolayı size minnettarız.
Hayır dile komşuna hayır gelsin başına.
Ağzından yel alsın.
Babana rahmet.
Darısı başına.
Lafını balla kestim.
Gönlünü serin tut.
Ağır otur ki bey desinler.
Adam sen de.
Geçmiş olsun
Senden iyi olmasın.
Canın sağ olsun.
Hoş geldin.
Yolun açık olsun.
Keşke şimdi gelsen.
Yolun açık olsun.

Bu başlık altında mizah, dalga geçmek, dışlamak gibi işlevler için Neyzen Tevfik'in şu şiirine göz atamakta yarar var kanımca.

Neyzen'den

" Ne ararsın tanrı ile aramda / Sen kimsin ki
orucumu sorarsın?
Hakikaten gözün yoksa haramda / Başı
açığa neden türban sorarsın?

Rakı, şarap içiyorsam sana ne / Yoksa sana
bir zararı içerim
İkimiz de gelsek kıldan köprüye / Ben
dürüstsem sarhoşken de geçerim.

Esir iken mümkün müdür ibadet / Yatıp
kalkıp Atatürk'e dua et ..
Senin gibi dürzülerin yüzünden / Dininden
de soğuyacak bu millet.

İşgaldeki hali sakın unutma / Atatürk'e dil
uzatma sebepsiz
Sen anandan yine çıkardın amma / baban
kimdi bilemezdin şerefsiz

Yukarıda verilen örnekler arasında özellikle atasözleri, özdeyişler ve deyimleri içeren örnekleri yalnızca bir tek öbeğe sokmak pek doğru olmaz. Aynı sözce değişik bağlamlarda değişik işlevler üstlenebilir. Bu nedenle verilen örnekler yukarıdaki yedi sınıftan birisinde daha çok öbekte yer alabilir. Bu türden sözceleri (belli bir kişi tarafından belli bir zamanda söylenmiş tümceler) taşıdıkları eylemin kipine göre işlevsellikleri açısından şöyle bir öbeklendirmek de olasıdır:

Ezbere konuşuyorsun.
İleride bunları daha iyi anlayacaksın.

5.2. Eylemin Kipine Göre Sınıflandırma

KİP

- **Haber kipi**
  - *Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma arsız edersin.*
  - *Sen bunu hakkettin.*
  - *Ocağına düştüm*
  - *Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.*
- **Dilek kipi**
  - *Sakın darılma, darılmak olmaz.*
  - *Lafı uzatma/gönlünü serin tut.*
  - *Say beni sayayım seni.*
  - *Eğri oturalım doğru konuşalım*
  - *Ha şunu bileydin.*
  - *Zahmet olmazsa.*
  - *Bunu bana yapmamalısın.*

Bu tür sözceleri bir de salt işlevleri açısından öbeklendirmek de olasıdır. Yüz yüze iletişim durumlarında, iletişimde yer alan kişiler kimi dilsel işlevleri karşılarındakilere söz aracılığı ile aktarırlar doğal olarak. Göndericiler alıcılara aktardıkları sözün ilişiğindeki işlevlerin alıcılar üzerinde bir etkide bulunmasını amaçlarlar. Bu söz aracılığı ile aktarılan dilsel işlevleri van Ek şöyle sıralar (van Ek, 1986: 103-116):

Olgusal bilgi verme ve arama

- Belirlemek
- Rapor etmek
- Düzeltmek
- Sormak

Bilgeşel tavırları dile getirmek ve bulgulamak

- Aynı ve/veya karşıt görüş bildirmek
- Görüş almak için soru sormak
- İnkâr etmek
- Bir öneri ya da daveti benimsemek
- Bir davet ya da öneriyi geri çevirmek
- Bir şey yapmayı önermek
- Birisinin bir olayı ya da başka birisini anımsayıp anımsamadığını sormak
- Bir şeyin olabilirliğini belirlemek-sorgulamak
- Bir konuda yetkin olunup olunmadığını belirlemek
- Birisinin belli bir konuda yetkin olup olmadığını sormak
- Bir şeyin mantıksal sonuç olup olmadığını sormak
- Birisinin belli bir konuda ne denli emin olup olmadığını sormak
- Birisinin bir şey yapmaya zorunlu olup olmadığını söylemek
- Bir şey yapmak için izin istemek
- Başkalarının bir şeyi yapmaya zorunlu olduklarını ya da olmadıklarını söylemek, sormak
- İzin isteminin geri alındığını ya da geri çevrildiğini söylemek

Duygusal tavırları dile getirmek, açığa çıkarmak

- Hoşnut olmayı bildirmek
- Hoşnut olunmadığını bildirmek
- Hoşnut olup olunmadığını sormak.
- Şaşkınlık belirtmek
- Umut belirtmek
- Doyum belirtmek
- Doyumsuzluk belirtmek
- Doyum ya da doyumsuzluk konusunda soru sormak
- Düşkırıklığı belirtmek
- Korku ya da üzüntü belirtmek
- Korku ya da üzüntü konusunda soru sormak
- Seçenek belirtmek
- Seçenek konusunda soru sormak
- Gönül borcu olduğunu belirtmek
- Sempati belirtmek
- Niyet belirtmek
- Birisinin niyetini sormak
- İstek, arzu belirtmek
- İstek, arzu konusunda soru sormak.

Töresel, ahlaki tavırları dile getirmek ve açığa çıkarmak

- Özür dilemek
- Bağışlamak
- Onaylamak
- Birisinin bir şeyi onaylayıp onaylamadığını sormak
- Kadirbilirlik belirtmek
- Pişmanlık belirtmek
- Ilgisizlik belirtmek

Birisine bir şey yaptırmak

- Bir eylemde bulunmayı önermek
- Birisinin bizim için bir şey yapmasını istemek
- Davet etmek
- Öğütlemek
- Uyarmak
- Yol göstermek

Toplumsal değerleri dile getirmek

- Selamlaşmak
- Tanışmak/tanıştırmak
- Karşılamak
- Bir yerden ayrılırken esenlik dilemek
- Yemeğe başlamak

Bu sözceler kullanıldıkları bağlama göre birden çok işlevi üstlenebilirler. Burada bağlam bir iletişim olgusunun tüm bileşenlerini içeren bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bir sözce, gönderici, alıcı, ileti, yer ve zaman bileşenleri göz önünde bulundurulduğunda yerine göre rica, buyruk, ya da başka bir işlevi yüklenebilir.

John Blundell, Jonathan Higgens ve Nigel Middlemiss, *Functions in English, Oxford University Press* (1975) adlı kitaplarında yabancı dil öğretimi açısından dilin işlevlerini şu biçimde sınıflandırırlar:

I. Temel İşlevler

A. Bilgilenmeye İlişkin İşlevler:

1. Bilgi istemek
2. Bir konuda birisinin bilgisine baş vurmak
3. Bir konuda bilgili olduğunu belirtmek
4. Bir konuda bilgisinin olmadığını belirtmek
5. Anımsatmak
6. Anımsamaya ilişkin soru sormak
7. Anımsadığını söylemek
8. Unuttuğunu söylemek
9. Bir konuda neyin doğru olduğunu belirtmek
10. Bir şeyin doğru olup olmadığını belirtmek

11. Bir şeyin doğru olmadığını belirtmek
12. Birisinin yanlışını düzeltmek

B. Davranışa İlişkin İşlevler:

13. Birisinin belli bir konuda emin olup olmadığını sormak
14. Emin olduğunu belirtmek
15. Düşünülen şeyin gerçekleşmesinin olası olduğunu ifade etmek
16. Bir konuda emin olmadığınızı ifade etmek
17. Düşünülenin olası olmadığını ifade etmek
18. Ne olabileceğinizi söylemek
19. Bir şey yapılmadan önce kişilerin ne hissettiklerini söylemek
20. Meraklı olduğunu belirtmek
21. Ne olabileceğini umut ettiğinizi ifade etmek
22. Ne istediğinizi söylemek
23. Bir şeyi dört gözle beklediğinizi ifade etmek
24. İyimser olduğunuzu söylemek
25. Kötümser olduğunuzu söylemek
26. Kaygıları ya da korkuları dile getirmek
27. Bir şey gerçekleştikten sonra kişilerin duygularını ifade etmek
28. Şaşkınlığı ifade etmek
29. Bir konuda hoşnut olduğunuzu ifade etmek
30. Hoşnutsuzluğu, kızgınlığı ifade etmek
31. Rahatsızlığınızı ifade etmek
32. Düş kırıklığını söylemek
33. Heyecanlandığını ifade etmek
34. Sıkıldığınızı ifade etmek
35. Birisini sakinleştirmek
36. Hoşlandığınız şeyleri söylemek
37. Hoşlanmadıklarınızı söylemek
38. Hoşlandığınız şeyleri sormak
39. Öncelikleri sormak
40. tercihlerinizi dile getirmek
41. Bir konunun anlaşılıp anlaşılmadığını sormak
42. Bir şeyi onayladığınızı ifade etmek
43. Bir şeyi onaylamadığınızı söylemek

44. Karşılaştırmak
45. Bir şeyin önemli olmadığını söylemek
46. Birisinin fikrini sormak
47. Kendi görüşünü belirtmek
48. Bir konuda görüşünüzün olmadığını belirtmek
49. Görüş belirtmekten kaçınmak
50. Birisini görüşünü değiştirmeye çalışmak
51. Bir konuyla ilgilenip ilgilenilmediğini sormak
52. Bir konuyla ilgilendiğinizi belirtmek
53. Bir şeye ilgi duymadığınızı ifade etmek
54. Neden belirtmek
55. Aynı görüşte olup olmadığını sormak
56. Aynı görüşte olduğunu ifade etmek
57. Aynı görüşte olduğunu belirtmek
58. Kısmen aynı görüşü paylaştığını belirtmek
59. Yanlış olduğunu, başkalarının doğru olduğunu belirtmek
60. Bir uzlaşmaya vardığını ifade etmek.

C. Mekâna İlişkin İşlevler:

61. Birisi için bir şey yapmayı önermek
62. Yardım ya da öneriyi kabul etmek
63. Öneriyi reddetmek
64. Yapmanız gerekenler konusunda ne düşündüğünüzü ifade etmek
65. Yapmamanız gerekenler konusunda ne düşündüğünüzü ifade etmek
66. Bir şey yapma niyetinizi ifade etmek
67. Bir şey yapmama niyetinizi açıklamak
68. Bir şeyin yapılıp yapılmadığını sormak
69. Bir şeyin yapılabileceğini söylemek
70. Bir şeyin yapılamayacağını söylemek
71. İzin istemek
72. İzin vermek
73. İzin vermemek
74. Yapmak zorunda olmadığınızı söylemek
75. Bir şeyi yapmak zorunda olduğunuzu söylemek
76. Bir şeyi yapmaması gerektiğini söylemek

77. Birisinin bir şey yapmasını söylemek
78. Bir şeyi yapmamak durumunda olduğunuzu söylemek
79. Birisine bir şeyin nasıl yapıldığını söylemek
80. Öğüt istemek
81. Bir şeyin yapılmasını öğütlemek
82. Bir şeyin yapılmamasını öğütlemek
83. Uyarmak
84. Önermek
85. Rica etmek
86. Yüreklendirmek
87. İkna etmek
88. Şikâyet etmek
89. Tehdit etmek
90. Bir konuda istekli olduğunuzu belirtmek
91. Bir şey yapmak için istekli olduğunuzu ifade etmek
92. İstekli olmadığınızı ifade etmek
93. Bir şey yapmayı reddetmek

D. Toplumsal İşlevler:

94. Yabancı birisiyle iletişim kurmak
95. Kendisini tanıtmak
96. Birisini tanıştırmak
97. Bir tanıştırmada söylenene yanıt vermek
98. Birisinin dikkatini çekmek
99. Selamlaşmak
100. Hal hatır sormak
101. Nasıl olduğunu sormak
102. Esenlik dilemek
103. Dileklere karşılık vermek
104. Belli bir konuda esenlik dilemek
105. Bu dilekleri yanıtlamak
106. Kadeh kaldırmak
107. Davet etmek
108. Daveti benimsemek
109. Daveti reddetmek

110. Önermek
111. Öneriyi reddetmek
112. Birisine bir şey vermek
113. Teşekkür etmek
114. Teşekküre yanıt vermek
115. Kompliman yapmak
116. Kutlamak
117. Komplimana yanıt vermek
118. Üzgün olduğunuzu belirtmek
119. Özrü kabul etmek
120. Sempati duyduğunuzu söylemek
121. Birisini terk ettiğinizi söylemek
122. Öneriyi kabul etmek
123. Konuşmayı sonlandırmak
124. Allahaısmarladık demek

E. İletişimi İşler Kılmak:

125. Birisinin bir şey söylemesini rica etmek
126. Anladığınızı denetlemek
127. Anlaşılmış olup olmadığınızı denetlemek
128. Bir şeyi yeniden söylemek
129. Bir şeyi bir başka biçimde söylemek
130. Örnek vermek
131. Dinlediğinizi göstermek
132. Görüş sahibi olmak
133. Düşünmek için kendisine süre vermek
134. Konuyu değiştirmek
135. Özetlemek

Sözlerimizi çalmak
Felsefemizi çalmaktır.
Platon

5.3. İşlevsel Birimler Olarak Söz-Eylemler

Söz-eylem kuramı, dilin, tüm öteki eylemler gibi bir eylem olduğunu benimseyen ilk kuramdır. Konuşurken, yazarken, dili kullandığımız her durumda bir ya da birden çok eylemde bulunuruz. Ayrıca konuştuğumuz kişinin de bir eylemde bulunmasına neden oluruz. Bu açıdan bakıldığında tümce ile sınırlı olmalarına karşın söz-eylemler dilin işlevsel birimleridir.

5.3.1. Felsefe Boyutu

Yirminci yüzyılın başlarında felsefe, düşünce ve görüşleri doğrudan incelemeyen bir bilim olma özelliğini yitirerek, düşünce ve görüşleri dil aracılığı ile yürüten bir bilim olma kimliğine büründü. Felsefi araştırmalar yapılırken insan dilinin yeterli olup olmadığı görüşü ağırlık kazandı. Yirminci yüzyılın başlarında felsefe alanında belli başlı üç görüş öne çıktı. Bu görüşlerin tümünün ortak yanı, dil çalışmalarında ve felsefi incelemelerde dilde çözümlemenin gerekliliği konusunda odaklanmış olmalarıdır. Bu görüşlere göre felsefi sorunlar bir bakıma dilsel sorunlardır. Bu nedenle dilde çözümlenmesi, dilin işlevine ilişkin olması gerekir görüşü güncelleşti bir bakıma. Bu akımlar şunlardır:

Mantıksal Yalın Önermecilik (Logical Atomism)

Bu görüşün savunucularının başında Russel ve Wittgenstein gelir. Dilin yalın önermelere indirgenmesini önceleyen görüştür. Dildeki tüm önermelerin hep özne-yüklem bileşenlerinden oluştuğunu ileri süren bu görüşe göre, özne nesneleri, yüklem ise onların kimi özelliklerini belirtir. Evrendeki tüm olgular atomlarla (özne-yüklem) betimlenebilir.

Mantıksal Deneycilik/Olguculuk (Logical Positivim/Empricisim)

Bu görüşü savunanların başını Carnap, Ayer, Wittgenstein çeker. Bu görüşe göre felsefe bir kuram olmaktan çok bir eylemdir. Felsefe yalnızca tümcelerin/saptamaların anlamına açıklık getirir. Doğru ya da yanlış türünden savlar ileri sürmez. Dildeki her saptama, ya çözümleyici ya da bireşimsel-

dir. Çözümleyici olanlar tanımları gereğince doğrudurlar. Bireşimsel olanların doğruluklarının araştırılması gerekir.

Gündelik Dil Felsefesi/Dil Kullanım Felsefesi (Ordinary Language Phlisophy)

Bu görüşün savunucuları ve mimarları İngiliz dilbilimci ve düşünür Austin ile Searle'dür. 1930'lu yıllarda Mantıksal Yalın Önermeciliği terk eden Wittgenstein, felsefi konuşmaların çoğununun gündelik dilin yanlış kullanılmasından ileri geldiğini vurguladı. Öyleyse felsefenin işlevi terimlerin anlamı ve onların nasıl kullanıldıklarına bakılarak belirlenmelidir. Wittgenstein'e göre sözün belli bir eylem biçimi olduğu, bütün öteki eylemler gibi bu eylemin de ancak kullanıldığı bağlam içinde gerçek anlamını sürdürebileceği görüşünden esinlenen İngiliz düşünürü ve dilbilimcisi J. L. Austin'in ölümünden sonra yayımlanmış *How to Do Things with Words* adlı yapıtında, konuşurken üç eylem sergilediğimizi ileri sürer. Dilin işlevsel kullanımını doğrudan konu alan, adına söz-eylemler ya da söz eylem-kuramı denilen bu görüş daha sonra Austin'in öğrencisi olan John Searle tarafından daha da geliştirilmiştir. Austin'e göre bir tümce ancak taşıyıcısı olduğu bir davranış bağlamının, bir söz-eylemin dile gelişidir.

Felsefi sorunların çoğunluğu gündelik dil kullanımından kaynaklanmaktadır. Felsefenin görevi anlamlı dilsel birimlerin hangi bağlamlarda nasıl kullanıldıklarını irdelemektir. Söz-eylemler de bu son görüşün uzantılarıdır bir bakıma. Adı geçen bu kuram dilin işlevsel kullanımını inceler. Söz-eylem kuramı, sözü söyleyen ile onu dinleyenin dünya görüşlerinin kesiştikleri noktadır iletişim açısından.

Tüm insanların en temel gereksinimi anlamak ve anlaşılmaktır. İnsanları anlamanın en iyi yolu onları dinlemektir.

Ralph Nichols

5.3.2. **Temel Söz-Eylemler**

Austin adı geçen yapıtında saptamaları (düz tümceleri) incelerken, dildeki sözcelerin özel bir biçimde sınıflandırılmaları gerektiğini söyler. Saptama, bir durumu, eylemi, düşünceyi ya da inancı betimleyen sözcedir.

- Dilde hiçbir şey betimlemeyen tümceler doğru ya da yanlış olarak nitelenemezler.

- Bir sözceyi dile getirmek, kısmen ya da tümüyle bir eylemi gerçekleştirmek demektir.

Austin'e göre ağızdan her sözün ya da sözcenin sözle söylenmeyen bir bileşeni bulunmaktadır. Örneğin, bir evlilik töreninde, gelin adayı *"Evet kabul ediyorum"* sözcesini, evlilik kurumunu betimleyen bir söz olmaktan çok, evlilik kurumunu ve onun yükümlülüklerini vurgulayan bir sözce olarak kullanılır. Bu nedenle Austin yapılan bir eylemin sözel bileşeni olan, öznesi birinci tekil kişi, eylemin zamanı şimdiki zaman, kipi bildirme kipi olan sözceleri gerçekleştirici (performative) tümceler olarak adlandırır. Bunlara *sözedimi* de diyebiliriz. Sözedimi, belli bir göndericinin belli bir durumda söz ya da sözce üretmesidir. Bunların dışında kalan tüm öteki tümceleri *betimleyici* (constative) tümceler olarak adlandırır. Betimleyici tümce, bir oluşu, edimi, durumu yalnızca betimlemekle yetinen tümceleri, eylemleri belirtmek için kullanılır. Örneğin, "Yağmur yağıyor" tümcesi betimleyici bir tümcedir. Bunların dışında Austin'in kullandığı bir başka kavram da *edimsel tümce* kavramıdır. Ona göre edimsel tümce, bir sözceyi söylemek, bir eylemde bulunmak, ya da bir edimi yerine getirmek biçiminde olur. Örneğin, "Toplantıyı açıyorum" diyen bir başkan bu sözü söylediği sırada, sözün belirttiği eylemi de gerçekleştirir. Bir başka deyişle *edimsel tümce* göndericinin sözüyle, sözün içerdiği eylemin aynı anda gerçekleşmesi durumunda oluşturulan sözceyi, kullanılan eylemi nitelendirmek için kullandığı tümcedir. Böylece Austin, daha genel anlamda, edimselliği, çağdaş

felsefenin varsayımlarını sorgulayarak bir şey söylemek, en yalın biçimiyle bir şeyi belirtmek anlamında kullanılır.

Bir tümceyi edimsel kılan o tümcenin eylemidir. Daha önce de değinildiği gibi Austin, dildeki tüm çözümlemeleri, daha doğrusu eylemleri edimsel ve betimleyici olmak üzere iki öbekte toplar. Austin'e göre, edimsel eylem bir sözcenin üretim sürecinde belirlenebilen ve kendisini betimleyen eylemdir. Bu tür bir eylemi içeren tümceye de edimsel tümce denir. Austin'e göre edimsel tümcenin öznesinin birinci tekil kişi olması, eyleminin çatısının etken olması, eylemin zamanının şimdiki zaman ve kipinin bildirme kipi olması, bir edimsel eylemin temel özellikleridir.

Örnek: *Bunu yapacağıma söz veriyorum.*

Her dilde belli sayıda edimsel eylemin bulunduğu varsayılmaktadır. Örneğin İngilizce'de 3.000 dolayında edimsel eylemin varlığı tahmin edilmektedir.

Yine, Austin'e göre bir tümce ancak taşıyıcısı olduğu bir davranış bağlamının, bir söz-eylemin dile gelişidir. Bir bakıma gönderici ile alıcının dünya görüşlerinin örtüştüğü alandır iletişim açısından söz-eylem. Kuşkusuz, söz ya da metin tek başına yalın bir eylem olarak görülmez. Ayrıca sözcelerin art arda sıralanmış olmaları da bir edim (eylem) zinciri olarak görülmez. Sözceler ancak kendi dilsel bağlamları içinde tek tek edimlerin üzerinde bir eylem olarak görülebilirler. Buna bağlı olarak bir sözce ancak kişilerarası bir etkileşimin oluşabilmesi için paylaşılan dünya görüşü, töreler, gelenekler, alışkanlıklar, değerler dizgesi, kısacası toplumsal uzlaşımlar açısından bir eylemdir. Austin'e göre bir sözce dile getirdiği eylem bileşeni ile anlam kazanır. Bir sözcenin anlamı, o sözcenin hangi durumda ne türden bir davranış bağlamında kullanıldığına bağlıdır. Bir sözcenin sözel ve eylemsel bileşenleri ile bütünlenebilmesi için ilişkili olduğu kullanım bağlamının, hangi koşullarda, nerede, nasıl, kime, ne amaçla söylendiğinin bilinmesi gerekir.

5.3.2.1. **Salt Dilsel Yön** (Söz)

Salt dilsel yön, söz-eylemin fiziksel özelliğine ilişkindir. Dildışı olgulardan soyutlanmış sözdür denebilir bu yönüne söz-eylemin. Dilsel birimlerin belirlenebilir anlamları ve göndergeleri bulunmaktadır. Söylenen bir sözce-

nin düz anlamıdır bu yön. Bir sözcenin temel yazınsal anlamı, kapsadığı belli sözcükler ve dilsel yapılar tarafından taşınır. Sözü edilen anlam, dil içi dizgenin biçimsel kuralları ile sınırlıdır. İletisi bu biçimsel veriler yardımı ile alıcı tarafından belirlenebilir olan eylem, söz-eylem kuramının salt dilsel olan yönünü oluşturur. Austin, salt dilsel yön ile edimsel tümceler arasında ayrım yapar. O, edimsel tümcelerdeki dilsel yönü bu tümcelerde aynı anda oluşan üç türlü edim olarak tanımlar:

Sesçil edim (phonetic act):

Belli sözcük ve seslerden oluşan sözce.

İlişki edimi (phatic act):

Belli sözcük ve seslerin dildeki kimi dilbilgisi kurallarına göre oluşan dilsel biçimleridir. Dilbilgisi kurallarına uyularak söylenilen sözceler ilişki edimidirler.

Söz-anlamlı edim (rhetic act):

Belli anlamlar taşıyan sözcüklerin üretilmesi eylemine verilen addır. Belli anlamlar taşıyan sözcükler dilde halihazırda var olan başka sözcük ve sesletim kuralları ile üretilirler. Bu ses ve sözcüklerin belli işlevleri vardır kuşkusuz. Bu nedenle göstergebilim açısından gösteren ile gösterilenin tümü o sözcüğün yüklendiği ya da kendisine yüklenilen anlama yani işleve eşittir. Bir madalyonun iki yüzü gibidir gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki.

5.3.2.2. **Edimsel Yön** (Söz)

Edimsel yön söz-eylemlerde gönderici ile alıcı arasındaki ilişkiyi belirleyen bir olgu niteliğine bürünen sözdür. İkili, yüz yüze seslenmelerde alıcı üzerinde belli bir etkide bulunmak için göndericinin söze dökülmüş niyetidir bu. Bu sözceler bir niyeti dile getirmek için belli bağlamlarda söylenirler. Örneğin, " *Sizi karı koca ilan ediyorum*" diyen evlendirme memuru bu sözü söylerken bir eylemde bulunur, bu söze bir eylem eşlik eder bir başka deyişle. Bu söz evlilik kurumunu, tören kurallarını bilenler için bir eylemdir. Evlendirme memuru bu sözü söylerken evlenen çiftlere evlilik kurumunu ve onun sorumluluklarını anımsatarak çiftler üzerinde bir etki yaratmak

ister dolaylı olarak. Başka bir deyişle, evlendirme memurunun niyeti ona evet diyen kişilerin tüm bu sayılanları bildiklerini ve bir eylemede bulunmalarını yani bir tepki göstermelerini içermektedir. "*Sanığı suçlu buluyorum.*" diyen savcı için de bu tümceyi söylemesi durumunda aynı şeyler söz konusudur. Söz-eylem kuramının bu yönü dile getirilirken tümcenin edimsel olması için öznesinin birinci tekil kişi, eyleminin şimdiki zaman kipinde olması gerekir Austin'e göre.

Söz-eylem kuramının salt dilsel ve edimsel yönleri kimi sözcelerin belli koşullarda ve belli amaçlar için söylenmiş olmaları gerekir. Edimsel yön gönderici ya da yazar kaynaklıdır, çünkü sözü söyleyenin niyetidir bir bakıma. Bu sözler kullanıldıkları dilin kurallarına göre değişik biçimlerde yapılanarak, soru sormak, söz vermek, buyurmak, ileri sürmek, tehdit etmek, rica etmek gibi sözün ilişiğindeki eylemi oluştururlar. Bu eylemlerin tümü de dilin değişik işlevlerini terine getirirler. Her söz-eylem dilin belli bir işlevine ilişkindir.

5.3.2.3. **Etkisel Yön** (Söz)

Göndericin alıcı, yazarın okur üzerinde dolaylı biçimde bir etki yapmasını sağlayan sözdür. Etkisel eylem karşılıklı, yüz yüze seslenmelerde söz-eylem kuramının alıcıyı daha çok ilgilendiren boyutudur. Göndericinin söz ile alıcı üzerinde, yazarın metin ile okur üzerinde etki yapacağı, buna bağlı olarak alıcının ya da okurun bir eylemde bulunacağı varsayılan durumdur. Kullanılan sözcelerin alıcı üzerinde etki yapması için göndericinin belli bir amacının olması gerekir. Daha önce verilen örnekte olduğu gibi, evlendirme memuruna "*Evet*" diyen kişi, kullanılan dili, evlilik kurumunu, töreleri bilen birisi için bu "*evet*" sözcüğünün ötesinde bir eylemi, en azından "*Evet, bu adamla ya da bu bayanla evlenmeyi kabul ediyorum.*" anlamıyla, bunun kişisel, toplumsal sonuçlarını bildirmiş olur. Alıcı üzerinde inandırma, caydırma, korkutma, şaşırtma, ayartma gibi etkilerde bulunmak amacıyla söylenen sözler, söz-eylem kuramının etkisel yönünü oluşturur. Austin, edimsellerin sonsuz oluşabilmeleri için kimi "zorunlu" koşullar öne sürer.

- Edimsellerin sonsuz bir biçimde oluşabilmeleri için, bir dilsel toplulukta uzlaşım sürecinin bulunması gerekir. Bu süreç, belli sözcüklerin belli kişilerce belli zamanlarda söylenmiş olduklarını içermelidir.

- Bir dilsel toplulukta bulunması gerekli uzlaşım süreci, iletişimde yer alan tüm kişilerce hem doğru hem de tam olarak yerine getirilmelidir.

- Alıcı ya da okur üzerinde söz ile belli bir etki yapabilmek için koşulların uygun olması ve gönderici ile alıcı arasında kimi ortak yaşantısallıkların olması gerekir.

Austin *betimleyici* (constative), söze bir eylemin eşlik ettiği sözceler ile edimselleri birbirinden ayırt eder. Betimleyici sözce için şu örnek verilebilir:

Üniversitede normal koşullarda dört yıl okunur.

Edimsel için de şu örnek verilebilir:

Seni on yıl hapse mahkûm ediyorum.

İletişim açısından bu söz söylenmeden sanığın mahkûmiyeti gerçekleştirilmiş olamaz.

Austin, böylece edimsel eylem (performative verb) kavramıyla, söz-eylem kuramı için bir algılama yöntemi önermiş olur. Çünkü ikisinin arasında bir şey söylemenin ötesinde bir şey yapmak gibi bir ayrım bulunmaktadır. Austin'e göre söz-eylem kuramı, bir metnin içerdiği dilsel biçimleri, söz kullanım bağlamında kavramamızı sağlar. Söz-eylem kuramının edimsel olan yönü, iletişimde bir sözcenin somut olarak anlam açısından tüketilmesiyle işin bitmeyeceğini, tersine, alıcının ya da okurun sözcüklerle söylenmiş olanı kullanım bağlamından çıkarması zorunluluğunu gösterir.

Austin, betimleyici ve edimsel ayrımını yaptıktan sonra söze yüklenen eylem türlerini şu biçimde sıralar:

Karar bildiren eylem türleri (verdictives)

- *Sanığı on yıl hapse mahkûm ediyorum.*
- *Şimdiye kadar olan hizmetlerinizden dolayı size teşekkür ederiz.*

Yaptırım gücü bulunan eylem türleri (exercitives)

Vergilerinizi zamanında ödeyin.
Derse zamanında girmelisiniz.

Yükümlülük bildiren eylem türler (commissives)

Çocukların eğitiminden anne ve baba birlikte sorumludurlar.
Devlet vatandaşlarının can güvenliğini sağlamakla yükümlüdür.

Davranış bildiren eylem türleri (behavitives)
O hep geç kalır.
Çok güzel konuşuyor.

Açıklayıcı niteliği bulunan eylem türleri (expositives)
Dışarıda ısı on derecenin altında.
Mağazamızda yerli malı ürünler satılır.

5.3.3. Söz-Eylem Kuramında Uygunluk Koşulları

John Searle, söz-eylem kuramını daha da geliştirerek ona daha dizgesel bir boyut kazandırdı. Searle, görüşlerini tümüyle hocası Austin'in dil incelemelerine ve salt dilsel eylemin, sözcenin temelini oluşturduğu genel görüşüne dayandırır. Searle, Austin'in salt *dilsel edim* ile *edimsel edim* arasındaki ayrımını benimsememesine karşın, "söz-eylemleri" en azından üç eylemden oluşan, aynı anda yerine getirilen ancak kimi nitelik belirleyici ölçülerle birbirinden ayrılan bir dizge olarak görür. Austin, *How to Do Things with Words* adlı yapıtında edimsel edim kavramını özellikle vurgular. *"Ben Austin'in salt dilsel ile edimsel eylemler arasındaki ayrımını benimsiyorum"* (Searle,1969: 29). Searle, söz-eylemleri birbirinden ayıran kimi nitelik belirleyici ölçüleri şöyle sıralar:

- Sözce edimleri : Sözcükleri söyleme eylemi
- Önerme edimleri : Bir şeye gönderme yapan edimler.
- Edimsel edimler : Bir durumu saptamak, soru sormak, buyruk vermek gibi edimler. (Searle, 1969:29)

Searle de, bir eylemin bütünlenebilmesi için tüm söz-eylemleri "uygunluk koşulları"na göre sınıflandırır. Uygunluk koşulları, söz-eylemlerin yeterli ve başarılı bir biçimde bütünlenmesi için gerekli olan koşullardır. Bu koşullar daha çok edimsel yön için gereklidir. Söz-eylem kuramının özünü edimsel yön, yani sözü söyleyenin ya da yazarın, dinleyen ya da okur üzerinde belli bir etki yaratmak amacı ile üretilen metin oluşturur. Örneğin, bir briç oyu-

nunda, bir oyuncunun *sürkontur* diyebilmesi için, karşı taraftaki oyunculardan birisinin daha önce *kontur* demiş olması gerekir.

Bu kuramın özü olan edimsel yön, belli koşullarda, belli niyetler ile sözcükleri seslendirmeye ilişkindir. Dilbilimsel araştırmalar, son zamanlarda, edimsel yön ve bu yönün, tümcenin sözdizimi üzerindeki etkisi konusunda yoğunlaşır. Bir metni, yazılı ya da sözlü bir dil parçası olarak benimsediğimiz için, bu çalışmada incelenen metinler ve tümceler edimsel eylem kavramı çerçevesinde olacaktır. Yani, belli bağlamlarda hangi dilsel birimlerin kullanılmasının uygun olacağına ilişkindir. Searle, ayrıca Austin'in bir başka kavramı olan etkisel yönü de kullanmaktadır. *Etkisel yön,* söylenen sözün, yazılmış metnin, onu dinleyen ya da okuyan kişilerin eylemleri, tepkileri, düşünceleri, dünya görüşleri ya da inançları üzerinde yapmış olduğu etkidir.

Searle, iki türlü kuraldan söz eder; *düzenleyici (regulative) kurallar*, var olan davranış biçimlerini yönlendiren, düzene sokan kurallardır. Örneğin, yemek yeme alışkanlıkları ve kuralları bu tür kurallardandır. *Yapılandırıcı (constitutive) kurallar* ise yeni davranış biçimlerini tanımlayan kurallardır. Örneğin, satranç oyunundaki kurallar, briç oyunundaki kurallar bu tür kurallardır. Searle bu durumu şöyle açıklar; "*Yapılandırıcı kurallar, bir davranışın ana biçimlerini ve ...X'in, C bağlamında Y'nin yerine geçtiğini belirleyen kurallardır*". (Searle, 1969, : 44). Ayrıca Searle bu kurallara ilişkin inancını da şöyle açıklar; *Bir dilin anlambilimsel yapısı, yapılandırıcı kuralların temelini oluşturan bir dizi kuralın, uzlaşımsal algılanması biçimindedir, Söz-eylemler, özellikle, bu yapılandırıcı kurallar dizisine bağlı olarak söylenen anlatımlarca gerçekleştirilirler*", (Searle, 1969, :35). Bu durumda düzenleyici kurallar, dilin şimdiki özelliklerini betimleyen kurallardır. Öte yandan yapılandırıcı kurallar ise, belli bir ekinsel bağlam içinde üretilmiş bir öykü, düz yazı, ya da bir şiir okunduğunda bu değişik yazın türleri arasındaki temel ayrımın kavranılmasına olanak sağlayan kurallardır. Searle'ün bu kuralların ayrımı konusundaki açıklamasından düzenleyici kural kavramının yeterince açık olmadığı anlaşılmaktadır. Oysa iletişimin uzlaşımları ya da koşulları olarak yapılandırıcı kural kavramı daha uygun görünür.

Searle, söz-eylemleri gerçekleştirme koşullarını, yapılandırıcı kurallar dizgesine ve bu kuralları da belli bir dilin uzlaşımlarına dayandırır. O, kuramsal olguları şöyle tanımlar: "*Kuramsal olgular yapılandırıcı kuralların dizgesi olan kimi insani kurumların varlıklarını önvarsayarlar*", (Searle, 1968:35). Bu düzen-

leyici kurallar arasında rica etmek edimi için edimsel yönün koşullarını sıralar. Ona göre aşağıdaki sözcelerden herhangi biri söylenerek konuştuğumuz kişiden kapıyı kapatmasını isteyebiliriz:

- *Lütfen kapıyı kapatınız!*
- *Kapıyı kapatır mısınız?*
- *Kapıyı kapatabilir misiniz?*
- *Kapıyı kapatır mıydınız?*
- *Kapıyı kapat!*
- *Kapat şu kapıyı!*
- *O kapı neden hâlâ açık?*
- *Kapısız yerden mi geldin?*
- *Kapıyı kapatmanızda bir sakınca var mı?*
- *Rica etsem kapıyı kapatır mısınız?*
- *Zahmet olmazsa kapıyı kapatır mısınız?*
- *Kapı kapanabilir mi acaba?*
- *Kapı!*

Bu tümceler değişik bağlamlarda değişik kişilere söylenebilen kimi örneklerdir aynı eylemi (edimi) yerine getirmek için. Bağlamı belirleyen en önemli bileşen, gönderici ile alıcı arasındaki toplumsal konum, hak ve ödevlerdir.

5.3.3.1. **Edimlerin Sınıflandırılması**

Searle, bir dilde olası söz-eylemleri daha önce de değinilen uygunluk koşullarına göre şu biçimde sınıflandırır:

İşlevsel Edimler: Göndericinin gelecek zaman dilimi içinde bir eylemde bulunmasını sağlayan edimlere verilen addır.
Örnek: *Kavgayı kesmezseniz sizi cezalandıracağım.*

Uygulayımsal Edimler: Bir eyleme eşlik eden edimler. Söz (eylem) kendisi ile birlikte sorumluluğu da getirir.

Örnek:

- *Sizi karı-koca ilan ediyorum.*

Buyruksal edimler: İletişim ortamında ya da karşılıklı konuşmalarda karşıdaki kişinin bir eylemde bulunmasını sağlamak için söylenen söz.

Örnek:

- *Lütfen oturunuz.*

Anlatımsal edimler: Yine karşılıklı konuşmalarda karşımızdaki bireyin bir eylemde bulunmasını amaçlayan, yalnızca bir konuda görüş belirtmek için söylenen söz.

Örnek:

- *Yemek çok lezzetliydi.*

Betimleyici edimler: Nesneleri betimlemek için söylenen sözlerdir.

Örnek:

- *Bu bir Türk arabasıdır.*

Söz-eylem kuramı, sözü söyleyen ile onu dinleyenin ilişkileri açısından bir sözcenin sözdizimi ve anlam bileşenini göz önünde bulunduran ilk dilbilimsel model olarak görünüyor. Ne var ki, bu kuram, bir iletişim modeline getirdiği olanakların yanında iletişim olgusuna kimi sınırlamaları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan hemen ilk akla geleni, gönderici ile alıcının, okur ile yazarın ikili ilişkisiyle dilde yanlış yorumlamaları ve eğretileme gibi oluşumları gerektiği gibi açıklayamamaktadır. Bu kuramın eleştirisine ileriki bölümlerde dönülecektir.

5.3.3.2. **Yeterlilik Koşulları**

Searle'e göre bir söz-eylemin gerçekleşebilmesi için gerekli koşullar şunlardır:

Normal girdi ve çıktı koşulları: Bu yalın bir iletişim modelinin oluşum sürecidir. Bu koşullar iletişim modelinin bütünlenebilmesi için onu oluşturan bileşenlerin tümünü ve onların işlevlerini içerir.

Önermesel içerik: Gelecek bir zaman diliminde alıcının ya da okuyucunun yapabileceği işleri içerir.

Hazırlık koşulları: Bu koşullar şöyle sıralanabilir. Birincisi, alıcı bir eylemede bulunabilir, çünkü gönderici alıcının bu eylemi gerçekleştirebileceğine inanır bir bakıma. İkincisi, alıcının bu eylemi kendi isteği doğrultusunda, olayların normal akışı içinde yapacağı konusunda ne göndericinin ne de alıcının görüşleri nettir.

İçtenlik koşulu: Gönderici, alıcının belli bir eylemde bulunmasını ister.

Zorunluluk koşulu: Alıcının bir eylemde bulunması gerektiğini açıklayan koşuldur. Başka bir deyişle alıcının bir eylemde bulunmasını sağlama çabasıdır. (Searle, 1969, : 29)

5.3.4. **Söz-Eylem Kuramına Eleştirel Bir Yaklaşım**

Söz-eylem kuramı, birer söz-eylem birimi olan, Türkçe'de *sen/siz*, adılların kullanımları açısından ele alınıp incelendiğinde örneğin, özellikle Searle'ün daha önce değinilen çözümlerine ilişkin kimi sorunların bulunduğu gözlemlenebilir kolaylıkla. Söz-eylem kuramını Türkçe'de *sen/siz* söz-eylem birimleri olarak seçmek hem pratik hem de kuramın daha iyi anlaşılması açısından yeğlenmektedir. Türkçe'de ikinci tekil kişi adılı ile yine saygı bildiren ikinci tekil kişi adılları olarak alınmalıdırlar bunlar. Böyle bakıldığında şu tür sorunlarla karşılaşmak olasıdır:

5.3.4.1. **Uygunluk Koşulu Kullanımı**

Searle'ün öne sürdüğü uygunluk koşulu (felicity condition) açısından söz-eylem kuramının rica etmek edimini salık vermek, davet etmek, önermek ve sunmak gibi edimlerden ayırt etmek zordur. Çünkü yapılacak eylem ve eylemin gönderici ile alıcı üzerindeki etkisine ilişkin bir kural belirlenmemiştir.

Örneğin;

- *Bir uyku hapı alır mıydınız?* (Searle, 1969:48)

türünden bir tümce alıcı lehine yorumlandığında salık vermek anlamına gelir, öte yandan göndericinin lehine yorumlandığında, rica etmek anlamına gelir. Bu durumda gönderici, alıcının uyumasını ister, böylece sonuçta kendisi de uyuyabilir.

Ayrıca rica etmek edimi ile önermek edimi arasındaki sınırlar çok iyi belirlenmemiştir. Ervin Tripp'in de vurguladığı gibi, "Yardım edebilir miyim?" tümcesinde olduğu gibi, mutfakta çalışmakta olan annesine bir çocuk bunu söylediğinde, izin almak için bir rica olarak yorumlanabilir. Oysa aynı tümce bir yetişkin tarafından söylendiği zaman yardım amacıyla söylenmiş bir öneri olarak yorumlanabilir.

Searle'ün düzenlemesine ilişkin daha bir yığın sorun bulunmaktadır. Örneğin, Searle'ün ileri sürdüğü kurallar göz önünde bulundurulduğunda, "Bir içki daha alınız." gibi çok açık önerileri, tüm koşullara uydukları için rica edimleri olarak sınıflandırabiliriz.

Searle'ün saptamış olduğu koşullar çerçevesinde buyruk olan edimleri ayırmak zordur. Searle'e göre ayrım, ancak bir buyrukta bulunmak durumunda, gönderici alıcı üzerinde buyurgan bir konumda ise gerçekleşir. Örneğin, *" eğer bir subay bir erin odayı temizlemesini istiyorsa, bu istek subay ile erin toplumsal kurallar çerçevesinde rol ilişkilerinden dolayı her durumda bir buyruktur."* (Leech,1983:337). Öte yandan bir büro şefi aynı büroda çalışan sekretere kişisel buyrukta bulunmaktan çok ya ricada bulunur ya da bulunmayı yeğler. Onların toplumsal konumları ve toplum içindeki rol ilişkileri bunu gerektirir. Oysa şefin toplumsal konumu sekreterin toplumsal konumundan daha üstündür.

Bir başka sorun da öğüt vermek ile rica etmek edimleri arasındaki ayrımdan kaynaklanır. Birisine öğüt vermek, o kişinin mutlaka bir eylemde bulunmasını gerektirmez. "Öğüt vermek, öğüt verilen kişi için neyin en iyi olduğunu belirtmektir". Buradan şu sonucu çıkartmak olasıdır: Searle'e göre öğüt vermek durumunda, alıcı, kendi isteğine bağlı olarak verilen öğüdü ya benimser ya da hiç oralı olmaz. Oysa rica etmek durumunda, alıcı bir eylemde bulunmak durumundadır.

Özet olarak Searle'ün söz-eylemleri sınıflandırmasından kaynaklanan asıl sorun bu tür öbeklemelerin, söz-eylemlerin edimsel gücünü ve değişken doğasını göstermediği anlamına gelir. Aslında, Searle de bu durumun ayırdındadır. Çünkü daha sonra yaptığı çalışmalarda sözü edilen temel edimsel ayrımı uygulayımsal, buyruksal, anlatımsal, betimsel ve işlevsel biçiminde saptar. Ne var ki, aynı temel sınıflandırma içinde yer alan, o andaki bağlama ilişkin söz-eylemler arasındaki ayrım kesin bir biçimde açık ve anlaşılır değildir.

5.3.4.2. **Rica Etmek Edimi**

Searle'ün rica etmek edimi konusundaki yorumu açık değildir. Rica edimine karşı alıcının bir eylemde bulunması için yetkin olup olmaması gerekli bir koşul sayılmamaktadır. Bu durum alıcı ile gönderici arasındaki zorunlu ilişkilerin, hakların ve ödevlerin algılanmasının da rica edimlerini yorumlamada önemli rol oynadığını belirginleştirir. Örneğin, bir lokantada müşteriler normal konulurda siparişlerini garsona verirler, bu da bir tür buyruktur. Oysa toplumsal konumu bakımından lokantanın sahibine ya da işleticisine vermezler yemek siparişlerini, çünkü toplumsal uzlaşımlar açısından bu bir zorunluluk değildir. Buna ilişkin şu örneği de verebiliriz: Sokakta ilk kez karşılaştığımız birisinden doğal olarak bize yardım etmesini, yol sormanın dışında bir istekte bulunamayız. Örneğin, sokakta karşılaştığımız ve daha önce hiç bir iletişimimizin olmadığı, o kişinin arabadan çok iyi anladığını biliyor olsak bile ondan yolda kalan arabamıza bakmasını istememiz çok güç olur normal koşullarda. Çünkü hakların, zorunlu ilişkilerin ve ödevlerin karşılıklı algılanışları böyle davranmamıza izin vermez.

5.3.4.3. **Gönderici Kaynaklı Edim**

Searle'ün rica etmek edimine ilişkin ileri sürdüğü koşullar gönderici kaynaklıdır. Searle'e göre, alıcı bir eylemde bulunmaya yetkilidir anlamına gelen hazırlık koşulu, aslında göndericinin, alıcının bir eylemi gerçekleştirmesini sağlama girişimi olan (gönderici açısından) zorunlu koşulların tümü, göndericinin varsayımı, inancı ve niyeti ile ilgilidir.

Franck, söz-eylem kuramı konusundaki aynı görüşü şu biçimde özetler : " Söz-eylem kuramı, sorunun yorumuyla ilgilenmez, söz-eylem kuramı, söz-eylemlerin belirlenmesini, aslında göndericinin niyetine bağlar" (Franck, 1981:231).

Gelecek zaman diliminde bir eylem alıcı tarafından gerçekleştirileceğine göre, alıcının göndericinin niyetini, inancını, alıcı ile gönderici arasındaki hak ve ödev ilişkilerini algılaması da aynı oranda önemlidir. Alıcı, göndericinin isteklerine uymak zorunda olmadığını düşünebilir.

Labov ve Fanshel'in rica konusundaki kurallarını Searle'ün kurallarınyla karşılaştırmakta yarar var kanımca. Eğer A kişisi, B kişisine belli bir zaman içinde bir eylemi gerçekleştirmesini emrederse ve B kişisi, A kişisi ile aynı düşünceyi paylaştığını bilirse :

- Kendisinden istenilen eylemi bir amaç doğrultusunda yapmalıdır.
- B adlı kişi rica olmayan durumda bir eylemde bulunamaz.
- Bu kural yalnızca rica biçimindeki buyrukları kapsar.
- B adlı kişi sözü edilen eylemi yapmaya yetkilidir.
- B adlı kişinin bu eylemi gerçekleştirmesi için ya bir zorunluluk vardır, ya da o eylemi gerçekleştirmeye kendisi isteklidir.
- A adlı kişinin, B adlı kişiye bu eylemi yapmasını söylemeye hakkı vardır.

Bu kurallar incelendiğinde, Searle tarafından ileri sürülen, daha önce değinilen ve bu bölümde tartışılacak olan iki önemli sorun bulunmaktadır.

5.3.4.4. **Rica Edimlerinin Sınıflandırılması**

Searle'ün dolaylı rica konusundaki görüşünden kaynaklanan sorunlara gelmezden önce doğal bir dilde ricada bulunmak biçimlerini özetlemekte yarar var kanımca.

Dolaysız rica biçimleri gerçekten buyruk tümceleri olup kimi söylem biçimlerinde "lütfen" sözcüğü ya da "zahmet olmazsa" söz öbeği ile birlikte kullanılır genellikle.

" *Şu kitabı verir misiniz lütfen*" türünden bir tümce ile gönderici soru sorarak emir verir. Tümceye sözdizimi açısından bakıldığında, bu bir rica olarak alınabilir.

- *Şu tuzu verebilir misiniz?*

- *Şu tuzu verebilir miydiniz acaba?*

türündeki tümceler soru biçiminde olan dolaylı ricalardır. Bir de şu tür tümcelere göz atalım:

- *Acaba zahmet olmazsa, şu tuzu verir miydiniz?*

- *Şu tuzu vermenizi istiyorum.*

türünden rica içerikli söylemler sözdizimi açısından düz tümce yapısı biçimindedirler. Doğal dillerde yani insan dillerinde, dolaylı rica biçimlerinin, dolaysız rica biçimlerinden sayıca daha çok oldukları bir gerçektir dil kullanımına bakıldığında. Değişik sözdizimi biçimindeki tüm dolaylı rica biçimlerinin ortak yanı, alıcı tarafından sergilenecek eylemlerin adını koymamaları o özelliğini taşımamalarıdır.
Rica biçimleri dilsel açıdan incelendiklerinde aşağıdaki saptamalar elde edilebilir:

- Tüm ricaların özünde izin istemek yatar.

Telefonunuzu kullanabilir miyim?

Bu durumda eylemi gerçekleştirecek kişi alıcı değil, göndericidir.

- Tüm ricalarda amaçlanan şey, alıcıdan bir eylemde bulunmasını beklemektir.

On milyon lira bozabilir misiniz?

Alıcının yalnızca on milyon lira bozmasını amaçlayan bir rica edimidir.

Başka kahve var mı?

Alıcının bir kahve daha getirmesini amaçlayan soru biçimindeki dolaylı bir rica biçimidir.

Searle'ün saptamış olduğu kurallar bu tür rica biçimlerini içermemektedir; çünkü onun kuralları, "alıcının gelecek zaman dilimi içinde gerçekleştireceği" eylemleri sözcüklerle sınırlandırmaktadır. Bu sözceler de alıcı tarafından sergilenecek eylemi açık bir biçimde belirler.

Yemek hazır.

Böyle bir sözce açık bir biçimde alıcı ya da alıcıların masaya gelmelerini belirten bir rica biçimidir. Oysa bu sözce Searle'ün tanımıyla bir rica değildir, çünkü önermesel içeriğinde alıcının gelecek bir sürede bir eylemde bulunmasını içermiyor. Sonuçta sık sık kullanılan bir eylemi amaçlayan ricalar ile izin istemek için kullanılan rica sözceleri uygunluk koşulu açısından göz önünde bulundurulmamaktadır.

Searle'ün savunduğu görüşe göre rica etmek durumunda, bağlamın rolü en aza indirgenmiştir. Searle'e göre, daha önce değinildiği gibi, kendi kurallarında da belirttiği gibi, bağlamın tek görünümü göndericinin niyeti, bilgisi, inancı ve varsayımlarından oluşmaktadır. Bu durum, sözcüklere belli iletisel değerlerin yüklenmesi için aşağıdaki noktalara gönderme yapmaya zorunlu kılmaktadır.

Toplumsal Etmenler: Gönderici ile alıcının göreceli hak, anlayış ve sorumlulukları, gönderici ile alıcı arasındaki toplumsal uzaklık/yakınlığı belirtirler.

Örnek:

Yardım edebilir miyim?

Bu tümce bir yandan izin istemek için bir rica edimi olduğu gibi, öte yandan gönderici ile alıcının rol ilişkilerine bağlı olarak, yardım etmek için bir öneri anlamını da beraberinde taşımaktadır.

Daha başka çay ister misiniz?

Tümcesindeki ileti ise çoğunlukla rica biçiminde anlaşılmaktadır.

Çöp sepetini şuraya koydurabilir miyiz?

Tümcesinde ise gönderici ile alıcı arasındaki güç ve toplumsal konum vurgulanmaktadır. Kimin çöp sepetini yerinden başka yere koyduracağı, gönderci ile alıcı arasındaki toplumsal konuma bağlıdır.

Durumsal Bağlam: Yorumlama süreci hem alıcıya hem de göndericiye sıkı sıkıya bağladır.

- Müdür : *Burası çok soğuk.*

- Sekreter: *Pencereyi kapatayım mı efendim?*

Bu durumda müdür, sekreterinden ne istediğini açıkça belirtmemektedir. Bu, o andaki durumun gönderici ile alıcının ortak bilgisine, rol ilişkilerine, toplumsal konumlarına, uzlaşım alanlarına bağlıdır.

Sonuçta gönderici ile alıcının toplumsal konumları ve rol ilişkileri açısından rica etmek ediminin temelinde *siz* adılının yattığını gösterir. Bu saygı ya da toplumsal bir uzaklığa göndereme yapan adıldır, çoğul anlamındaki *siz* değil. Bu adıl kimi durumlarda yüzey yapıda görünür, kimi durumlarda da görünmez ve derin yapıda vardır. Öte yandan buyruk ediminin temelinde ise *sen* adılı vardır. Gönderici ile alıcının toplumsal konumları gereği bir subay bir ere, öğretmen öğrenciye, yargıç sanığa seslenirken "sen" der, en azından içinde yaşadığımız kültürde bu doğrudur.

Örnek:

- *Kapıyı kapatır mısın?*
- *Kapıyı kapatır mıydınız?*

Tümcelerinde gönderici kendi lehine alıcının bir eylemde bulunmasını ister. Rica etmek edimi gönderici ile alıcı arasındaki rol ilişkilerinin daha mesafeli olduğunu gösterir. Alıcı ile gönderici arasındaki rol ilişkileri daha yakın ise rica edimi yerini buyruk edimine bırakır.

Örnek:

- *Kapıyı kapa.*

Bu tümcenin yüzey yapısında görünmeyen, derin yapıda gizli bir sen vardır.

İletişimde dil dizgesinin yüzey yapısında görünen dilsel birimlerin bağlamı belirlemede belli bir etkilerinin olduğu kuşkusuzdur. Örneğin, Türkçe'de siz adılı ile daha çok rica edimleri, sen adılı ile de daha çok buyruk edimlerinin yerine getirildiği söylenebilir. Burada bir genelleme yapılmaktan kaçınılmaktadır, ancak iletişimde bulunan kişilerin rol ilişkileri, yakınlıkları, toplumsal konumları kimi durumlarda bunun tersine de neden olabilir. Burada üzerinde durulan asıl nokta dilin işlevleri, yani anlamı bir bakıma . Kullanılan dilsel birimlerin değişik koşullarda, durumlarda dilin işlevini nasıl etkilediğidir. Çünkü şimdiye değin sözü edilen edimlerin tümü dilin işlevleridir. Başka bir deyişle dilin işlevinin dil dizgesinden ve söylenen sözceden elde edilmediği, işlevin dil dizgesinin yanında dilin edimsel bağlamında gönderici, alıcı, zaman, yer, ve öteki dilsel olmayan etmenlerce elde edildiği olgusudur. Bu bileşenler arasındaki ilişki söz-eylemlerin etkisel yönleri içinde bulunan kurallarca belirlenir. Gönderici ile alıcının kullandıkları dili zaman ve yer boyutuyla nasıl uyumlu duruma getirdikleri belli uzlaşımları nasıl paylaştıklarını iletişim açısından araştırmak da başka bir inceleme alanı olabilir. Ayrıca gönderici ile alıcının iletişimde metin gibi daha büyük dilsel birimleri nasıl kullandıklarının da açıklanması gerekir.

Akıllı insanlar söyleyecek bir şeyleri olduğu için konuşurlar, aptallarsa bir şey söylemiş olmak için konuşurlar.

Platon

5.4. Metin-Eylem Kuramı

Dilin işlevleri açısından söz-eylem kuramı ilk izlenim olarak açıklayıcı bir model olmasına karşın tümce düzeyinde kalması olumsuzluk olmasa bile bir eksiklik olsa gerek. İletişimde insanlar karşılıklı tek tek tümceler ya da soru yanıt biçiminde konuşmaktan çok metin düzeyinde iletişimi sürdürürler. Metin, daha öncede belirtildiği gibi yerine göre tek sözcük olduğu gibi bir paragraf da olabilir. Kısaca söz-eylem kuramı, sözü söyleyen ile onu dinleyenin yalın ikilemesi biçiminde, doğal dillerde eğretileme ve yanlış yorumlamalar için yeterli kolaylığı sağlayamamaktadır. Söz-eylem kuramına göre dilin amacı, gönderici ile alıcı arasındaki ilişki ve karşılıklı etkileşimdir. Göndericinin niyetini dil aracılığı ile alıcıya aktarmayı amaçlayan söz-eylem kuramı bir metnin sorgulanması için ilk kuram sayılabilir. Bunun yanında gönderici her değişik niyetini karşısındaki alıcıya iletmek için ayrı ayrı tümceler üretmek durumundadır.

Son zamanlarda, dildeki en büyük dilsel birimin tümce olduğu görüşü kimi dilbilimcilerce eleştirilmeye başlandı. Bu arada daha büyük dilsel birimlerin özellikleri de tartışılmaya başlandı. İletişim açısından temel dilsel birimin metin olduğu görüşü ağırlık kazanmaya başladı. Böylece metin, dilin eylem

boyutunu da içeren en büyük dilsel birim olma özelliğini kazandı. Metin, kısaca yazılı/sözlü ya da yazılandırılmış/sözlendirilmiş dildir denebilir. Bir metin her şeyden önce yapısal örgütlenişi ve işlevi açısından incelenebilir. Bir metnin oluştuğu ya da kullanıldığı bağlama gönderme yapmaksızın onu tümüyle anlamak hemen hemen olanaksızdır. Bir metin bir sözcük ya da bir göstergeden oluştuğu gibi bir tümceler dizisinden de oluşabilir. Bu çalışmada metin, söz anlamında kullanılmaktadır. Böylece bir sözün anlamı, o sözün hangi durumda, ne türden bir davranışlar bağlamında kullanıldığına bağlıdır. Bu bağlamda söz-eylemlerin temel birimi olan sözce şöyle tanımlanabilir: Sözce belli bir zamanda, belli bir mekanda belli bir kişi tarafından söylemiş ya da söylenen tümcedir. Sözün temel birimidir. Başka bir deyişle, tümcenin doğrudan doğruya kendisi olmayıp, gerçekte belli bir kullanım bağlamı içinde görülen biçimidir.

Bir metin çoğu zaman görünüşte bir söz-eylemler dizisidir. Ancak bu metnin bir tümceler dizisi anlamında değil daha geniş kapsamlı bir dilsel eylem olduğu anlamındadır. Bir metnin yapısı o metni oluşturan tümcelerin yapısı ve tümceler arasındaki örtüşmedir. Metnin işlevi ise uyarmak, bilgilendirmek, bir işlemi yapmak gibi eylemler olabilir. Bir metnin oluşabilmesi için kimi koşulların bulunması gerekir ilkelerin. Beaugrande ve Dresslere'e göre (1981) bu ilkeler şunlardır:

5.4.1. **Metni Oluşturan İlkeler**

Bağlaşıklık:

Bir metnin yüzey yapısındaki dilsel birimler birbirlerine dilbilgisel kurallar çerçevesinde ardıl bir biçimde bağlıdırlar. Başka bir deyişle, dilbilgisel bağımlılık da denebilir buna kısaca. Sözcüklerin tümceleri, tümcelerin daha büyük birimi yani metni oluşturmak için birbirlerine hangi dilbilgisel kurallarla bağlandıklarını konu edinir,

Örnek: *A:* *Soruyu Ali mi sordu?*
B: *Evet, o sordu.*
Burada *Ali* ile *o* arasında dilbilgisel bir bağlaşıklık var.

- *Ankara'ya giderseniz, oradaki iyi bir otelin adresini verebilirim size.* Bu tümcede de *Ankara* ile *oradaki* arasında bağlaşıklık vardır.

Bağdaşıklık:

Dilsel birimlerin derin yapıları arasında bulunan ilişkiye bağdaşıklık denir. Derin yapıdaki ilişki anlam ilişkisinden başkası değildir. Bir metindeki kavramlar arasındaki ilişkilerdir bağdaşıklık. Bir iletişim ortamında sözü söyleyenin ya da metni yazanın dinleyen ya da okur ile paylaştığı bilgidir bu ilişki.

Örnek:

Bayan: *Sinemaya gidelim mi?*
Bay : *Özür dilerim, anneme gitmem gerekiyor.*

Burada *bayan'ın* önerisi ile *bay'ın* yanıtı arasında iletişimi sağlamak için sözdizimsel ya da sözcüksel bir bağ bulunmaktadır. Ancak bu konuşmanın tümünde bir anlamsal tutarlılık yani bağdaşıklık vardır, çünkü hem *bay* hem de *bayan, bay'ın* annesini yaşadığı yerin sinemanın bulunduğu yere ters yönde olduğunu bilirler.

Benimsenirlik:

Alıcının, yani dinleyici ya da okuyucunun metni oluşturan dilsel birimler arasında bağdaşık ve bağlaşık bir biçimde üretilmesi konusundaki niyetini ve beklentisini konu alır. Yazarın ya da okurun, metnin belli özellikler taşıyacak, yararlı ve bağıntılı olma konusundaki bilinçliliğidir bir başka deyişle. Metin içindeki somut biçimleri; bir metindeki uzlaşımsal özellikler (örneğin, yemek tariflerindeki bilgiler, metin dilbilgisi görünüşleri, örneğin, edilgin yapının kullanılması, tanımlıkların kullanımı gibi).

Amaçlılık:

Metni üreten, yani yazarın niyetini konu alan ölçüttür. Yazar ya da sözü söyleyeninin birden çok dilsel birimi bağdaşık ve bağlaşık bir biçimde üretmekteki amacını niyetini inceler bu ölçüt. Metin içindeki somut biçimleri, doğal bir zaman sıralaması, bağıntılılık, açıklık, yalınlık gibi özelliklerdir.

Bilgisellik:

Bir metnin okur açısından ne kadar bilgilendirici olduğunu, yine okur açısından içerik olarak ne düzeyde bilinip bilinmediğini araştırır. Bu ilkenin metin içindeki somut biçimleri şunlardır: belirtili (yaygın, doğal olmayan

kullanımlar), belirtisiz diziler, eski/yeni bilgi, öznelik/yüklemlik, metinsel uzlaşımların sürdürülmesi ya da parçalara ayrılması.

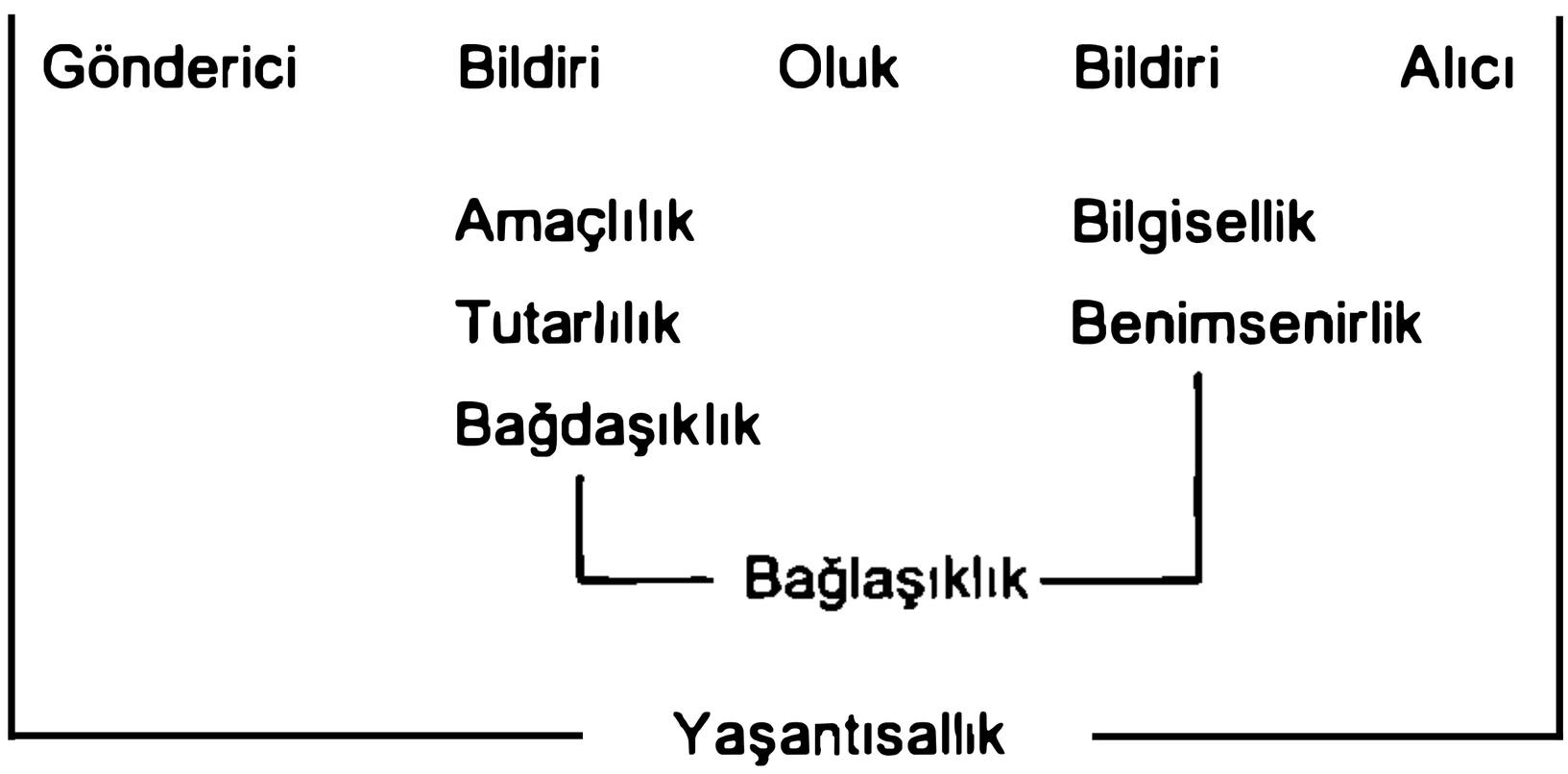
Yaşantısallık:

Okur ile yazarın, alıcı ile göndericinin toplumdaki konumları, rol ilişkileri, aynı dilsel topluluğun uzlaşımları bağlamında edinmiş oldukları yaşam deneyimini konu alır. Bu aynı zamanda metnin ya da söylenen sözün uygun bağlamda kullanılıp kullanılmadığını da içerir. Metindeki somut yansımaları: konunun seçimi, geliştirilmesi, duruma ya da bağlama göre sıralanması (örneğin, resmi yazılar, teknik konulardaki raporlar, sınav soruları vd.)

Tutarlılık:

Metnin içerik olarak tutarlığı önemlidir. Kendi içinde bağlaşık ve bağdaşık olan söz-eylemlerden oluşması gerekir. Ayrıca bir metnin kendisinden önce üretilmiş olan metinlerle bağı, örtüştüğü alanlar, paylaştığı bilgi ve bu bilginin kullanımını konu alan ölçüttür. Metindeki somut biçimleri: kaynakların kullanımı, alıntılar, metin içinde kendi dışındaki metinlere gönderme yapması.

Bu koşullardan amaçlılık, tutarlılık, bağdaşıklık, metin yazarı ya da gönderici kaynaklı özelliklerdir. Bilgisellik, benimserlik okur ya da alıcı kaynaklı özelliklerdir. Bağıntılılık ve yaşantısallık ise hem metin yazarı hem de okur kaynaklıdırlar. Metin düzeyinde işlem şöyle bir çizelge ile de gösterilebilir.

En büyük dilsel birim olan metin tek bir sözcükten oluştuğu gibi, bir sözce, bir tümce ya da tümceler dizisinden de oluşabilir. Bu dilsel birimler kullanıldıklara bağlama göre metin olarak adlandırılırlar. Sözce yukarıda da

değinildiği gibi, bir başka özelliği de bir iletişim ortamında bir konuşucunun, başka birisinin söze başlamasından önce ya da sonra ürettiği dilsel birimdir denebilir. Bir sözce tümceye göre daha somut bir dilsel birimdir, çünkü kim tarafından nerede, ne zaman, kime söylendiği bilinen bir dilsel birimdir. Tümce ise daha soyut bir dilsel birimdir, çünkü kim tarafından, ne zaman, nerede söylendiği bilinmez. Bir tümcedeki sözdizimsel birimlerin işlevleri tümcenin kullanıldığı bağlama göre değişir. Berke Vardar'a göre (1988), " Tümce, sözün çözümlenmesiyle elde edilen bir birimdir, sözceyse bu türlü bir işlemden önce belirlenen bir bütündür. Üretici dilbilgisi sözceyi, bir edim olgusu biçiminde yorumlayarak edinç olgusu saydığı tümceye karşıt bir kavram olarak ele alır; kimi dilbilimcilerse sözceyi tümce ya da birbirini izleyen tümceler bütünü olarak görür".

Metin gönderici ile alıcı arasında dilsel bir köprüdür. Metin yazılı ya da sözlü, uzun ya da kısa, insanlarca üretilen her türlü dilsel etkinliktir denebilir. Bu bir şiir, bir düzyazı, bir öykü, bir roman, olabildiği gibi "oh!" ya da "dikkat!" gibi tek sözcükten de oluşabilir. Metin, bu özelliği göz önünde bulundurularak, bu çalışmada, kimi durumlarda sözce anlamında kullanılacaktır. Burada önemli olan, dilsel birimin fiziksel özelliği değil, yani dilsel birimin uzun ya da kısa oluşundan çok, onun kim tarafından, nerede, ne zaman, kime ne amaçla söylendiğidir yani işlevidir. Bu özelliği ile metin sözce anlamında kullanılır.

Bir sözcenin dinleyici ya da alıcı tarafından sözü söyleyen kişinin niyeti anlaşılmadığı sürece tümüyle anlamlı olamayacağı görüşünü vurgulamak için söz-eylem kuramı açısından tüm koşulların yeterli olduğu " Sen bunu hak ettin" tümcesinden ne anlaşıldığı okulda, aile ortamında, kahvede, arkadaşlar ile birlikteyken, meyhanede rasgele değişik kişilere soruldu. Kimilerinin tepkisi acaba kendileriyle dalga mı geçiliyor biçiminde oldu. Üsteleyip bu konudaki yorumları sorulduğunda da çok değişik yanıtlarla karşılaşıldı.

Buna benzer bir başka deyiş de *"Lafını balla kestim."* tümcesidir. Bir iletişim ortamında bu tür özdeyişlerin özellikle *sen/siz* açısından alıcılar üzerinde etkileri ya da bu sözlere alıcıların tepkilerinin ne olacağı merak konusuydu. Bunun için bir karta "Lafını balla kestim." tümcesi yazıldı ve hiç bir açıklama yapılamaksızın bu kart rasgele kişilere tanıdık, az tanıdık, hiç tanışmadığım kişilere verildi ya da gösterildi. Kartı okuyanlar ilk tepkilerini

sevecen, kaygılı, şaşırmış, biraz sinirli bakışlarla verdiler. Bu kartı okuyanların çoğu, karttaki tümcenin zamanının ve yerinin, benim onlara kartı verme eyleminin zamanı ve yeri ile aynı olduğunu belirttiler. Bunu şaşkınlıkları ile, bakışları ile "Bundan bana ne?", "Ne demek istiyorsun" dermişçesine gösterdiler. Böylece onların yazılı bir dil birimi olan tepkilerinin zaman ve mekanı benim kartı verme eyleminin zaman ve mekanı ile aynı anda oluştuğunu belirttiler. Bu durumda bir tümcenin anlamlı olması için alıcı kendi açısından, gönderici, zaman, yer bağlamı ile göndericinin niyetini ya varsayar, ya da oluşturur. Bu varsayımlar yanlış olabilir, ancak bunlar kimi kesin temel uzlaşımsal süreçlere bağlıdırlar. Bu süreçlerin kimileri açıklanmaya çalışılacaktır.

Anadili Türkçe olan herkes için anlamı oldukça açık olan *"Sen bunu hak ettin"* tümcesinin tümüyle anlaşılmadığı izlenimi edinildi. Bu küçük araştırmadan bir sonuç çıkarmak gerekirse şu söylenebilir; bir sözce ancak uygun bağlamda söylendiğinde anlamlıdır. Oysa söz-eylem kuramı dil çözümlemelerinde kimi varsayımlardan yola çıkar. Bu varsayımların kimileri şunlardır; bağlam kimi özellikler taşır ve dildeki yapısal birimler bu özelliklere gönderme yapar. Örneğin, bu tümcenin bağlamsal birimleri "ben" ve "sen" adıllarıdır, "hak etin" eylemi ise havada kalır.

Ross (1970) söz-eylem bağlamında kimi özelliklerin var olduğunu öne sürer, örneğin, alıcı, gönderici, gibi. Tümcedeki sözdizimsel öğeler bu özelliklere gönderme yapar. Sonuçta Ross şöyle bir çözüm önerir : "Özne olarak ben ve dolaylı tümleç olarak sen, eylem, örneğin söylemek gibi bağlamsal öğeler çok somut olmayan kavramlardır." (Ross, 1970:254). Bu öğelerin tümünün bir biçimde söz-eylemlerin çevresinde var oldukları saptanmıştır ve bağlamsal özellikleri ayakları yere basar biçime getirmeyi deneyen ilk kuram söz-eylem kuramıdır. Searle, alıcı ve göndericiye gönderme yapan ben ve sen söz-eylem birimlerinin somut olmaması görüşüne karşı çıkar. Ayrıca ben ve sen söz-eylem birimlerinin ayakları yere basan deyimler olduğunu söyler. Gönderici, alıcı, zaman ve yer gibi ayakları yerde terimlerin nereye ait olduklarının belirlenmesinden önce bağlamın ve özellikle kullanımsal bağlamın tanımlanması gerekir.

5.4.2. Bağlam ve Önvarsayım

Bağlam kavramı en yalın biçimiyle şöyle tanımlanabilir: Kökenbilimsel olarak bağlam, söz konusu olan metnin çevresinde ya da metinde bulunan her şey. Bu dilsel birimlerin yanında, insanın o ana değin edinmiş olduğu bilgileri kullanarak, o anda çıkarımlarla oluşturabileceği yeni bilgiler de bağlamı oluşturabilir. Berke Vardar'a (1988) göre, iki türlü bağlam vardır: *iç bağlam, dış bağlam* (buna *dildışı bağlam* da denir). Bu sınıflamanın dışında iletişim açısından *sözlü bağlam* ve *sözlü olmayan b*ağlam'dan söz etmek olasıdır.

Sözlü Bağlam: Sözlü iletişim ortamında her şeyi içeren bağlamdır. Bağlam ister yazılı ister sözlü olsun her iki durumda da bir önvarsayımlar dizgesinin işlevini yerine getirir. Bir tümcenin anlaşılabilmesi için kültürel olarak belirlenmiş kimi koşullar açısından değerlendirilmesi gerekir. Bu koşullara önvarsayım denebilir. Önvarsayımın en yalın tanımı şöyle olabilir: Gönderici ile alıcının dünya görüşlerinin, düşüncelerinin kesiştikleri noktadır. Keenan (1971) üç türlü önvarsayımdan söz eder.

Gerçekçi Önvarsayım: Bir tümce ile o tümcenin gerçek dünyadaki göndergesi arasında bulunan ilişkidir.

Mantıksal Önvarsayım: Bir tümce, mantıksal olarak bir tümceler dizisini izler ve bu tümce dizileri yine mantıksal olarak o tümceyi sezdirirler.

Kullanımsal Önvarsayım: Bir tümcenin dile getirdiği sözce ile bu sözcenin söylendiği bağlam arasındaki ilişkidir. Bu da sözlü olmayan bağlamı içerir" (Keenan, 1971: 49).

Mantıksal önvarsayım sözlü ve sözlü olmayan bağlamların özelliklerini içerir, gerçekçi önvarsayım ise yalnızca sözlü olmayan bağlamı içerir.

Çağrışımları aynı olmamasına karşın, Searle, söz-eylem kuramı için aynı ayrımı yapar. Searle'e göre ," Sözsel eylem söz dizilerini söylemekten başka bir şey değildir. Öte yandan, edimsel eylem tümcesi içindeki sözcüklerin belli bağlamlarda, belli koşullarda ve belli niyetlerle söylenmesidir." (Searle, 1969 : 24). Bu durumda gönderici, alıcı, zaman ve yer sözlü olmayan, kullanımsal bağlamın özellikleri olarak benimsenirler.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde sözceden yansıyan başka özelliklerin olduğu da görülür. Örneğin, gönderici, alıcının dışındaki kişilerin varlığında ya da belirli toplumsal durumlarda konuşma biçimini değiştirebilir. Yüz yüze doğrudan seslenme durumunda kişiler genellikle sen adılı yerine siz adılını yeğlerler. Gönderici ile alıcı arasındaki ilişkiler şu biçimde açıklanabilir bu bağlama göre: Söz-eylem modeli çerçevesinde gönderici alıcı ile ilişki kurmaktadır, bu iletişimi dilsel olarak gerçekleştirir. Oysa bir metin, okur ile yazar arasında bir köprüdür; belli bir durumda, belli bir gönderici ile alıcıyı ilgilendiren koşullarda başlar ve metnin sonunda gönderici, alıcı ya da bir duruma ilişkin değişikliği vurgular.

Metin-eylem modeli, söz-eylem modelinden farklı olarak, metin-eylem okuru gibi ek bir bileşeni de içererek söz-eylemlerin iletişimde dalgalar biçiminde iletilmesini, başka bir deyişle gerçek iletişim sürecinin bir parçası olmasını benimser : metin okurü metnin bir parçası olduğu için bağlamı önceden bilmesi gerekmez, çünkü birçok durumda yazılı metinleri anlamak o andaki kullanımsal bağlama bağlıdır.

"Bilkent Senfoni Orkestrası 25 Haziran'a kadar Bilkent Konser Salonu'nda vereceği 5 konserde Beethoven'in tüm senfonilerini yorumlayacak. İsviçreli şef Karl Anton Rickenbacher'in yönetimindeki Bilkent Senfoni Orkestrası'nın 'Tüm Beethoven Senfonileri' serisinin dünkü ilk konserinde Beethoven'in '1. ve 6. (pastoral) senfonileri' seslendirildi....."

(Cumhuriyet 12 Haziran 2002)

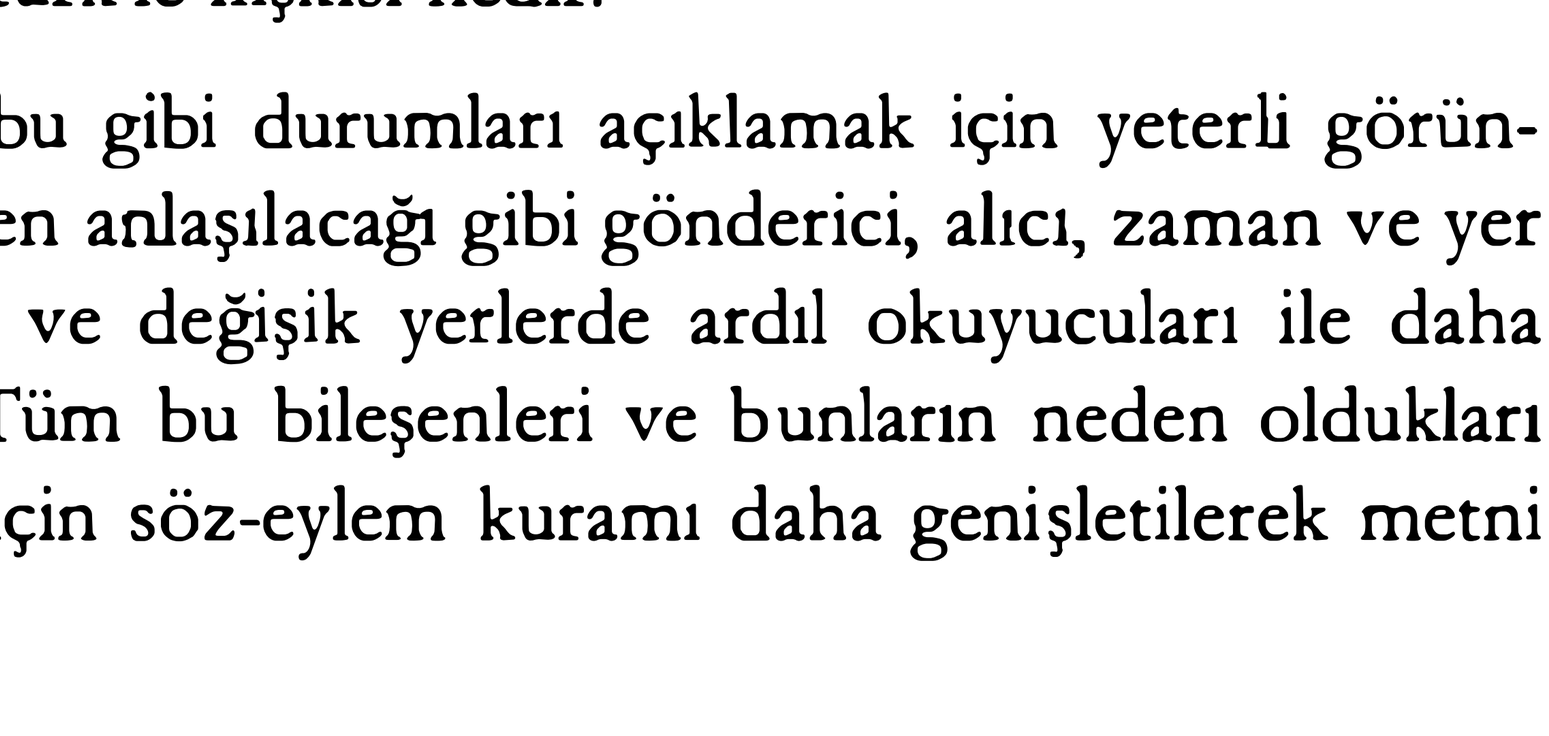
Yazarı belli olmayan bu tür gazete haberleri iletişim açısından çok bilgilendirici değildir. Örneğin, gazetenin tarihi bilinmiyorsa orkestranın 25 haziran'a kadar tarihinin okurca anlaşılması oldukça zordur. Ayrıca, "Bilkent Konser Salonu", "beş konser", "dünkü" gibi kavramlar gazetenin tarihi bilinmiyorsa göndergeleri oldukça belirsizleşir. Gazete haberleri gibi daha birçok metinde "zaman" ve "yer" belirten zarfların bağlamdan bağımsız olarak kimi işlevleri vardır. Günümüz dilbiliminde ve iletişim kuramlarında anlamın önceliğini benimseyen modeller, söz-eylem modeli de dahil olmak üzere, bu ayrımı açıklayamazlar. Oysa günlük konuşmalarda fiziksel olarak varlığı belli olan göndericinin kimliği alıcı tarafından bilinir. Ancak gazete haberlerinde göndericinin kim olduğu okuyucu tarafından merak edilir. Ayrıca okuyucunun kim olduğu da başka bir merak konusudur. Varsayalım ki yukarıdaki gazetenin okuyucuları İstanbul'da yaşayan insan-

lardır. Gazetenin bu yöredeki yani İstanbul yöresindeki insanlara haber ulaştırmayı amaçladığını düşünelim. Aynı haber iki gün sonra İstanbul'dan yeteri kadar uzak olan başka bir ilde, örneğin, Van ilindeki insanlar tarafından okunduğunda buradaki okuyucu, *haber, olay, haberin özgün okuyucusu* ya da *dün* ile nasıl bağ kurar? Burada sorun olan, acaba bu haberin amaçladığı özgün okuyucu olan İstanbul'daki okuyucuları mı, yoksa haberi iki gün sonra okuyan Van'daki okuyucular mıdır? Ayrıca tümünün söz-eylem modelinde yer aldığı açık seçik belli olan bu okuyucuların herhangi birisini devre dışı bırakmak olası mıdır?

Bu konuya ilişkin bir başka çarpıcı örnek de Atatürk'ün 1927 yılında yaptığı "*Ey Türk Gençliği!*" ile başlayan Türk gençliğine seslendiği metin olabilir. Günümüz okuyucuları açısından ölümünden altmış dört yıl sonra bu metni okuyanlar acaba bir eylemde bulunuyorlar mı? Bir eylemde bulunuyor olsalar bile bu eylemin Atatürk'le ilişkisi nedir?

Ancak söz-eylem kuramı bu gibi durumları açıklamak için yeterli görünmemektedir. Bu örneklerden anlaşılacağı gibi gönderici, alıcı, zaman ve yer bir metnin değişik zaman ve değişik yerlerde ardıl okuyucuları ile daha karmaşık bir durum alır. Tüm bu bileşenleri ve bunların neden oldukları durumları kapsayabilmesi için söz-eylem kuramı daha genişletilerek metni içermelidir.

Jakobson'un da söylediği gibi yazınsal metinlerde her yeni okuyucu yapıta döner ve öteki okuyucuların yorumları metnin alımlanmasında bir bileşen olarak alınabilirler.

Metin-eylem kuramına göre bir metnin birden
çok okuyucusu vardır. Bir anlamda okuyucu sayısı oldukça çoktur. Her okuyucu okuduğu aynı metni kendi dünya görüşü içinde yorumlayarak alımlayacağı için metin-eylem kuramı kapalı değil tam tersine açık bir dizgedir. Oysa söz-eylem modelinde bir okur ya da bir alıcı vardır genellikle.

Bu özelliğinden dolayı da kapalı bir dizgedir. Ancak söz-eylem modeli genişletilerek, ikinci bir okuru kapsayan bir bağlama dönüştürülürse yazılı ya da elektronik aygıtlarca kaydedilmiş metinlerin kimi özellikleri daha kolay açıklanabilir. Bu açıklama ya da genişleme metin-eylemi, bir metnin tek bir okuyucu tarafından yapılmış herhangi bir okuması olarak tanımlanmasını sağlar.

Aslında bir metin üretilirken, tek tek tümceler sıralanır. Bu tek tek tümceler, o tek tek olan söz-eylemler, metin bütünlüğü içinde o metnin sözdizimi ve sözdizimin temelini oluşturan anlam dizgesi içindedir. Bir başka deyişle, bu tümceler metin-eylemin anlamının bir parçasıdırlar.

Sonuçta metin-eylem kuramı şöyle bir çizelge ile de gösterilebilir:

Sözlü metinlerle karşılaştırıldıklarında yazılı metinlerin kalıcılık özelliklerinin olduğunu görürüz. Oysa sözlü metinlerde bir söz söylendikten hemen sonra yok olur.

Metin-eylem modeli, herhangi bir metin okurunun metin eylemini gösterir. Bu modelde metin-eylem okurunun kendi ekinsel bağlamının dışında yalnızca metin vardır. Böylece söz konusu metin içinde, metin yazarı, metin okuru ve bir dizi de söz-eylemler yer alır. Metin okuru metnin bir parçasıdır, metin-eylem okuru ise hep metnin dışındaki kişidir. Metin-eylem okuru, metin okuruyla aynı kişi olduğu gibi bir gazete haberini, gazetenin basımından birkaç gün sonra, gazetenin yayımlandığı yerden daha uzak bir yerde okuyan ya da *Gençliğe Hitabe*'yi Atatürk'ün ölümünden altmış dört yıl sonra okuyan okur da olabilir. Metin-eylem okuru, özgün bağlamı oluşturan ve bu bağlamı, metni oluşturan bileşenlerin birbirleriyle olan ilişkilerine

bağlayarak metnin özündeki anlamı üretir. Bunlar kişiye özgü gelişigüzel olmayan koşullardır ve aynı dilsel topluluk üyelerinin paylaştıkları ortak bilginin bir bölümüdür. Metin okuru metindeki söz-eylemlere dayalı etkisel güçleri ayırt eder, sonuçta da tüm metnin etkisel gücünün ayırdına varır. Tüm bu söylenenleri örneklemek için şu metinlere bakmakta yarar var.

"Ben, bu gördüklerim gibi formayla falan dalmazdım denize., ben çıplak dalardım. Bu ne? Çocuk oyuncağı gibi şimdiki dalgıçlık... Ben süngerciydim. Süngerciliğin her çeşidini yaptım. Dalgıçlık ustalık ister. Her dalgıç, dalgıç değildir. Vurgun yemeyen kaç dalgıç var bu zamanda? Hepsi pisi pisine vurgun yer, acemilikten. Dalgıç ne kadar acemi olursa olsun kılavuz usta olursa, vurgun yemez dalgıç. Sonra her kaptan kaptan değildir. Vurgun yiyen dalgıç nasıl tedavi edilir bunu bilmeli. Bunu bilmeyen kaptan kaptanlık yapmamalıdır. Geçmiş zaman... Bir dertli Mehmet vardı. Allah için iyi, usta bir dalgıçtı. Bir sünger tarlasına düşmüştük, aylardan Ağustos'ta. Sıcaktan deniz kaynıyordu. Yalnız sünger tarlası çok derinlerdeydi. Ölçtüm biçtim otuz kulaç derinlik var. Bu kulaçta yetmiş dakikadan fazla kalınmaz. Dertli Mehmet giydi formayı girdi denize."

Yaşar KEMAL

"Sabah, güneşin ilk ışıklarıyla birlikte yola çıktık. Bir gün öncesine göre Manyas Gölü oldukça hareketsizdi. Rahat bir yolculuktan sonra Kabak Adası göründüğü zaman kıyıdaki sazlıkların içi pelikanlarla doluydu. Pelikanların üzerimize saldırmalarından korktuğumuz için yanlarına kadar sokulmak cesaretini kendimizde bulamadık.

Motorumuz söğütlüğün içerisinde sessizce ilerliyor, arada sırada bir dala takılarak duruyordu. Bizi de yuvalarına uzandığımızı gören bazı balıkçıllar alçaktan uçarak üzerimize öfkeli balık artıkları atıyordu.

Söğütlüğün dibine gelip de adaya çıkınca, kendimizi balta girmemiş bir ormanın içinde bulduk. Değil adım atacak, duracak yer yoktu. Her şeye rağmen önde rehberimiz olduğu halde, ellerimizdeki bıçakları sallayarak kendimize yol açıyor ve içerilere doğru ilerliyorduk. Bir ara alçakta kurulmuş bir balıkçı kuşu yuvası gördük. Oysa, anneleri yanlarında olduğundan, yavrularını markalamak mümkün olmadı. Hiç olmazsa fotoğraflarını çekmemiz gerekiyordu..."

Salih ACAR (Hayat, 1971)

Rasgele seçilmiş bu iki metne baktığımızda ve bunları karşılaştırdığımızda, her ikisinin de içeriklerinin aşağı yukarı benzer olduklarını görürüz. Çünkü her iki metinde de zaman ve yer bellidir. Metin yazarlarının yaşları birbirine yakın her ikisi de çağdaş yazarlarımızdır. Her iki metinde de zaman, söz-eylemlerden önce gelmektedir. Metinlerin bir başka benzerlikleri her ikisinin de birinci tekil kişi tarafından hikâye edilmiş olmalarıdır. Bu iki metin arasındaki ayrımı şöyle belirleyebiliriz. Yaşar Kemal'in metni bir öykü niteliğinde, Salih Acar'ın metni ise kişisel gözlem niteliğinde bir metindir metin türleri açısından.

Yaşar Kemal'in metnindeki "ben" Yaşar Kemal'in kendisine gönderme yapmıyor. Belki de yazarın kendisi denize hiç dalmamıştır. Bu durumda metindeki Dertli Mehmet, düşsel bir kahraman olarak da algılanabilir.

" - *Hayır, gizli bir telgraf var. Ben öğrendim, geçende kopası kafasına taç giyen Bulgar İstanbul'u baskınla almış! Hürriyet ne demek! İslamı kırmış ki, yediden yetmişe...*

- Hareket Ordusu, bildiğimiz Bulgar ordusu olmasın?

- Tamam! Bulgar ordusu... Ayasofya camisine çan asmışlar çan... Şimdi fukara Ayasofya'nın tepesinde gümbür gümbür gavur çanı ötecekmiş...

-"Kıyamet belirtisi" diye ben işte buna derim! Tövbe!

Benim kaç zamandır yüreğim yasta... Neler duydum da diyemedimdi kardaş. Meğer bu hürriyet belasından sonra Ankara'dan öteye çok işler olmuş. Bir kere köylü hep şehirlere kasabalara yürümüş...

Neden?

"Sırayla bu!" demişler, " biraz da kasabalılar tarlada, bayırda çalışsın, biraz da biz şehir yerinde keyif sürelim."

Allah Allah, köylü kısmı kasaba yerinde ne halt edebilir? Mal gibi dolaşmaya mı gelecekler? Peki, bunca Müslüman'ın ekmeği nereden çıkacak?

Onu kim düşünür? Hürriyetle sen oyun mu oynamaktasın? "Herkes aklına geleni yapacak" denilmedi mi? İşte buyur...

Bunlar ortalığı karıştırdılar dayı, bunlar fışkıyı yüzlerine bulaştırdılar.

İşin iç yüzü ancak toplar atılınca anlaşıldı. Sultan Hamit indirilmiş, yerine Sultan Reşat bindirilmişti. Bunda hiç yalan yok ama korkulacak bir şey de yok... Ya amca gitmiş, yeğen gelmiş, ya da yeğen gitmiş, amca gelmiş. Ya da bunlar kardaş... 31

Mart patırdısı da okumuş subaylarla alaylı subaylar arasındaki bir mesele... Allah göstermesin, bunlar birbirlerini tükete- yazmışlar.

- (Aktaran: Ş. Kurdakul, 1987, Kemal Tahir, *Köyün Kamburu*'ndan)

Yukarıdaki metinde tek tek söz-eylemlerin oluşturduğu metin-eylemde zaman, yer, metinde geçen olaylar, olayların gönderme yaptığı kişiler, yerler söz-eylemlerden önce gelmektedirler. Metinde yer yer karşılıklı konuşmaların bulunması, bu konuşmalardaki tümcelerin her birisi bir söz-eylemdir, metni daha ilginç kılmaktadır. Tarihsel yerlere ve kişilere gönderme yapılarak geçmişteki tarihsel olaylar birinci tekil kişi tarafından hikâye edilmektedir. Yazıldığı zamanın koşullarını, tarihsel olayları, değerler dizgesini (örneğin, sultanlık dönemi) yansıtan bu metnin o dönemde yaşamış okurlarca ilgiyle okunduğu gibi günümüzde de metin okurunun dışındaki okur tarafından da ilgiyle okunan bir metindir.

Yaşar Kemal'in yazısını kısa öykü, Salih Acar'ın yazısını da bir gözlem metni olarak aldığımızda, her ikisinde de ayrı birer koşul olduğunu görebiliriz. Metin okuru metnin bir parçası olduğu için o da bu koşula bağlıdır. Bu koşul söz-eylem kuramında geçen "içtenlik" koşuludur. Searle'e göre bu koşulda gönderici bir varsayıma ve bu varsayımın da kendisi ile alıcı arasında gerçek bir ilişki olduğuna inanır. Böylece bu koşul, bir metnin kullanımsal bağlamındaki eylem koşullarından birisidir. Bu durumda bir metnin dış koşulları belki şu biçimde belirlenebilir.

a. **Dış Koşullar:**

Metin-eylem okuru, metinde belirtilen olayların, yazarın gerçek yaşamında olmasını istediği ve doğruluğuna inandığı olaylar olduğunu anlar.

Metin-eylem okuru içtenlik koşulu çerçevesinde metindeki "ben" ve "sen" adıllarının kullanımsal bağlamda yazara ve okura gönderme yaptıklarına inanır. Bu nedenle kurmaca olmayan yazılar gündelik dil kullanımına çok yakındırlar. Ayrıca metin-eylem okuru metindeki "ben" ile "yazar" arasındaki aynılık ilişkisinin bulunduğunu varsayar. Bir metin kurmaca yazı değilse ya da içtenlik koşulu yoksa "ben" ile "yazar" arasındaki zorunlu gibi görünen "aynılık" da olmaz. Kısa öykülerde, kurmaca olmayan yazılarda, yazar gazete haberi ya da resmi yazılarda olduğu gibi metnin yüzeyinde görünmez bile, metnin içinde yer alır. Eğer yazar metnin yüzeyinde (yüzey

metinde) görünürse genellikle "ben" ya da "gözlemci" "deneyci" gibi sözcüklerle belirlenir. Okuyucu ise genellikle "sen" ya da "okuyucu" "sayın okuyucu" gibi nitelemelerle belirlenir.

Zaman ve yer hem göndericinin (yazarın) hem de alıcının (okuyucunun) ortak özellikleri olduğu için metin yazarı ile metin okurunun zamanı ve yeri aynıdır. Zaman ve mekan bağlamsal öğeler oldukları için anlamları gerektiğinde istenildiği kadar genişletilebilir. Örneğin "şimdi" sözcüğü bin yıllık bir zaman dilimine yayılabileceği gibi bir günlük hatta bir anlık bir süreyi kapsayabilir. Buna benzer olarak "burada" sözcüğü de bir oda anlamına gelebileceği gibi, felsefi bir yazıda tüm evren anlamına da gelebilir.

Böylece metin-eylem okuru, metni okuma anından belki yüzlerce yıl önce yazmış olan yazarın "şimdi" ve "burada" sözcüklerinin anlamını algılayabilir. "Burada" ve "şimdi" sözcükleri iletişimde yer alan kişilerin paylaştıkları ortak ekinden türetilmişlerdir.

"Eskiden, atla arabayla yolculuğa çıkılan günlerde, kişiler çevrelerine bakarlar, doğanın güzelliklerine dalarlarmış. O günlerde yaşasaydım belki ben de doğanının güzelliklerini severdim. Şimdi bir tat alamıyorum onlardan. Güneşin doğması, batması, suların şırıl şırıl ya da gürül gürül akması, dağların, kırların görünüşü güzelmiş daha nice nice güzellikler var doğada. Ne yalan söyleyeyim, biri çekmiyor, biri ilgilendirmiyor beni. Çekse ilgilendirse bile çok sürmüyor. "bana ne" diyorum, çabucak. Ben ancak kişioğlunun yarattığı güzelliklerle ilgilenir, ancak onları severim. Kuşların ötmesini ne yapayım? Çalgı dinlerim. Dağlara derelere bakmaktansa resimlere bakarım. Uygarlık kişioğlunu kurtarıyor diyorlar, doğrusu pek anlamıyorum onu, tadına pek varamıyorum, yine de seviyorum onu, bizi doğadan kurtardığı için. Anlamamak benim güçsüzlüğümden, anladığım eğitimin yetersizliğinden. Anlamasam da seziyorum soyut sanattaki amacın büyüklüğünü."

(**Ataç**, 1952)

Yukarıdaki yazının üçüncü dizesinde geçen "şimdi"sözcüğü Ataç'ın bu düzyazıyı yazdığı 1952 yılına gönderme yapmaktadır. Yazarın kullanımsal zamanı (edimbilimsel) ve yer metin-eylem okurunca hem paylaşılabilir hem de paylaşılmaz. Ancak metnin zamanı ve yeri metin-eylem okurunca paylaşılır. Gelişigüzel söylemlerde kullanımsal ya da bağlamsal zaman ile metnin zamanı yazılı metinlerin zamanından çok daha işlevsel görünür. Hatta

yazar, yazının oluştuğu bağlamın zamanını ve yerini belirler. Bağlamın yeri ve zamanı metnin her yeniden okunuşunda değişir.

" Seramik Sergisi,

Kültür Servisi: Çanakkale seramik sanatlar galerisinde bugün bir karma seramik sergisi açılıyor. Sergi dolaysıyla Prof. Erdinç Bakla, bugün saat 16:30-17:30 arasında 'İznik Çini Kalıpları' konulu bir slayt gösterisi sunacak. Karma seramik sergisinde Prof. Sadi Diren, Prof. Erdinç Bakla, Doç. Güngör Güner, Doç. Beril Anılanmert, Doç. Tülay Baytuğ, Y.Doç Ersun Özkan, Atilla Galatalı, Filiz Galatalı, İrfan Aydın ve Mehviş Demiren'in çalışmaları yer alıyor. (Cumhuriyet, 12/ 10/ 1990)

Nurullah Ataç'ın metnindeki *"şimdi"* sözcüğü hep 1952'ye gönderme yapar. Oysa yukarıdaki "şimdi sorunu çözmek için bir çok yöntem var' tümcesinde geçen "şimdi" metin-eylem okurunun zamanına gönderme yapar. Örneğin, eğer metin-eylem okuru yukarıdaki tümceyi varsayalım 1978/79/80/86/91.....2000 yıllarında okumuş olan bu tümcedeki "şimdi" sözcüğünü metnin okunduğu belli zamana göre değişir. Bir metnin zamanı ve yeri yazarın bağlamsal yeri ve zamanı ile karıştırılmamalıdır. Yazar kendi kullanımsal zaman ve yerini metin içinde dürümler, ancak metin-eylem modeline okur, kendi bağlamsal zamanını ve yerini metin içinde dürümler. Bu belki ikinci bir koşul olarak belirlenebilir.

Koşul: Bir metnin zamanı ve mekanı metin-eylem okurunun zamanı ve yeri ile özdeştir. Ayrıca kullanımsal ya da bağlamsal zaman ve yer yazarın ya da göndericinin zamanı ve mekanı ile özdeştir.

Şimdiye değin söylediklerimizi özetleyecek olursak bir düz yazının kullanım bağlamındaki edimsel işlevlerini şu biçimde sıralayabiliriz:

İçtenlik Koşulu: Metin-eylem okuru metinde geçen olayların ya da değinilen olayların metin yazarının gerçek yaşamda olmasına inandığı şeyleri metinde yansıttığına inanır.

Aynılık Koşulu: metin yazarı özdeştir gönderici ve metin okuru özdeştir okur .

Bir metnin zamanı ve yeri: özdeştir metin eylem okurunun zamanı ve mekanı.

Kullanımsal zaman ve yeri: göndericinin ya da yazarın zamanı ve yeri özdeştir

Bu koşulların üçüncüsü hemen hemen tüm metinler için geçerli görünüyor. Birinci ve ikinci koşullar kurmaca olmayan metinler için geçerli olabilir.

"Seramik Sergisi" başlıklı metin yazarı belli olmayan örnek bir gazete yazısıdır. Bu yazıdaki "bugün" ile "Çanakkale seramik Sanat Galerisi" gazetenin başlığındaki zaman ve yere gönderme yapmaktadır. Bu durumda metin-eylem okuru, kullanım bağlamını hem paylaşabilir hem de paylaşmayabilir.

Yazarı belli ilan gazete haberlerinde yazarların adları çoğunlukla başlıkla metin arasında yer alır. Bu tür haberlerde gazetenin dışında bir kaynağa gönderme yapar. Bu haberler;

- Gazetedeki herhangi bir görevlice yazılan haber,
- Ajanslardan alınan haberler (Örneğin, Anadolu Ajansı),
- Kimlikleri okurca bilinen köşe yazarlarınca yazılan yazılardan oluşur.

Gazete haberleri incelendiklerinde, hemen hemen tümünde metin-eylem okuru gazetenin yayımlandığı tarih ve yerden zaman ve yer bileşenlerini otomatik olarak anlar.

Ne var ki, şu tür sorunlarla karşılaşılmadan kurtulmak çok olası değildir.

Okuyucu bu bilgilere gerek duymadan haberi okuyabilir.

Yazarın zaman yeri yazardan çok uzakta olan, zaman açısından metnin üretildiği tarih ile okunduğu tarih arasında uzun yılların bulunması olasılığına karşın metin-eylem okuru, yazarın zaman ve yerini paylaşılan ortak ekinsel bağlamdan dolayı belirleyebilir. Sonuç olarak metinlerdeki zaman ve yeri, okur/alıcı belirler. Bu nedenle bir metin çoğul okumalı olması gereken dilsel bir birimdir, metindeki "şimdi", "burada" gibi sözcüklerin dilbilimsel olarak kesin göstergeleri yoktur.

Daha öncede değinildiği gibi Türkçe'de çok açık söz-eylem birimi olan birinci ve ikinci tekil kişi adılları ile yine Türkçe'de saygı ifadesi olan ikinci kişi tekil adılı temel alınarak rasgele kişilere bu adılları içeren kimi özdeyişler sorularak bunların iletişimdeki işlevleri saptanmaya çalışıldı. Ayrıca bu adılları içeren metinler de incelenerek kimi sonuçlara elde edilmeye çalışıldı. İşte bu özdeyişlerden birisi "Sen bunu hak ettin" tümcesi anadili Türkçe olan, toplumun değişik katmanlarından gelen, yaşları üniversite öğrencisi yaşı ile ilerlemiş yaştaki insanları içeren, eğitim düzeyleri çok değişik olan bay ve bayanlara tek tek yöneltildi. Bu tümceyi duyanların ilk şaşkınlıkları geçtikten sonra, öncelikle kendilerine bir eleştirinin yöneltildiğini, yeri da bu sözün kendilerine söylendiği yer olarak anladılar.

Yazarın adı, yazarın çağdaş olup olmadığı, metnin üretildiği zaman ve yer konusunda aydınlatıcı olan dil kullanımı gibi metinsel belirtkeler metin içinde dürümlenmişlerdir. Bunlar okura anlatıldığında metin daha kolay algılanır. Örneğin, günümüzde artık kullanılmayan kimi dilsel birimler içeren bir metin zaman açısından okuru bilgilendirir. Bunun dışında metin konusu da değişik ekinsel çağrışımlarla zaman ve mekan açısından belirleyici olabilir. Tüm bu özellikler göz önüne alındığında, söz-eylem modelinde söylendiği gibi göndericinin niyeti, onun kullandığı sözcenin yapısında zaten vardır savı, her değişik okuyucu için bunu dilin sözdizimsel kuralları ile alıcıya iletmenin olasılığından söz edilebilir. Ancak tüm okuyucuların başlangıçta çıkarabilecekleri "burada" ve "şimdi" gibi kavramlar dilin sözdizimsel yapısına yerleştirilebilir. Metin-eylem okurunun da katılmasıyla metin-eylemdeki bu yanlış çağrışımların açıklanmasına yardımcı olur. Zaman ve yerin değişik yerlerde değişik biçimlerde belirtilmiş olması ile okur, okuma sürecinde zihnini bu zaman ve yere göre ayarlayabilir, zaman ve mekan değişikliğini okuduğu metine yeniden uygulayabilir.

Sonuç olarak metinsel koşulları belirledikten sonra, metin-eylemin iki edimsel işlevinin göründüğü söylenebilir. Bunlardan birincisi Austin'in A ve B koşullarıdır, bunlara daha önce değinilmişti. Bu koşullar bir metnin tümünün edimsel işlevidir. Bu işlev, yazar ile okurun bir metnin nasıl anlaşılması gerektiğini belirler. Bu işlev ise temel edimsel güçtür.

Bu koşullar metin-eylem okurunun, metin yazarının kim olduğunu, yazarın nerede ve ne zaman konuştuğunu, metin okurunun kim olduğunu, yazarın

seslendiği kişinin belirlenmesine olanak sağlayan koşullardır. Bunları şu biçimde sınıflandırmak olasıdır.

- İçtenlik koşulu
- Aynılık koşulu
- Metnin zamanı ve yeri

Metin-eylem okuru bir metni okuduğu zaman o metin okur için özgün metnin yalnızca bir kopyasıdır. Metnin anlamının bir bölümünün anlaşıldığı bağlamdaki özgün yazar ve okuyucu metinle somut olarak bağlantılı değildir artık. Bu nedenle okuyucu yukarıdaki bir bölümü belirtilen dış koşullar aracılığı ile bağlamı belirlemelidir. Bu koşullar kuşkusuz yalnızca sürecin başlangıcını anlamaya yardımcı kimi koşullardır. Metnin okur tarafından yeniden yapılandırılması her metin okuruna göre kendi dilsel topluluğunda ortak olan dil edimine bağlı olarak değişir.

İkinci edimsel işlev, okuyucunun metni okuma sürecinde metin içindeki bir yığın söz-eylemler dizgesinde yazar-okur ilişkisinin doğasını bulgulamaktır. Söz-eylemler, metnin sözdiziminde saklıdırlar. Bunlar da bir metni oluşturan ya da metin-eylem kuramının "dış koşulları" başlığı altında açıklanmaya çalışılacaktır.

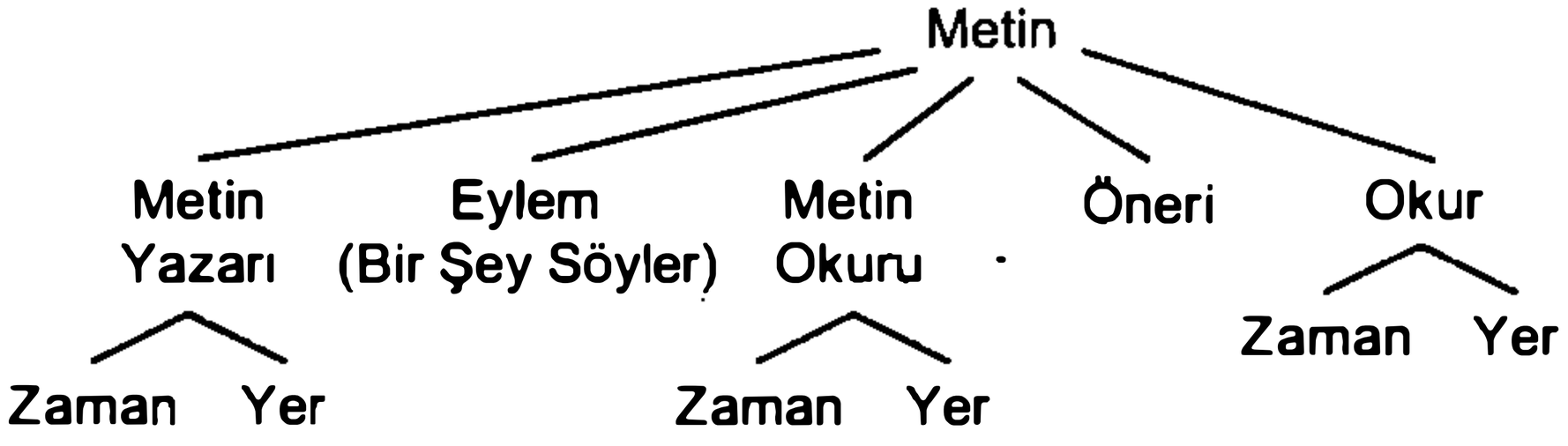
Metin-eylem sürecinin bütünlenebilmesi için kimi koşulların var olması gerekir. Bu koşullar "iç koşullar" ve "dış koşullar" biçiminde öbeklendirilebilirler.

b. İç Koşullar

Metin-eylem modeli söz-eylem modeli ile karşılaştırıldığında, metin-eylemin söz-eyleme göre kimi üstün yanlarının olduğu kolayca anlaşılabilir. Örneğin, metin-eylem modeli bir metinde bulunan iki edimsel gücü ayırt edebilir. Bu edimsel güçlerden birisi daha önce de değinilen, okurun bir metnin özgün, o andaki bağlamını ayırt etmesini sağlayan temel edimsel güçtür. Ötekisi ise metnin söz-eylemlerini yönlendiren edimsel kümedir. Burada sözü edilen edimsel güçler metindeki önerilerin temelini oluştururlar.

Günümüzde birçok dilbilimci ve düşünür bir tümcenin edimsel gücünün o tümcenin sözdizimine yansıdığını ileri sürmektedirler. Yazılı bir metnin

nasıl alımlanacağı konusunda edimsel gücün rolü büyüktür. Edimsel güç bir bakıma bir metnin anlama sürecinin bir bileşenidir. Dahası bu anlamın yapıya yansıdığı görüşü bu bölümün ilkelerinden birisidir. Bir metin okurunun önünde yalnızca yazılandırılmış söz bulunmaktadır.

Metin-eylem modelinde, metin okuru genellikle metnin içinde düşünülür. Metin-eylem okuru hep metnin dışındadır.

Metin-eylem okuru metin okuru ile aynı ya da değişik kişiler olabilir, dahası yüzyıl önce yazılmış bir metnin özgün okuyucusu ile aynı kişi de olabilir. Metin-eylem okuru geleneksel kurallar çerçevesinde kendi özgün bağlamını oluşturur. Bu bağlamın metin içindeki tüm bileşenleri kapsamasını sağlar, böylece metnin doğasında gizli olan anlamı üretir.

Bir metindeki özgün bağlamı metin-eylem okuru oluşturduğuna göre, metnin öteki önemli bileşeni olan metin yazarı ile metin okurunun kimliği konusunda kimi varsayımlardan yola çıkılabilir. Ayrıca metin yazarının içinde yer aldığı zaman ve yerinin içtenliği konusunda da kimi varsayımlar öne sürülebilir.. Aynılık koşulu çerçevesinde metin yazarı ya metnin dizelgelerine yansımış olan birinci tekil kişidir, ya da gazete haberlerindeki gibi gizli bir *ben* olarak yansır. Her iki durumda da anlık kullanımsal bağlamdaki metin yazarıyla özdeşleşmiştir. İçtenlik koşulu ile metin, yazarın gerçek dünyanın nasıl olmasını istediğine ilişkin inancını gösterir. Oysa iç koşullarda metin-eylem okurunun, metin yazarı ile metin okuru arasındaki ilişkiyi sağladığını, bu ilişkinin metnin sözdizimine ve anlamına da yansımasını oluşturduğu konusunda kimi varsayımlar öne sürülebilir.

Gazete makaleleri gibi yazılarda ve resmi yazılarda metin yazarı ve metin okuru metnin yüzey yapısında görünmez. Kurmaca olmayan yazılarda metin yazarı yüzey yapıda görünmemesine karşın derin yapıda hep vardır ve metnin ayrılmaz bir parçasıdır. Her metnin kendisine özgü bir bağlamı vardır. Daha doğrusu okur açısından belli bir bağlamı olmayan bir metnin

varlığı düşünülemez. Bir metin ise birden çok söz-eylemlerden oluşmuştur. Böylece bir söz-eylemler örgüsü olan metinde, bu söz-eylemler yazarın niyetini, düşüncesini, inancını ve evreni algılayışını gösterir bir bakıma. Okurun düşüncesi, inancı, dünya görüşü, evreni algılayışı yazarınkiyle örtüştüğü oranda o metin onu okuyan okur için o kadar anlaşılır ve anlamlı olur. Söz-eylem kuramının temel ilkelerinden olan "biçim anlamı yansıtır" görüşü göz önünde alındığında şöyle bir sonuca varmak olasıdır: Biçim anlamı yansıtıyorsa, edimsel güç de anlamın bir bölümü ise o zaman okur, bir metnin örgüsü olan söz-eylemlerden o metnin tümünü bulgulayabilir. Hemiger'in (1972:13) de söylediği gibi, " Edimsel güçlerin dilbilgisel ifadelerini yüklenen edimsel eylem, iç koşullardan başka bir şey değildir". Daha önce de değinildiği gibi, doğal dillerde dolaylı söz-eylemler sayısal olarak dolaysız söz-eylemlerden daha çoktur. Bu nedenle metin-eylemler yeniden değerlendirilebilirler.

Searle'e göre söz ağızdan çıktıktan sonra alıcı üzerinde şu etkileri yapmayı amaçlar: söz vermek, rica etmek, soru sormak, teşekkür etmek, öğüt vermek, uyarmak, bir durumu bildirmek, şikâyet etmek, öneride bulunmak, buyruk vermek vd. Searle'ün edimlerin gerçekleşmesi için ileri sürdüğü kimi koşullar bulunmaktadır Bu koşullara daha önce değinilmişti. Searle'ün bu koşullardan sonra bu alandaki ilgi, dolaylı söz-eylemlerde yoğunlaşmaya başlamıştır.

Dolaysız söz-eylemler, belli bir edimsel eylemi içeren sözdizimsel yapılardır.

Örneğin: - Erken geleceğime *söz veriyorum.*
- Erken geleceğim konusunda sizi *uyarıyorum.*
- Bana yazmanızı *rica ediyorum.*
- Saatin kaç olduğunu *biliyor musunuz?*

Bu tümceler yazınsal özellikleri açısından dolaysız söz-eylemlerdir. Ancak (1.) tümce alıcı tarafından kendi ilgisi için belirleyici ise bu tümce *söz vermekten* çok *tehdit etmek* işlevini yerine getirmiş olur. Yine (3.) tümcede, anlamı olduğu gibi korumak koşulu ile çok değişik biçimlerde yapılandırılabilir. Yine tümce (4'te) de gönderici saatin kaç olduğunu biliyor, alıcıyı geç kalmaması için uyarıyorsa bu gerçek bir soru değildir.

a. *Bana yazar mısınız?*
b. *Bana yazabilir misiniz?*
c. *Bana yazmanızda sakınca var mı?*
d. *Keşke bana yazsanız.*
e. *Bana yazmanızı istiyorum.*
f. *Bana yazacak mısınız?*

Söz-eylemler yüzey yapıda içinde doğrudan edimsel eylem bulunan eylemler aracılığı ile belirtilirler. (a, b. tümcelerde) ya (c, d, e, f) tümcelerinde de olduğu gibi dolaylı bir biçimde belirtilirler.

Sadock'a göre "bir tümcenin edimsel gücünün, her durumda tümcenin yüzey yapısında yansımaları vardır. Bu yansımalar çok sağlıklı oldukları gibi çok belirsiz de olabilirler. Çünkü anlam ile biçim arasındaki, ilişki oldukça karmaşık ve dolaylıdır." (Sadock, 1974:148-149). Gordon Lakoff (1971) yüz yüze karşılıklı konuşmaların koşullarını ve ilkelerini formüle eder Bunlara konuşma varsayımları (conversational postulates) der. Temel ya da yazınsal anlam, alıcıya karşılıklı konuşma biçiminde sezdirilen ya da iletilen anlamdır. Buna bağlı olarak Lakoff, söz-eylemler için kimi içtenlik varsayımları (postulate) önerir.

a) I want you to take out the garbage.
(Çöpü dışarı koymanızı istiyorum).

İçtenlik-Rica: Gönderici alıcının bir şey yapmasını istemektedir.

b) Can you take out the garbage?
(Çöpü dışarı koyabilir misiniz?)

İçtenlik-Rica: Gönderici alıcının bir şey yapabileceğini varsayar.

c) Would you be willing to take out the garbage?
(Çöpü dışarı koyabilir misiniz?)

İçtenlik-Rica: Alıcı göndericinin bir konuda istekli olduğunu varsayar.

Yukarıdaki tümcelerden:

(a) Tümcesi gönderici kaynaklıdır. Tümcenin gönderici kaynaklı olması bu tümcenin sözdizimsel özelliklerine yüklenir.

Bu arada (b) ve (c) tümceleri alıcı kaynaklıdır. İçtenlik koşulu b ve c tümcelerini açıklar.

Gordon Lakoff'a göre "Kişi, gönderici kaynaklı içtenlik koşulu belirlenerek ya da alıcı kaynaklı içtenlik koşulu sorgulanarak bir ricayı iletir".

Örneğin: *"Size yardım edebilir miyim?"*, tümcesinde alıcı, göndericinin yardım önerisini ya da yardım etmeye istekli olmasını, yalnızca göndericinin inancı olarak algılar.

Searle'e göre gönderici bir şey söylediğinde, ne demek istediğini söyler. Bir başka deyişle, temel edimsel eylemle de ne demek istediğinden biraz daha çoğunu söyler.

- *Can you pass the salt please?*
- (Tuzu iletebilir misiniz, lütfen?) - soru
- *Can you pass the salt?*
- (Tuzu iletebilir misiniz?) - rica

'*Tuzu geçirebilir misiniz?*" tümcesinin sözdizimsel biçimi soru olmasına karşın, tümcenin temel edimsel eylemi ricadır.

Çünkü:

- Alıcı, göndericinin bir ricada bulunduğunu anlar.
- Alıcı, göndericinin yardımlaşmaktan yana olduğunu varsayar, bu nedenle de soru biçimindeki bu edimin bir amacının olduğu anlaşılır.
- Konuşma ortamı (bağlam), göndericinin, alıcının tuz verebileceğine inanmasını sağlar.
- Alıcı, göndericinin tuzu verebileceğini varsayar.
- Böylece, bu sözce sabit bir soru değildir.

Sadock'a göre dolaylı söz-eylemlerin kimileri deyimdir, kimileri de eğretilemedir. Söz-eylemlerin söz-dizimsel yapıları incelendiğinde, dilbilgisi kitaplarında belirtilen şu sözdizimsel özelliklerden birisini gösterirler.

- Düz tümce:

Sınavı geçemediniz.

- Soru:

Ne zaman gitti?

- Buyruk:

Çağır gelsin.

Haykırma:

Nasıl bu kadar aptal olabilirsin!

"Bu gece gelecek misin?" türündeki bir tümce, sözdizimi açısından bir soru tümcesidir. Ancak göndericinin niyetine ve alıcının onun niyetini anlamasına bağlı olarak bu tümce bir soru tümcesi olduğu gibi, bir rica da olabilir. Söz-eylem kuramının temelindeki öneri onun sözdizimine yüklenen anlamın bir bölümü göndericinin niyeti olduğuna göre edimsel gücü ayırt edebilmek için göndericinin niyetinden başlamak daha akılcı olur. Değişik dilbilimciler bunları değişik biçimde sınıflandırmışlardır.

Sadock'a göre buyruk niteliğindeki tümceler şu edimleri içerirler: uyarı, öneri, rica, söz verme, bilgilendirme vd. Bu edimlerin tümündeki ortak özellik şudur: "Gönderici, alıcı için gelecekte yapacağı bir eylemi betimlemektedir." (Sadock, 1974 : 114).

Green ise sözdizimsel biçime bakmasızın tümünü buyruk diye adlandırır. " Buyruklar aracılığı ile göndericinin isteği ya da düşüncesi alıcıya, istek, rica, yalvarma, uyarı ya da öneri biçiminde empoze edilir." (Green, 1973:65).

Öte yandan Searle (1975) yükümlülük, tehdit ya da söz vermek için üstlenme (commissve) terimini kullanır.

Bruce Fraser göndericinin bir öneri için takındığı sekiz temel duruma değinir. Bu durumlar şunlardır:

a. Var olan bir durumu açıklamak.
b. Değerlendirmek.
c. Göndericinin tavrını yansıtmak.
d. Koşulları saptamak
e. Rica etmek.
f. Soru sormak.
g. Önermek.
h. İşlemek.

Bu temel durumlardan soru sormak genellikle düz tümce biçiminde yansırlar. Bu durumlar için kimi örnekler şunlar olabilir.

- *Bu görev için onu pek istekli görmüyorum.* (iğneleme)
- *Telefona bakmak için işe alındınız, büronuzu süslemek için değil.* (azar)
- *Gidebileceğimi söylemiştim, ama anne.* (yakınma)
- *Uzun süredir sinemaya gitmedik.* (öneri)
- *Evden en son ayrılacak olan sensin.* (ayıplama)
- *Bulaşıkları yıkayacak olan sendin.* (öneri)

Doğal dillerdeki tüm tümceler sözdizimi açısından buyruk, soru, düz ve olumsuz tümceler biçiminde ayırt edilirler. Anlam açısından doğal dillerdeki tüm tümceler şu üç büyük söz-eylem öbeğinde yer alırlar:

- Gerçek soru tümceleri.
- Düz tümceler.
- Buyruk tümceleri.

Searle'e göre, gerçek soru tümcelerinde gönderici, yanıtı bilmez, böylece önerinin doğru olup olamadığını kestiremez. Düz tümcelerde, gönderici kendisinin ne demek istediğine inanır, alıcının onun söylediklerine inanacağını varsayar. Göndericinin söylediklerini alıcının bildiğini çıkarıyorsa o zaman göndericinin bu tümceleri bilgilendirici özellikte değildir. Buyruk tümcelerinde ise, gönderici, alıcı için gelecekte bir eylemin özelliklerini belirtir.

Green, buyruk niteliğinde olan eylemleri anlambilim açısından şöyle sınıflandırır.

BUYRUK: Gönderici, alıcının amaçlı davranışını destekleyeceği konusunda kendisinin yetkili olduğuna inanır ve onun buna uymasını bekler.

İSTEK: Göndericinin, alıcı üzerinde kurumsal (resmi) bir etkisi yoktur. Alıcının, onun isteklerini karşılaması konusunda daha az beklentisi vardır. İstekler buyruklardan daha ısrarlı biçimde dile getirilir.

RİCA: Gönderici, alıcının üzerinde bir etkisinin var olduğunu sanmaz. Ricanın alıcı tarafından yerine getirilmesini bekler, ancak ısrarlı olmaz.

YAKARMA: Gönderici, alıcının buyruğundadır.

ÖNERİ: Önerilen eylem, alıcının bir konuya ilgisini çekmektir. Alıcı üzerinde bir etki yapması beklenemez." (Green, 1973:65).

Söz-eylemlerin bu özelliklerinden sonra yeniden metne dönüp bu özellikler açısından bakmakta yarar var. Daha önce yazarı belli olan metinlere değinilmişti. Bir de yazarı belli olmayan gazete haberlerine kısaca değinilmişti. Metinleri dış koşulları açısından incelediğimizde, yazarı belli metinlerde, yazar ile okur arasındaki ilişkiye *yer* ve *zaman* bileşenleri de göz önünde bulundurularak daha somut çözümler getirmek olası görünüyor. Ancak yazarı belli olmayan gazete haberlerinde şu dış koşulları gözlemlemek olasıdır.

a- İçtenlik koşulu:
b- Aynılık koşulu: Yazar okur ile özdeştir.
c- Yazarın zamanı ve yeri, okurun zamanı ve yeri ile özdeştir.
d- Yazarın zamanı ve yeri, metnin zamanı ve yeri ile özdeştir.
e- Metin yazarının zamanı ve yeri, amaçladığı okurun zamanı ve yeri ile özdeştir.

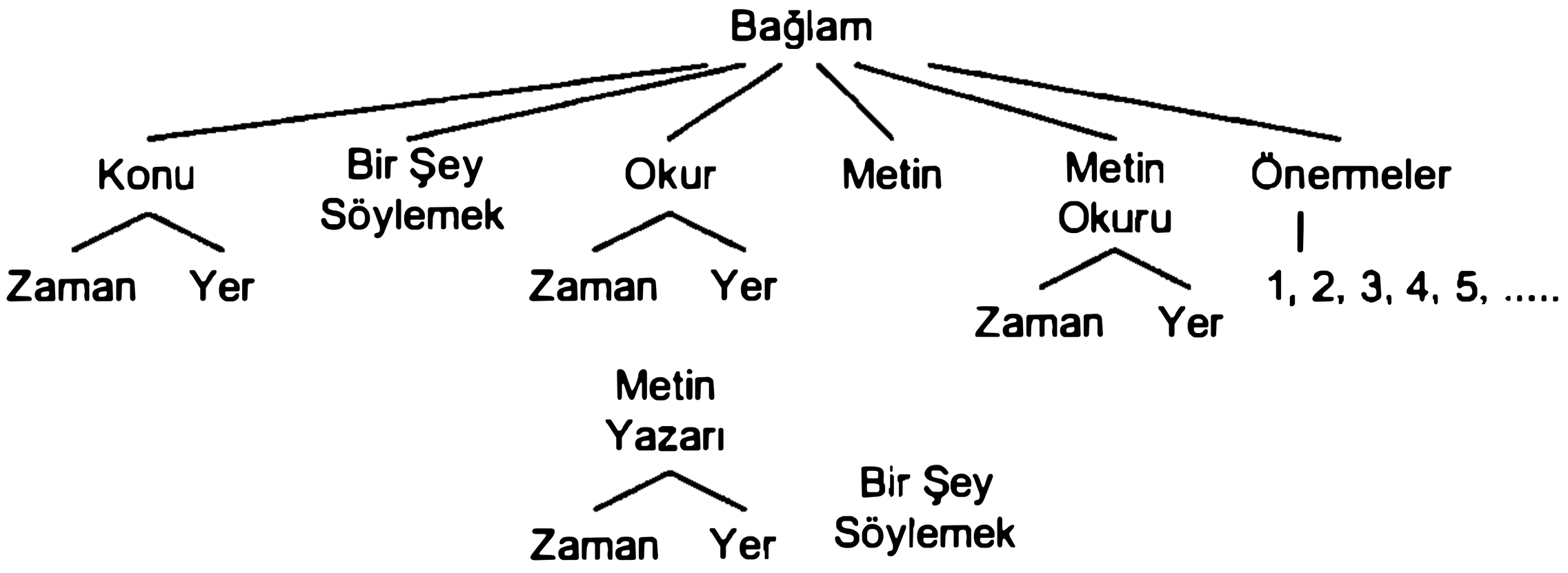
Yazarı belli olmayan bir gazete haberi için örnek:

"Daniel Buren İstanbul'da

İstanbul Haber Servisi : 1970'lerden bu yana kavramsal çalışmalarıyla ün kazanan Fransız sanatçısı Daniel Buren, dün İstanbul'a geldiler. İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın gelecek sonbaharda düzenleyeceği II. Uluslararası İsatnbul bienali'ne kat-

lacak olan Buren, bienal yöneticilerinden Beral Madra ile birlikte İstanbul'un tarihsel yerlerini dolaşacak, bienal için gerçekleştireceği yapıtın mekanını seçecek".

Yukarıda, yazarı belli olmayan bir günlük gazetenin çok eski sayılarından birisinden rasgele seçildi Bu metni daha önce değinilen dış koşullar açısından şöyle bir çizelge ile gösterebiliriz.

Bu çizelgede de görüldüğü gibi, gazete haberlerinde metin yazarı, metin okuru ve edimsel eylem metnin yüzey yapısında görünmez. Bunlar bu türden haberler ile yazarı belli metinler, örneğin, kısa öykü arasındaki ayrımı vurgulamak için gösterilebilirler.

Yazarı belli, kısa öykü türünden metinlerde durum şöyle görünmektedir. Öyküyü anlatan kişi metnin yüzey yapısında görünmez. Yine öyküyü anlatan kişinin metnin yazarından değişik bir kimliği vardır. Bir makalede, aynılık koşulu açısından değerlendirildiğinde, yazar, metin yazarı ile aynıdır. Gazete haberleri için temel olması gereken bu koşul, tüm yazılı metinler için doğru değildir. Öte yandan, metin yazarının metinin yüzey yapısında çok belirgin olmaması, gazete haberlerinin daha nesnel olduğunu, kişisel ya da öznel olmadığını gösterir. Bu tür yazılarda, metin yazarı, okurdan herhangi bir ricada ya da öneride bulunmamaktadır. Yüzey yapıdaki bileşenler arasında bu etkileşimin eksikliği, gazete yazıları incelendiğinde, bu metinler ile bunların dışındaki metinler arasındaki tonu vurgular. Bu öneriler çerçevesinde söz-eylem kuramını metne uyguladığımızda, çağdaş bir gazete metnindeki tümceler tek tek incelendiğinde şu özelliklere karşılaşılabilir.

	Tümce imleme İşlevi	Sözdizimi	Söz-eylem türü
1	Düz tümce	Dolaylı (siz)	Öneri
2	Buyruk	Dolaysız(sen)	İstek
3	Soru		Rica
			Buyruk

Tümce düzeyinden ileri gidemeyen söz-eylem kuramının olanaklarını olası sınırlarına kadar zorlayıp bir metin içinde değerlendirdiğimizde bir metnin örgüsünü oluşturan, tümce ile sınırlı söz-eylemlerin birbirleriyle ilişkileri metnin bütünlüğünü sağlar. Bu açıdan bakıldığında buna "metin-eylem kuramı" demek daha yerinde olur kanısındayım. Söz-eylem kuramı yalın, ikili gönderici ve alıcı ilişkisi özelliğinden dolayı dildeki yanlış yorumlamaları tüm açıklığıyla anlatamaz görünüyor. Oysa, metin-eylem kuramı metin yazarı, metin okuru ve bunlara ek olarak bireysel metin-eylem okuru gibi karmaşık bir ilişkiyle bu türden dil gerçeklerinin açıklanmasına ve anlamın daha iyi algılanmasına olanak sağlar. Bu da sağlıklı bir iletişimin kurulması demektir.

Sonuç olarak, yazarı belli olmayan gazete haberlerindeki söz-eylemler ile yazarı belli olan metinlerdeki söz-eylemler incelendiklerinde bunlar arasında kimi ayrılıkların olduğu kolayca gözlemlenebilir. Gazete haberlerinde "sen/siz" adılları çok az kullanıldıkları ya da hiç kullanılmadıkları için söz-eylemler sözdizimsel olarak hem daha çok hem de daha değişik işlevleri üstelenmektedirler.

Yazarın, duygu, düşünce ve inanıcını dil aracılığı ile belirtmesi için sözdizimsel olarak çok seçeneğinin bulunduğu bir gerçektir. Kullanımsal bağlam ya da durum, tümcenin sözdizimindeki edimsel güçte gizlidir. Kullanımsal edimin yansıması ise metin dizgesinin sözdiziminde bulunmaktadır. Edimsel gücün dış koşulları altında, her okur, özgün metnin amaçladığı kullanımsal bağlamın kimi bileşenlerini yeniden oluşturur. Bu bağlamdaki bileşenler ile metindeki bileşenler arasındaki ilişki, metinde bulunduğu varsayılan edimsel gücün dış koşullarını belirginleştirir ve değiştirir. Böylece anlam, dış koşulları değiştikçe bunlara bağlı olarak değişir. Sonuçta da bir metin çok okumalıdır. Yani birden çok okunması vardır, her okunuşta yeniden anlamlanır. Metindeki anlam tek boyutlu değildir.

Bundan şu sonuca ulaşmak olasıdır. İnsanlar bir iletişim ortamında tek tek tümceler kullanarak daha büyük dilsel birim olan metin düzleminde iletişimi gerçekleştirirler. Metni oluşturan tek tek tümceler ise bir söz-eylemdirler. Bunların sözdizimsel örgülerinin ve anlam örgülerinin tümünün oluşturduğu metin ise bir metin- eylemdir. Bu metinsel düzlemde iletişim sağlanırken "sen/siz" seçimi iletişimdeki bireylerin rol ilişkilerine göre değişir. "Sen/siz seçiminde etkili olan özellikleri belirleyebilmek için daha değişik metinlere bakmakta yarar var.

Bizler çoğunlukla kimi şeyleri
anlamlı ve mantıklı
olduklarından dolayı değil
onları iyi söyleyebildiğimiz
için söyleriz.

Landor

KAYNAKÇA

Aksan, D., (1993) *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara.

Ataç, N., (1952) *Günce*, TDK, Ankara.

Austin, J. L., (1962) *How to Do Things with Words?* Oxford University Press, London.

Barthes, R. (1977) "The Death of the Author" in *Image, Music, Text*, Hill& Wang, New York.

Barthes, R., (1987) *Yazı Nedir?* Ed. Enis Batur, Hill Yayınları.

Başkan, Ö, (1988) *Bildirişim*, İstanbul, Altın Kitaplar.

Beaugrande, R. de & W. Dressler (1981) *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London.

Chomsky. N., (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT Press.

Chomsky. N., (1988) *Problems of Language and Knowledge*, MIT Press.

Cook, Guy. (1989) *Discourse*, Oxford University Press.

Cüceloğlu, D., (1999) *Savaşçı*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Çotuksöken, Y., (2002) *Uygulamalı Türk Dili Cilt II*, İstanbul.

Demircan, Ö., (2000) *İletişim ve Dil Devrimi*, İstanbul.

Edgü, F., (1991) *Yeni Ders Notları*, Remzi Kitabevi, Istanbul.

Fiske, J., (1990) *Introduction to Communication Studies*, Routledg.

Franck, D., (1981) "Seven Sins of Pragmatics" *Thesis about Speech Act Theory, Conventional Analysis, Linguistics and Rhetoric* in H. Parret, M. Sibas and J. Verschueren (eds).

Fry, P. G., & Philips, K (1996) "Halliday's Functions of Language: A Framework to Integrate Elementary-Level Social Studies and language Arts" , *Social Science--Study& Teaching Language Arts.*

Göktürk, A., (1989) *Sözün Ötesi*, İstanbul.

Göktürk, A., (1986) *Çeviri: Dillerin Dili*, Çağdaş Yayınlar.

Göktürk, A., (1979) *Okuma Uğraşı*, Çağdaş Yayınlar.

Green, G. M., (1974) "The Function of Form and the Form of Function", CLSX, 186-196.

Gümüşoğlu, F., (2001) "2500 Yıllık Arşiv", *Türk Dili Dergisi*, Sayı 84.

Halliday, M.A.K. (1973) "Explorations in the Functions of Language", *Explorations in Language Study* (Edward Arnold), London.

Hasan, R., (1990) *Linguistics, Language and Verbal Art*, Oxford Uni. Press.

Herniger, James T., (1972) "Some Grammatical Correletes of Felicity Condition and Presuppositions" in *Working Papers in Linguistics*, II, iv, II-I, Colombus: The Ohio State University.

Hymes, Del, (1974) *Foundations in Sociolinguistics; An Ethnographic Approach*, University of Pennsylvania.

İlal, E., (1991) *İletişim, Yığınsal İletim Araçları ve Toplum*, Der Yayınları.

İnce. Ö., (1993) *Yazınsal Söylem Üzerine*, Can Yayınları.

İviç, M. (1965) *Trends in Linguistics*, Muton and Co., London.

Jacobson, R., (1964) "Linguistics and Poetics", *Style in Language*, eds. Thomas Sebeok, Cambridge.

Kemal, O., *Bereketli Topraklar Üzerinde* (roman).

Kemal, Y., (1974) *Bir Bulut Kaynıyor*, Cem Yayınevi.

Kılıç, V., (1993) *Söz-Eylem Kuramı Açısından Türkçe'de Sen-Siz Söylemi Üzerine Bir Alan Çalışması* (basılmadı)

Kudret, C., (1986) *Dede Korkut Hikayeleri*, Varlık Yayınları.

Kurdakul, Ş., (1987) *Çağdaş Türk Edebiyatı/Cumhuriyet Dönemi*, Broy.

Lakoff, G., (1971) *An Introduction to Symbolic Logic*, Dover Publication, New York.

Leech, J., (1983) *Principals of Pragmatics*, Longman, London.

Obi, Joe E., (1996) "Literature and Social Functions of Language: Critical Notes on an African Debate", *Critical Arts*, Vol. 10, Iss.1.

Ogden, C. K & Richards, I. A(1946) *The Meaning of Meaning*, Routledge, London.

Oskay, Ü., (1997) *İletişimin ABC'si*, İstanbul.

Osundare. N., (1988) "Interview by F. Birbalishing in Presence", *Africative 147.*

Özdemir. E., (1968) *Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Pei, M. (1978) *The Story of Language the English Language*, Simon and Schuster.

Robins, R.H. (1967) *A Short History of Linguistics*, Longman, London.

Sadock, J. M., (1974) *Toward a Linguistic Theory of Speech Acts*, Academic Press, New York..

Sayın, Şara (1999) *Metinlerle Söyleşi*, İstanbul.

Searle, J. R., (1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Langauge*, Cambridge University Press.

Searle, J. R., (1971) *The Philosophy of Language (ed.)*, Oxford Uni. Press.

Searle, J. R., (1979) "Classification of Illocutionary Acts", *Language, Mind and Knowledge*, Volume 7.

Tahir, K., (1994) *Köyün Kamburu* (roman), Adam Yayınları.

Uygur, Nermi, (1989) *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, Ara Yayıncılık.

Vardar. B., (1988) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Yayınları.

van Ek, J.A., (1986) "Treshold Level" in Brumfit, C. J. & Johnson, IC, *The Communicative Approach to Language Teaching*, Oxford University Press.

Werven, Gerry, (1996) "A Philosophy of Language", Language& languages; *Speeches*, Volume 62, Issue 14.

Whorf, B. L., (1956) *Language, Thought and Reality* ed. J. B. Carroll, MIT Press.

Wilkins, D., (1976) *Notional Sylabuses*, Oxford Uni. Press, London.

Yule, G., (1996) *The Study of Language*, Cambridge Uni. Press.

Kaynakça

Yazarımız

Veysel KILIÇ, Sivas İlköğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra 1969-1971 yıllarında Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü'nde okudu. Milli Eğitim Bakanlığı'ndan burs alarak ABD'de uygulamalı dilbilim dalında yüksek lisans yaptı. Dönüşte İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü'nde göreve atandı. 1980 yılında İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda Prof. Dr. Akşit GÖKTÜRK'ün asistanı olarak göreve başladı. 1993 yılında Prof. Dr. Ahmet KOCAMAN'ın danışmanlığında İngiliz Dili ve Edebiyatı dalında doktora yaptı. 1998 yılında Beykent Üniversitesi'ne geçerek bu üniversitede İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünün kurulmasında görev aldı. Halen bu üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Veysel Kılıç bir süre orta öğretim kurumlarında İngilizce Bölümü Başkanlığı, Genel Müdür Yardımcılığı ve Genel Müdürlük yaptı.

Başlıca Yayınları:

Analysis of the English Modal Auxiliaries in the Frame of Speech Acts, 1997 (basılmadı), Yüksek Lisans Tezi.

Söz-Eylem Kuramı Açısından Türkçe'de "sen/siz" Söylemi Üzerine Bir Alan Çalışması, 1993 (basılmadı). Doktora Tezi

Anadolu Liselerinde Kültürel Sorunlar (Ortak kitap: İngilizce öğretimine ilişkin bölümler; proje yürütücüsü ve yayıma hazırlayan Prof. Dr. Meral ALPAY, Mavibulut Yayınları, İstanbul, 1995)

Dilin İşlevleri ve İletişim, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Çeviriler:

Dil ve Bilgi Sorunları (Language and the Problems of Knowledge), Noam Chomsky, MIT (Managua Konuşmaları), 1988. (baskıda)

Dilbilim Seçkisi (Yayıma hazırlayan: Prof. Dr. Doğan Aksan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

"Saussure Kuramının Temel Kavramları", D. Crystal.

"Yapısalcılığın Dilbilimsel Temelleri", J. Culler

"Dilbilimde Yeni Yönelimler", W. B. Currie

"Ruhbilim İçin Temel Öneriler", G. A. Miller
"Dilin Toplumsal Bağlamı İçinde İncelenmesi", W. Labov

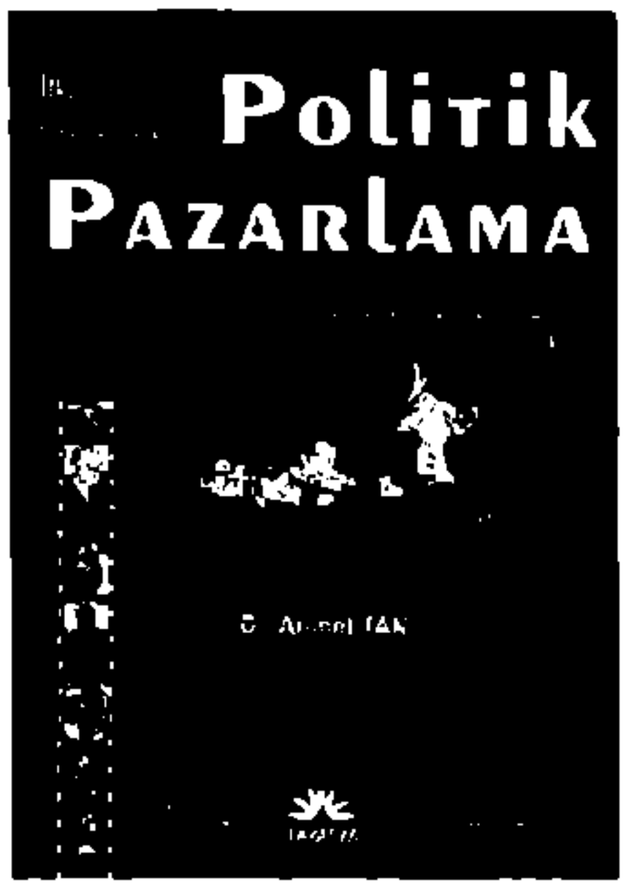
Makaleler ve Bildiriler:

"Yabancı Dil Öğretimine Dilbilimin Katkısı", *İzlem*, 1980, Sayı: 4.
"Text-Act Theory", *Dilbilim IX*, İst. Üni. Ed. Fak. Yay., 1990.
"Söz-Eylem Kuramı", *Dilbilim IX*, İst. Üni, Ed. Fak. Yay., 1990.
"Text Analysis", *Türk Silahlı Kuvvetleri I. Yabancı Dil Sempozyumu*, Küçükyalı, İstanbul, 1999.
"Metin-Eylem Kuramı", *Türk Dili Dergisi*, 1999, Sayı: 73.
"Dilbilim Terimlerine Katkı I-Gösterim", *Türk Dili Dergisi*, 2001, Sayı: 83.
"Dilbilim Terimlerine Katkı II-Sezdirim", *Türk Dili Dergisi*, 2001, Sayı: 84.
"Bir Metin Çözümleme Denemesi", *Türk Dili Dergisi*, 2002, Sayı: 90.

Politik Pazarlama

Dr. Ahmet TAN

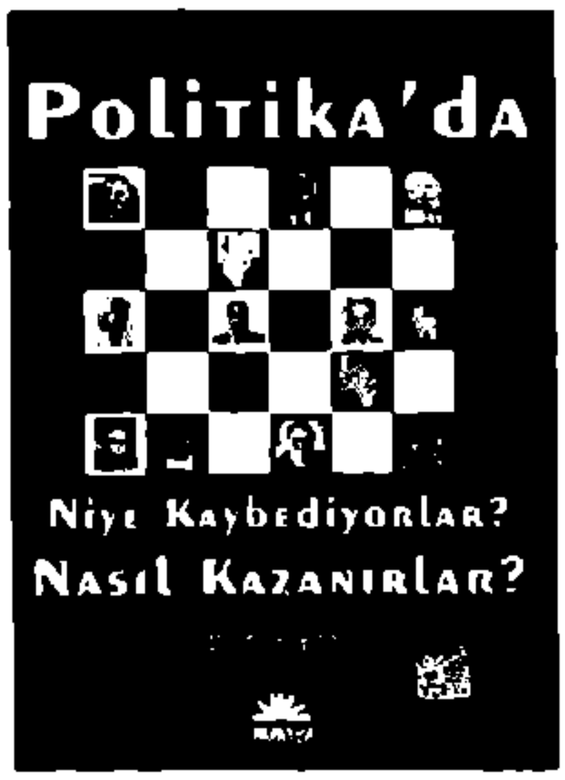
Politik pazarlama; bir siyasi partiyi veya adayı potansiyel seçmenlere uygun hale getirmek, siyasi partiyi veya adayı en yüksek sayıdaki seçmen kitlesinin ve bu kitledeki her bir seçmenin tanımasını sağlamak, rakipleriyle arasındaki farkı orta-ya koyup, en az masrafla seçimi kazanmak için gerekli olan oyu elde etmek amacıyla kullanılan tekniklerin tümü olarak tanımlanmaktadır. Politik Pazarlamanın malzemesini ise parti, lider ve parti ideolojisi oluşturmaktadır.

Arka kapak- Düzeyini ve etik değerleri koruyarak herşeyi daha bilinçli, üretime yönelik, reel ve bilimselliğe dayalı yapmaya çalışmalıyız. Önemli olan, genel anlamda doğa, dar anlamda içinde yaşadığımız toplumdur. Toplumun sağlığı ve mutluluğu biz bireylerin de sağlığı ve mutluluğudur. Dolayısıyla sahip olduğumuz varlıkları adaletli bir şekilde paylaşmayı ve kamu varlığının yararını bilmeli ve korumaya özen göstermeliyiz. Bu eseri, uzaktan veya yakından politika ile ilgilenen, ülke değerlerine ve evrenselliğe önem veren tüm bireylerin okumasını öneririm.- **Dr.Rifat ÇÖLKESEN**

Politika'da Niye Kaybediyorlar? Nasıl kazanırlar?

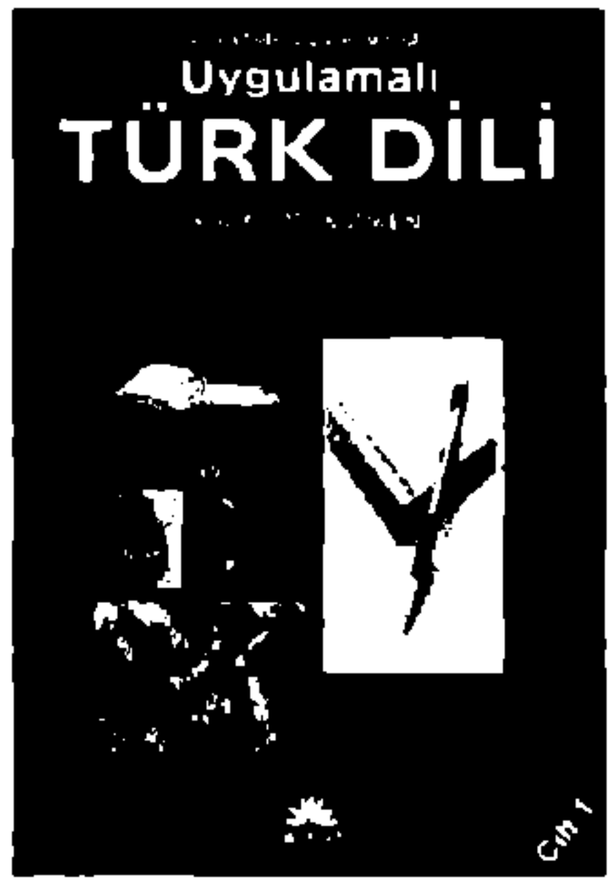
Dr. Ahmet TAN

Bu eserde, 2002-2003 döneminde siyasi parti ve liderlerinin politik pazarlama uygulamalarına örnek kabul edilebilen ve gündemi oluşturan gelişmelerle ilgili olarak tutum ve davranışları yorumlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra seçmenlerin değerlendirmeleri sonucunda siyasi partilerin yeni bakış açıları kazanabilecekleri, hedef seçmen kitlesine yönelik çalışmalarda siyasi partilerin mesajlar alabilecekleri beklenmektedir. Eserde ele alınan konuların/olayların politik pazarlama konusunda yapılacak daha kapsamlı çalışmalara yarayabilecek bir takım bilimsel verilere katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Üniversite Öğrencileri İçin
Uygulamalı Türk Dili
Yusuf ÇOTUKSÖKEN

Bu kitap, üniversitelerde Türk Dili derslerinde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Seçmeci öğretim yönteminin uygulandığı kitapta, kav-ramsal öğrenme süreçleri bilgilenme ve uygulama düzeylerinde ele alınmıştır.

Kredili ders sistemine göre hazırlanan Uygulamalı Türk Dili, iki ciltten oluşmakta; her cilt de 6 bölüm içermektedir. Her bölümde metin inceleme, sözlü ve yazılı anlatım, dil ve yazım bilgileri ve bunlarla ilgili uygulamalar (alıştırmalar) yer almaktadır.

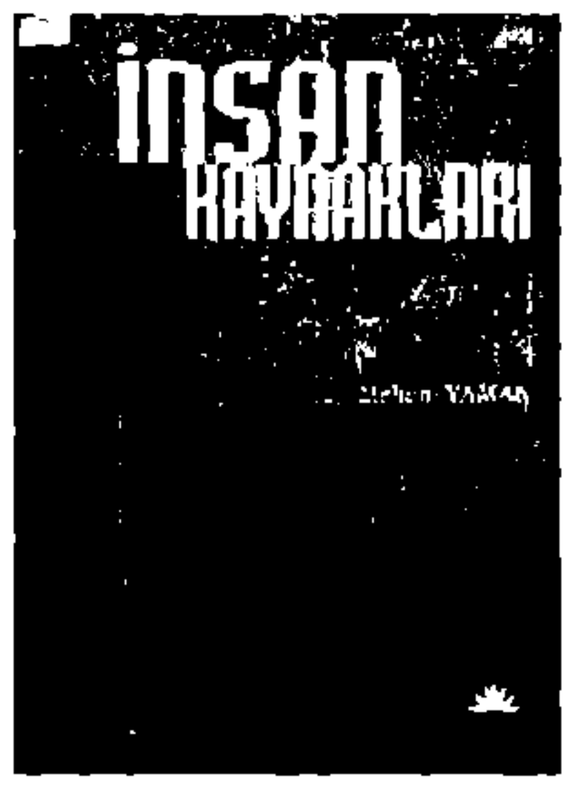
Uygulamalı Türk Dili, YÖK'ün Türk Dili dersi için öngördüğü çerçeve program bağlamında öğrencilerin anlama (dinleme/izleme anlama) ve anlatma (konuşma, yazma) becerilerini "öğrenci odaklı" bir eğitim anlayışıyla geliştirmeyi amaç edinmektedir. Her bölümde temel toplumsal kavramlardan bir ya da birkaçı işlenmekte; bölüm sonlarında o bölümle ilgili yararlanılan kaynakların adları verilmektedir. Bölümler, ayrıca işlenen konulardaki başka metinlerle de zenginleştirilmiştir. Kitabın sonuna da verilen ödevleri hazırlamak, genel kültürü artırmak için ilk elde başvurulacak kaynakların konularına göre sınıflandırılmış bir listesi eklenmiştir.

* YÖK'ün üniversitelerdeki Türk Dili dersleri için hazırladığı çerçeve yönetmeliğine uygun olarak hazırlandığı bildirilen Uygulamalı Türk Dili kitabı, gerek metinlerin seçimi, gerek kuram ve uygulamanın bütünleştirilmesi açısından üniversitelerimizdeki Türk dili derslerine yeni bir boyut katacak niteliktedir. (...) Seçmeci bir yöntemle ele alınan bu çalışmalar, örnek metinlere dayandırılmakta,daha sonra da özgür okuma metinleri konunun değişik boyutları irdelenmeye çalışılmaktadır. Yusuf Çotuksöken bunlarla da yetinmemiş, her bölümün sonunda kitap önerileri sunmuştur. Türkçe dersinin bir kültür dersi olduğu bilincini taşıyan yazar bunu da yeterli görmemiş, kitabın sonuna nerdeyse bütün kültür kavramlarını kuşatan (adalet, ahlak, anayasa, Atatürk devrimleri, basın, batılılaşma, bilgi, bilim, çağdaşlaşma, çevre, demokrasi, dil–edebiyat, eğitim, felsefe vb, yaklaşık 150 temel kavram alanı) kapsamlı bir kaynakça eklemiştir. Seçilen metinler, önerilen yöntem, kuram-uygulama bağlantısının kurulması için gösterilen özen ve nitelikli baskı gözönüne alındığında bu kitabın önümüzdeki dönemlerde üniversitelerimizde Türkçe öğretimi için yeni ve güvenilir bir seçenek oluşturacağına kuşku yoktur. - **Prof.Dr.Ahmet KOCAMAN**

İnsan Kaynakları
Kişi ve Kurumlara Öneriler

Dr. Meltem YAMAN

İnsan Kaynakları yönetimi ülkemizde gelişmekte olan bir disiplin. İş yaşamımızın gelişmesine koşut, yeni yeni oluşmakta. Bu disiplinin genç uzmanları, işe almadan emeklilik planlarına dek uzanan çok kapsamlı bir sürecin işleyiş kurallarını oluşturmaktalar. B u zorlu işi becermeye çalışırken, kişi-kurum, kişi-çevre, kurum-çevre ilişkilerini de kapsayan programlarla toplumsal sorumluluk, fiziksel ve ruhsal sağlık, çalışma koşulları, işyeri demokrasisinin oluşturulması gibi birçok gelişmeyi gerçekleştirmeyi amaçlıyorlar.

Meltem, bir iş profesyoneli olarak bunlarında ötesinde bir şey yapıyor. Tüm bu konudaki düşüncelerini bir disiplin ve özenle her hafta, iş profesyonellerine yönelik bir yayında, BThaber'de yazıyor. Yazmanın anlatmanın çok ötesinde güçlüklerle dolu olduğunu çok iyi biliyorum. Tekrara düşmeden iş yaşamının sorunlarını irdelemek ve tartışmak, başarının ince yolunu betimlemek ve okurlarla iletişimi canlı tutabilmek...Okur anketlerine baktığımda Meltem'in bunu gayet iyi yaptığını görüyorum.

Yüksek teknolojiye tapan bir sektörün insan kaynakları ekinde yazarken teknoloji konusunda kaygılarını her fırsatta dile getiriyor Meltem. Teknolojiyi getiren, satan ve uygulayanları sık sık uyarıyor. Tek boyutlu olmamalarını, teknolojinin insan için olduğunu sık sık dile getiriyor. Ben bu duyarlılığı beğeniyorum.

Gelişmişlikle gelişmemişlik arasındaki farkın yaşadığı çevreyi doğası, tarihi ve dengeli toplumsal dokusu ile koruyabilmek ya da koruyamamak noktasında düğümlendiğini bildiğim için bu geniş görüşlü yazılar dizisini şimdiye dek hep keyifle okudum. Bu yazıları bir kitapta toplamasına çok sevindim.

Meltem'in yazılarında çok önemli iki şey var. Birincisi duyarlılık, ikincisi de sorumluluk. Bu iki özelliğe sahip genç insanların çevrelerini güzelleştirecekleri kesin. Meltem'in yazdıklarını okuyun, düşündüklerini paylaşın diyorum...

-Akın EVREN

Türkçe Üzerine Denemeler ve Eleştiriler

Yusuf ÇOTUKSÖKEN

Türkçe Üzerine I Denemeler- Eleştiriler adlı kitap, yazarımız Yusuf Çotuksöken'in çeşitli dergi ve gazetelerde dil üzerine (anadili, Türkçe öğretimi, sözlükler, yazım, dil yanlışları vd) yazdığı yazılardan bir derlemeyi içeriyor. Yazarı şunları söylüyor:

" Her yazım küçük bir araştırma ürünüdür. Kimi yazılarımda kişisel gözlem ve deneyimlerimin yanı sıra izlenimlerimi de yansıtmaya çalıştım. Şu gerçeğin altını çizmeliyim: Türkçe'nin inceliklerini, sorunlarını, gizlerini araştırma yaparken daha çok da öğretirken sezdim, öğrendim. Türkçe yazılmış ya da Türkçe'ye çevrilmiş başarılı (özellikle deneme türünde) bir yapıtı okurken Türkçe'nin tadına vardım. Türkçe sevgim zamanla Türkçe bilincine dönüştü. Yazılarımın itici gücü bu sevgi ve bilinç oldu."

"Bizim yaşama ortamımızın en önemli belirleyicilerinden biri de anadilimizdir. Dünyayı, olup bitenleri onunla kavrarız, bilgilerimizi onunla aktarırız. O varsa varız, o yoksa biz de yokuz.Bireysel ve toplumsal kimliğimizin en güçlü belirleyicilerinden biridir anadilimiz. Ünlü bir yazarın dediği gibi gerçek yurdumuz anadilimizdir."

*

"Yaşama biçimini belirleyen, sınırlayan, dönüştüren ideolojidir. Her şeyin olduğu gibi, ideolojinin de kendini anlatma fırsatı bulduğu toplumsal kurum dildir. Bu nedenle dille ideoloji arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki iki yönlüdür: İdeoloji dili, dil ideolojiyi sürekli etkiler ve biçimlendirir. İdeoloji kendini anlatacak kavramları dille yaratır; söylemini dille oluşturur. Dil ideolojiyi yansıtabilecek bütün olanaklarını ideolojinin buyruğuna verir."

*

"Bütün dünyada konuşulan Türk dillerini, lehçelerini ve bunların ağızlarını ele aldığımızda genel Türkçe'nin sözvarlığının birkaç milyon sözcükten oluştuğunu ileri sürebiliriz. Türkçe ve yabancı sözcükler, eski ve ölü sözcükler, yöre ağızlarındaki sözcükler, bilim-teknik-kültür-felsefe-sanat vd alanlardaki terimleri vb'yi hesaba kattığımızda Anadolu Türkçesi'nde 150-200 bin, Türkiye Türkçesi'nde 300-350 bin sözcük bulunduğunu varsayabiliriz."

*

"Türkçe Yazı ve Dil devrimleriyle gerçek kimliğini bulmuş; Türkiye insanlarının hemen her türlü gereksinmelerini, her yeni olgu, kavram, nesne vb'yi potansiyel olarak karşılayabilecek yetkinlikte bir bilim, kültür, felsefe ve sanat dili durumuna gelmiştir."

*

Deneme ve eleştiri türünde kaleme alınan bu yazılarda başarılı çalışmalar alkışlanırken, göze çarpan eksik ve yanlışlar, kimi zaman öfkeli duyarlığı yansıtsa da, haksızlık etmemeye özen gösterilerek, eleştirilmektedir. Çünkü bilime katkının bir yolu da eleştiriden geçmektedir.

www.papatya.gen.tr

İNTERNET VE HUKUK

Ali Osman ÖZDİLEK
Avukat

Bu kitapta, İnternete ilişkin hukuki problemlerin internetin teknik özelliklerinden soyutlanarak çözümlenemeyeceği düşüncesinden hareketle; Internet'in sonsuz özgürlükler alanı olmadığı, bugünkü kaotik ortama hukuk tarafından çözüm getirilebileceği veya ne ölçüde getirilebileceği incelenmiş ve tartışılmış; İnternet ve Hukuk arasında teknik, hukuki ve mantıksal bağlantıları kurmaya çalışarak yerli ve yabancı mahkeme kararları ve hukuki düzenlemeler ışığında yukarıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır. Problemlerin çözümüne bir nebze dahi katkısı olursa kitap işlevini yerine getirmiş olacaktır.

Kitapta öncelikle İnternet'in teknik izahı yapılmaya çalışılmıştır. Çünkü İnternet gibi teknik konuların hukuki çözümlemelerinin teknik yapılarından ayrı olarak yapılamayacağı inancındayız. Teknik anlatımdan sonra işin hukuki yönlerine girilmeye çalışılmıştır. Buradaki sistematik eksikliği dikkatinizi çekecektir. Örneğin kimi yerde Türk Hukuku'ndaki durum açıklanırken kimi yerlerde yabancı doktrinden ve uygulamadan faydalanılmış veya tamamen kendi fikirlerimiz ile konu açıklanmaya çalışılmıştır.

Hukuk inancımıza göre olayları salt pozitif hukuk açısından incelemeyi gerçek manada hukukçuluk addetmediğimiz için olaylara geniş açıdan ve olması gereken hukuk fikriyle yaklaşmaktayız. Kitap temel olarak dört ana bölüme ayrılmıştır:

I. Bölümde : İnternetin tanımı ve tarihçesi,
II. Bölümde : Elektronik Ticaret
III. Bölümde : İnternette Fikri Haklar
IV. Bölümde : İnternete Özgü Diğer Konular başlığı altında 6 ayrıt halinde:

1. **İnternet Servis Sağlayıcılar**
2. **Domain Name**
3. **Spam**
4. **Hacker, Cracker**
5. **Host – Hosting, Offline Browser'lar, Virüs, Açık Kaynak Kodları ve Linux, Cookies, Metatags**
6. **IRC, ICQ, Newsgroup'lar**

Elektronik Ticaret ve İnternet'te Fikri Haklar konuları birçok hukuki müesseseyi ve problemi bünyelerinde taşıdıkları için ana bölümler olarak ele alınmıştır. Ayrıtlar halinde yazdığımız konuların ise spesifik ve Internet'e özgü konular olduklarını düşündüğümüz için ayrı bir ana bölüm altında toplamayı uygun bulduk.

www.papatya.gen.tr

—post-EDU—
institute

Sektörel Eğitim Enstitüsü

Öğretim sonrası eğitim veren özel eğitim enstitüsüdür. Amacı, Üniversite veya Meslek Yüksek Okulu mezunlarını sektörün aradığı katma değeri yüksek olan bireyler haline getirmektir; üniversite öğretimini sektörel açıdan tamamlamaktır. Bu amaçla hem diploma programları düzenlemekte hem de bağımsız dersler/kurslar açmaktadır. Bilişim ve İş Dünyası ana eğitim alanlarıdır:

- **Bilişim & Bilgisayar**
- **İş Dünyası & İşletme**
- **İnsan & İnsan Bilimleri**

- Bilişim Uygulama Uzmanı
- Bilişim Satışçılığı
- Yazılım Tasarımcısı
- Donanım Tasarımcısı
- Network Uygulama Uzmanlığı
- Internet/ISP Uygulama Uzmanlığı
- Bilgi İşlem Merkezi Yöneticiliği
- E-İş Uygulama Uzmanlığı
- MIS Uzmanlığı
- Satış Yöneticiliği
- Satış Uzmanlığı
- İnsan Kaynakları Yönetimi

eğitimin adresi

Konusunda uzman veya isim olmuş eğitmenler tarafından uygulamalı ve teorik anlatımlarla kısa zamanda yüksek katma değer... Her kursa/derse ait özel hazırlanmış kitaplar ve yardımcı dökümanlarla standart üstü eğitim. Kişilik testiniz ve meslek seçiminizde yol gösterme; hem eğitim hem motivasyon. Bugünün ve yarının mesleklerine bilgili ve deneyimli başlangıç...

ayrıntılı bilgi için

www.post-edu.com

info@post-edu.com

(212) 249 59 08

Papatya Yayıncılık
Kitaplarımız...

- **Uygulamalı Türk Dili-I (Üniversite Öğrencileri için)** ⇨ Yusuf ÇOTUKSÖKEN
- **Uygulamalı Türk Dili-II (Üniversite Öğrencileri için)** ⇨ Yusuf ÇOTUKSÖKEN
- **Türkçe Üzerine-I Denemeler ve Eleştiriler** ⇨ Yusuf ÇOTUKSÖKEN
- **Dilin İşlevleri ve İletişim** ⇨ Dr.Veysel KILIÇ
- **Internet ve Hukuk** ⇨ Ali Osman ÖZDİLEK
- **Türk İzcilik Tarihi** ⇨ Prof.Dr. Gökhan UZGÖREN
- **İnsan Kaynakları: Kişi ve Kurumlara Öneriler** ⇨ Meltem YAMAN
- **Öğrenen Organizasyon ve Rekabet Üstünlüğü** ⇨ Salim ÇAM
- **Politik Pazarlama** ⇨ Dr. Ahmet TAN
- **Politika'da Niye kaybediyorlar? Nasıl Kazanırlar?** ⇨ Dr. Ahmet TAN
- **Satış Teknikleri Eğitim** ⇨ Dr. Erdoğan Taşkın
- **Müşteri İlişkileri Eğitimi** ⇨ Dr. Erdoğan Taşkın
- **Satış Yönetimi Eğitimi** ⇨ Dr. Erdoğan Taşkın
- **İşletme Yönetiminde Eğitim ve Geliştirme** ⇨ Dr. Erdoğan Taşkın
- **9 Ay 10 Gün: Gebelik Süreci ve Bebeğin Gelişimi** ⇨ Op.Dr. Kağan KOCATEPE
- **28 Gün/Kadın Olmak** ⇨ Op.Dr. Kağan KOCATEPE
- **C Programlama Dili** ⇨ Dr.Rifat ÇÖLKESEN
- **Veri Yapıları ve Algoritmalar** ⇨ Dr.Rifat ÇÖLKESEN
- **Bilgisayar Haberleşmesi ve Ağ Teknolojileri** ⇨ ÇÖLKESEN ve ÖRENCİK
- **Lojik Devre Tasarımı** ⇨ Dr.Taner ARSAN ve Dr.Rifat ÇÖLKESEN
- **Veri Haberleşmesi Kavramları** ⇨ Yasin KAPLAN
- **Veri Haberleşmesi Temelleri** ⇨ Yasin KAPLAN
- **NETWORK/Veri Haberleşmesi Uygulamaları** ⇨ Yasin KAPLAN
- **GTK+/GNOME Programlama** ⇨ M. Ali VARDAR
- **LINUX Altında Program Geliştirme** ⇨ M. Ali VARDAR
- **Diferansiyel Denklemler Teorisi** ⇨ HASANOV, UZGÖREN ve BÜYÜKAKSOY
- **Lineer CEBİR** ⇨ Prof.Dr. Veli ŞAHMUROV ve Prof.Dr. Gökhan UZGÖREN
- **Lineer CEBİR Uygulamaları** ⇨ ŞAHMUROV ve Gökhan UZGÖREN
- **Matematik Analizi ve Uygulamaları** ⇨ Prof.Dr. Elimhan MAHMUDOV
- **Elektromagnetik Dalga Teorisi Çözümlü Problemleri** ⇨ UZGÖREN ve BÜYÜKAKSOY
- **Elektromagnetik Alan Teorisi Çözümlü Problemleri** ⇨ UZGÖREN ve BÜYÜKAKSOY
- **Elektrik Enerji Sistemleri** (Cilt I, II, III) ⇨ Prof.Dr. Nariman ŞERİFOĞLU
- **NETWORK TCP/IP ve UNIX El Kitabı** ⇨ Dr.Rifat ÇÖLKESEN
- **ISI Transferi: Teorik ve Uygulamalı** ⇨ Prof.Dr. Tuncay YILMAZ
- **ÖSS Matematik Çözümlü Soru Bankası** ⇨ Erhan SARI

www.papatya.gen.tr

A

Acar, Salih 123
Akadlar 52
alıcı 19, 49
alımlama estetiği 73
amaçlılık 115
anlambilimsel işlev 41
anlatım işlevi 32, 58, 73
anlatımsal edimler 104
araç durumsal 49
artsürem 24
Âşık Veysel 39, 63
Ataç, N. 127
Austin 94
Ayer 94
aynılık koşulu 127
ayrıklık 30

B

bağdaşıklık 16, 114
bağlam 16, 116
bağlamsal işlev 18
bağlaşıklık 115
Barthes, Roland XI
Başkan, Özcan 21
Behramoğlu, A. 35
benimsenirlik 115
betimleme işlevi 32, 48, 55
betimleyici edimler 104
bildirişim 45
bilgesel tavır 87
bilgesellik 115
Bloomfield 71
Britton 32
buyruk 137
buyruksal edim 104

C

Carnap 94
Chomsky, N. 28
Cüceloğlu, D. 53

Ç

çağrı işlevi 32, 39
çift eklemlilik 29
Çin 43
Çotuksöken, Y. 41, 56

D

deneyimsel işlev 51
Derrida, J. 15
devrimci işlev 75
dış koşullar 125
dilbilim 15
dildışı işlevler 70
dil dizgesi işlevi 18
durumsal bağlam 111
duygusal işlev 18
duygusal tavır 87
duygulandırıcı işlev 18
düşünme süreci 79
düşsel işlev 31, 62, 67
düzenleyici işlev 67

E

edim 46, 47
edimsel edimler 101
edimsel yön 98
Edgü, Ferit 58
edinç 24

eski çağ 20
eşsürem 24
estetik işlev 72
etkileşimsel işlev 38, 68, 69
etki-söz 59
etkisel yön 99
eytişimsel 54
Eyuboğlu, B., R. 78
Eyuboğlu, Sabahattin 43

F

Franck 108

G

gelişimsel işlev 67
girdi/çıktı 105
Göktürk, Akşit 41
göndergesel işlev 18
gönderen/gönderici 13, 17, 19, 114
gösteren 25
gösterilen 21, 25
Green 135
gündelik dil 95

H

Halliday 18, 31
Hasan, R. x
hazırlık koşulu 105
Heraklietos 23
Hermoneges 23
Herniger 132
Hikmet, N. 34, 50
Hintliler 22
Hititler 52

I-İ

Ilgaz, R 83
iç koşullar 130
içtenlik koşulu 105, 127
ileti 17
iletim 45
iletişim 15, 19, 44
iletişimsel işlev 74
İlhan, Atilla 56
ilişki edimi 98
İnce, Özdemir 71, 73
istek 137
işlevsel 18, 31, 94
işlevsel edimler 103
Iviç, M. 25

J

Jackobson 31, 39

K

Kanal bkz. oluk
Kanık, Orhan Veli 54
Keenan 119
Kemal, Orhan 62
Kemal, Yaşar 69, 123
kip 86
kiplikk 37
kişisel işlev 50
kod 20
Kratilos Diyalogu 22
Kudret, Cevdet 64
Kurdakul, Ş 62
Külebi, Cahit 57

L

Lakoff, G. 133
Leech , J. 106
Lyons, J. 31

M

Malinowski 32
metin 14, 15, 40, 117
metin-eylem 113
Mustafa Kemal 56
mantıksal deneycilik 94
mantıksal yalın önermecilik 94
metin-eylem okuru 126

N

nedensizlik 27

O-Ö

olgusal bilgi 87
oluk 17, 19
Osundare, N. 75
önerme edimleri 101
önermesel içerik 105
önvarsayım 119
öz 20
Özdemir, E. 38
özgünlük işlevi 53

P

Panini 22
Pei, Mario 40
Pir Sultan 51
Platon 23
psikomatik işlev 75

R

rica edimi 77, 107, 134
Robins 21
Romalılar 21
Ross 118
Russel 94

S

Sadock 133
salt dilsel 97
Saussure 24
Sayın, Ş. 14
Searle 94, 100
sesçil edim 98
Sokrates 20
söz-anlamlı edim 98
sözce 96
söz-edimi .96, 101
söz-eylem 94
Sümerler 52

Ş

şiddet işlevi 75

T

Tahir, Kemal 125
Tevfik, Neyzen 85
toplumsal değerler 89
toplumsal etkileşim 48, 84
toplumsal etmenler 110
toplumsal işlev 39, 46, 59
töresel 88, 108
Trip, Ervin, 106
tutarlılık 116
tümce 15, 117

U-Ü

uygulayımsal edimler 104
uygunluk koşulları 101, 106
Uygur, N. 15
uzlaşım 29
üretkenlik 28
üstdil işlevi 18, 32

V

van Ek 87
Vardar, Berke 25, 119

W

Wilkins 77
Wittgenstein 94

Y

yapısalcılık 25
yaşantısallık 116
yazınsal işlev 32, 39, 45, 70
yer değiştirme 26
yeterlilik koşulları 105
yorumlama işlevi 73
yönlendirici işlev 18

Z

zaman 118, 126
zorunluluk koşulu 105

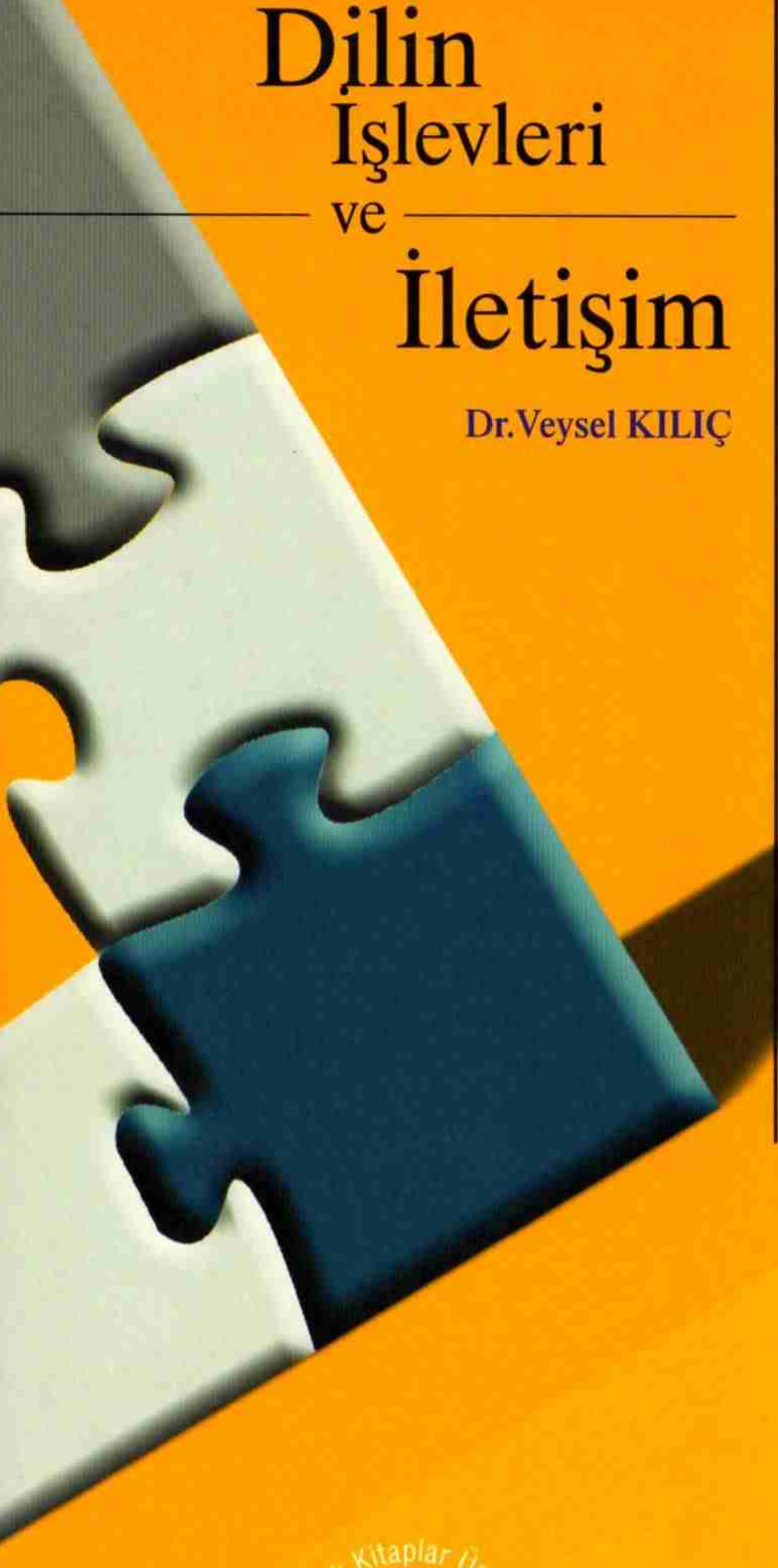
www.papatya.gen.tr

www.papatya.info

www.papatya.gen.tr

Dilin İşlevleri ve İletişim

Dr. Veysel KILIÇ

İnsanoğlunun en önemli varlığı dilidir kuşkusuz. Çünkü evren ve yaşama konusunda her şeyi dili aracılığı ile sorar, sorgular ve bulur. Ses imgelerinden yararlanarak karşındaki insanlarla iletişim kurar.

İnsanoğlu dilini sözvarlığı, anlatım olanakları vd. yönlerden geliştirdikçe yaşamı ve evreni daha iyi kavramaya başlamıştır. Ünlü düşünür Wittgenstein'in dediği gibi "Dilimin sınırları, evrenimin sınırlarıdır."

Dilimizin birçok işlevi var. Örneğin, bir durumu belirtmek için betimleme, duygularımızı ve düşüncelerimizi belirtmek için anlatım, birisinin esenliğini sormak için toplumsal, davet için çağrı, bir yazıdan, öyküden, şiirden tat almak içinse dilin yazınsal işlevinden yararlanırız. Ayrıca kendimize özgü dünyamızdan söz etmek için de özgünlük işlevini kullanırız.

Dilin işlevlerinin somutlaştığı en büyük dilsel birim, metindir. Okur ile metin arasındaki ilişki özel bir ilişkidir. Her okur, yazınsal bir metinden değişik tatlar alır ve onu değişik bir biçimde anlamlandırır. Böylece bir metin çok okumalıdır, her okuyuşta değişik tatlar verir insana.

Bu kitabın amacı, iletişim olgusu bağlamında dilin değişik işlevlerini nasıl kullandığımızı göstermektir. İşlev kavramı, anlam kavramıyla özdeş olarak alınmaktadır. Anlam olgusunu yalnızca tümcelerden değil, iletişimde yer alan gönderici, alıcı, zaman ve yer ile dilin kullanımsal bağlamından elde ederiz.

Bilimsel ve Teknik Kitaplar Üretim Merkezi
PAPATYA
http://www.papatya.gen.tr
http://www.papatya.info

ISBN 975-6797-35-5
9 789756 797358